

T.C.
DİCLE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
CUMHURİYET TARİHİ BİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ'NİN
KÜRT POLİTİKASI 1908-1914**

HAZIRLAYAN

Orhan ÖRS

DANIŞMAN

Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARIBIYIK

DİYARBAKIR

2012

İÇİNDEKİLER

ÖZET	V
ABSTRACT	VII
ÖNSÖZ	X
KISALTMALAR	XIII
GİRİŞ:	1
İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ KURULURKEN OSMANLI'DA SİYASİ DURUM	1
A. Tanzimat Dönemi.....	1
B. I. Meşrutiyet'in İlanı.....	7

I. BÖLÜM

I. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ	12
A. Cemiyeti'nin Kuruluşu	12
B. Cemiyetin Yurt Dışında Örgütlenmesi	15
1. Cemiyet Üyelerinin Sürgün Edilmesi.....	16
2. Cemiyetin İçinden Fikir Ayrılıklarının Ortaya Çıkması	17
3. Cemiyetin Kongreyi Toplaması	18
C. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti.....	18
D. II. Meşrutiyet.....	22
1. II. Meşrutiyet Öncesi Siyasi Ortam.....	22
2. II. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi.....	25
3. İttihat ve Terakki Cemiyetine Karşı Muhalefetin Gelişmesi	27
E. 31 Mart Olayı	27
F. Hareket Ordusunun 31 Mart Olayına El Koyması.....	29
G. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tam İktidar Olmak İstemesi	32

1. Cemiyete Karşı Muhalefetin Güçlenmesi.....	33
2. Muhalefetin İktidara Gelmesi	35
3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidarı Tamamen Ele Geçirmesi	36
3.1. I. Balkan Savaşı.....	36
3.2. II. Balkan Savaşı ve Bab-ı Ali Baskını	37

II.BÖLÜM

II.KÜRTLER	44
A. 19-20. Yüzyıllarda Kürtler.....	43
B. Vilayet-i Şarkıye'de Kontrolü Sağlama Aracı: Hamidiye Alayları	44
1. II. Abdülhamid'in Alayları Kurma Amacı.....	44
2. Hamidiye Alaylarının Kurulması.....	45
3. Hamidiye Alaylarının Fonksiyonları.....	46
4. Hamidiye Alaylar Kimlerden Oluşturuldu	49
C. Kürtlerin Nüfusu.....	51
D. Kürtlerde Dinsel Durum	54
E. Dil	55
F. "Kürdistan" Kavramı	56

III. BÖLÜM

III. İTTİHAT TERAKKİ CEMİYETİ VE KÜRTLER	66
A.İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Doğu'da Şube Açma Girişimleri.....	66
B. Politikada Değişiklik: Cemiyet'in İslamcılıktan Türkçülüğe Kayması.....	63
C. II. Meşrutiyet ve Kürtler	66
D. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikasında Değişikliğe Gitmesi	69
E. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Askeri Politikası: Aşiret Alaylarının Oluşturulması	75
F. Cemiyet'in Etnisite Çalışmaları	77
1. Tek Tipleştirme Politikası.....	77
2. Meşrutiyet Dönemi Kürt Cemiyetleri.....	78
3. Kürtler ve Milliyetçilik	80

4. Ziya Gökalp	81
5. Yusuf Akçura	93
6. Etnik Dönüşüm Projesi.....	95
7. Yönetimde Merkezîyetçilik Düşüncesinin Hâkim Olması	97
G.İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Doğu İçin Geliştirdiği Eğitim Politikası.....	94
1. Eğitime Türkçülük Anlayışının Yerleşmesi	97
2. Resmi İdeolojinin Eğitimi Etkilemesi	99
3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Eğitim Politikasının İkinci Yüzü.....	108
H.İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Politikalarına Kürtlerin Tepkisi	112
1. İbrahim Paşa İsyanı	114
2. Bitlis İsyanı	115
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	117
BİBLİOGRAFYA	123

ÖZET

Osmanlı devlet adamları, 19. yüzyılın başından itibaren, Avrupa devletlerinin artan üstünlüğünü giderek daha iyi kavramışlar ve buna Batılılaşma siyasetiyle karşı koymaya çalışmışlardır. Sistemin taşıyıcıları kendilerini sorgulamaya başlamış, sistemlerinin geçerliliğinden kuşkuya düşmüşlerdi. Ortaya çıkan yeni zihinsel duruma göre Osmanlı devletinin Batı karşısında geriye düşmesinin temel sebebi, Batı'nın teknik üstünlüğüydü. Sorunun halledilmesinin çaresi olarak Osmanlı devletinin, Batılı manada ıslah edilerek Batı gibi olması görülüyordu. Özellikle Sultan III. Selim, 'Nizam-ı Cedid' olarak bilinen ıslahat hareketi başlatmış onu Sultan II. Mahmud takip etmişti. 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile başlayan Tanzimat Hareketi reform çalışmalarının en önemli aşamalarından birisidir.

Osmanlı Devleti bu reformları yaparken, reformlara karşı içerden muhalif sesler yükselmeye başlamıştı. Bu muhalefet, sonunda 'Genç Osmanlılar' hareketi olarak bilinen harekete dönüşecekti. Genç Osmanlılar, Müslüman halka, ilk defa liberalizm ve milliyetçilik fikirlerini tanıtmışlardı. Bu fikirleri İslamiyet'le uzlaştırmaya, böylece Müslüman bir toplum için daha kolay benimsenir hale getirmeye çalışmışlardı. Bu fikirler ve bunlara dayanan somut talepler, yani anayasal ve parlamenter bir yönetim talepleri, daha sonra 1876'da, 1878'de, 1889'da ve 1905'te Osmanlı Devleti'nin yöneticilerine karşı mücadele eden gruplarca da benimsendi.

Bu grupların en önemlisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 21 Mayıs 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla ve Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmek gayesiyle gizli bir örgüt olarak kuruldu. İttihat ve Terakki Cemiyeti düşüncesinin ön planında devleti kurtarmayı amaçlayan bir siyasi eylemcilik yer alıyordu. İmparatorluğun aman vermez bir biçimde parçalandığını, çeşitli milliyetçi ayrılık hareketlerinin her geçen gün başarı kazandığını ve Düyunu Umumiye'nin vesayeti altındaki Babiâli'nin gitgide elinin kolunun bağlandığını gören Jön Türkler'in başlıca kaygısı, Osmanlı Devleti'nin özerkliğini sağlayıp coğrafi bütünlüğünü korumaktı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde, cemiyetin kuruluşundan itibaren, birçok Kürt aktif olarak yer aldı. Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti gibi Kürtler, kurucu kadro arasındaydılar. Ancak, Doğuda yaşayan Kürtlerin, genel itibariyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası çok iyi değildi. Bölgede liderlik pozisyonunda bulunan Kürt aşiret ve seçkinleri, keyfini çıkardıkları gücün ellerinden kayıp gitmesinden dolayı cemiyetle anlaşamıyorlardı. Durum İstanbul'daki Kürtler açısından daha farklı idi. Başkent'teki Kürt aydınları başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkiler içindeydi. Cemiyet, doğu bölgesindeki Kürt aşiretlerinden destek almayı başaramamasına rağmen Kürt entelektüelleri cemiyeti desteklemekteydi.

II. Meşrutiyetle birlikte Anayasa'nın ve özgürlüklerin yeniden yürürlüğe gireceğinin açıklanmasından sonra Kürtlerin yaşadığı kent ve köylerde de bir bayram havası yaşanmaya başlandı ve bunun haklı sebepleri vardı. Halk bunun nizamın habercisi ve yasaklanan Hamidiye Alaylarının sonu olduğunu düşünmekteydi.

Osmanlı devletinin savaşlardaki toprak kaybı ve milliyetçilik fikrinden kaynaklı etnik problemler, İttihat ve Terakki'yi yeni bir politika üretmeye sevk etti. Etnik sorunlarla baş edebilmek için cemiyet yeni politikalar geliştirmeye koyuldu. Osmanlı devleti, milliyetçiliğin öldürücü zehrine tam olarak yakalanmadan, kendine özgü geliştireceği politikalarla, çok etnikli, çok dinli, kozmopolit yapısını koruyabilecek mi sorusunun cevabı net değildi. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da otoriter ve şovenist bir yol izlemeye başladı. 1908'deki devrimin arkasındaki en etkili güç olan Cemiyet, giderek artan şovenist Türk milliyetçiliğini saklamak gereği duymuyordu. Gelişen bu Türk milliyetçiliğine tepki olarak diğer Müslüman milletler arasında da milliyetçilik daha çok ilgi görmeye başladı.

ABSTRACT

Ottoman statesmen since the beginning of the 19th century well understood the growing supremacy of European states and try to counter this with the policy of Westernization. Carriers of the system began to question themselves and doubt about validity of the system. According to the emerging new mental, the main reason of the Ottoman state remain back against the West was the West's technical hegemony. Handling of the problem as a remedy was to reform the Ottoman Empire in western sense and seen to be as the west. In particular, Sultan Selim started reform movement known as 'Nizam-i Cedid' and Sultan II. Mahmud had followed him. 1839 Tanzimat Movement was the most important of those reform efforts.

While Ottoman Empire practiced these reforms, dissenting voices began to rise inside state against the reforms. At the end, this opposition turned into an action known as 'Young Ottomans' movement. Young Ottomans, for the first time introduced the ideas of liberalism and Nationalism to Muslim people. They trying to adopt these ideas to Muslim society easier and reconcile these ideas with Islam. These ideas and concrete demands based on that belief, namely, constitutional and parliamentary government demands, also adopted by groups who are fighting against the Ottoman state oppression in 1876, 1878, 1889 and 1905.

The most important of these groups of Union and Progress Party was founded with name of Ittihad-i Osmani League as a secret society to dethrone Sultan Abdulhamid. The political activism that aims to save the state took place at the forefront idea of CUP. Seeing the separation of various nationalist movements gained success each passing

day, the main concern of the Young Turks was to rescue the autonomy and geographical integrity of the Ottoman Empire.

Many Kurds were active, from the foundation of society, within the community of Union and Progress. Kurds as Abdullah Cevdet and Ishak were among the founders of committee. However, relationship between the Kurds living in the East and the CUP, usually, was not very good. Kurdish tribal elites who were at the Leadership position in the region were in disagreements with CUP due to loss of power which they enjoy. The situation was different in terms of the Kurds in Istanbul. The Kurdish elites living in the capital were in good relations with leaders of the CUP initially. Despite Society cannot receive support from the Kurdish tribes in the eastern region Kurdish intellectuals supported the association.

With II Constitutionalism after the announcement of the Constitution and the freedoms holiday atmosphere took place in Kurdish towns and villages and it had good reason to be. Kurdish community felt that it was a harbinger of the public order and the end of prohibited Hamidiye Regiments. The loss of soil in wars, the idea of Nationalism based on ethnic problems, compelled Committee of Union and Progress to produce new policy. Community began to develop new policies in order to overcome ethnic problems. Therefore, the CUP, in Istanbul, began to lead an authoritarian and chauvinistic policy. CUP, the most effective power behind the revolution in 1908, did not need to keep growing chauvinist Turkish nationalism. As a reaction to Turkish nationalism, nationalism has begun to see more interest among other Muslim nations.

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikası adındaki bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Anabilim Dalında Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARIBIYIK

Üye : Yrd. Doç. Dr. Kenan YAKUBOĞLU

Üye : Yrd. Doç. Dr. Ramazan GÜNAY

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçene öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

..../.../.....

ÖNSÖZ

XIX. yüzyılın sonlarına doğru temelleri atılmış olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1900'lerin başından itibaren etkinliğini hissettirmeye başlamış ve Osmanlı imparatorluğunun son yirmi yılına siyaseten damgasını vurmuş olan siyasi bir örgüttür. Jön Türk geleneğinden gelen İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülkeyi yönetmeye talip olmuş, genç ve tecrübesiz subaylardan oluştuğundan bazı çıkmazlara sürüklenmiştir.

Kuruluşundan (1889) II. Meşrutiyet'e (1908) kadar olan dönemde daha çok yeraltında faaliyetlerde bulunmuş olan Cemiyet, bundan sonra alenen çalışmaya başlamış ve 1918 yılına kadar Osmanlı imparatorluğunun siyasi hayatında hâkim bir grup olarak ön plana çıkmıştır. Cemiyet, iktidarı ele geçirdikten sonra Vilayet-i Şarkîye'ye gerekli önemi vermiş ve bölgede yaşayan Kürtler ile ilgili politikalar geliştirmiştir. Bu politikaları başarıya ulaştırmak için gerekli çalışmaları başlatmış ve kısmen de sonuç almıştır.

Osmanlı imparatorluğunun Avrupa'da toprak kaybetmesiyle Müslüman nüfusun genel nüfus içindeki oranı artmıştı. 19 yüzyılın sonlarında 25 milyonluk toplam nüfusun yaklaşık yüzde ellisini Türkler oluşturmaktaydı. Hıristiyanlar üçte birini oluştururken, Türk olmayan Müslümanlar ise (esas olarak Araplar ve Kürtler) geri kalanın neredeyse tamamını oluşturuyorlardı. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti doğu bölgesindeki çalışmaları çok önemsiyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, etnik milliyetçiliğin hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında yayılmasının milli birliği ve ülkenin toprak bütünlüğünü tehlikeye sokacağını düşünmekteydi. İttihatçılar, Yunanlıların, Sırpaların, Ermenilerin birer cemaat olmaktan çıkıp etnik ulusal kimliğe ne şekilde büründüklerine bizzat şahit olmuşlardı. İlk başlarda, Müslüman topluluklar arasında böyle bir şey tam olarak mevcut değildi. Sünni ya da Şii; Türk, Arap ya da Kürt olduklarına bakılmaksızın bütün Müslümanlar ümmetin birer parçası olarak görülüyorlardı. Ancak bu durum

imparatorluğu saran modern fikirlerle çatışıyordu. Hem de cemaatler artık bu düşünceyi tam olarak benimsemiyordu. Dolayısıyla, cemiyet bu işin üzerine eğilmek zorundaydı.

Önce, Rusya'dan gelen sığınmacılar tarafından kamçılanan özel bir Türk duyarlılığı görünür hale geldi. Daha sonra Turancı ve Panturancı fikirler İstanbullu entelektüelleri iyice etkilemeye başladı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimindeki daha reformist Osmanlı hükümeti, merkezileşmeye yönelip Türkleştirmeye ilgi gösterdiğinde, meşrutiyetten sonra kurulan Kürt örgütleri Osmanlıcılıktan uzaklaşıp Kürt milliyetçiliğiyle daha fazla bağlantılı düşünceler üzerinde yoğunlaştılar. Bununla beraber, Ziya Gökalp ve Süleyman Nazif gibi önde gelen bazı Kürtler ise sonunda vatandaşlığa dayalı bir Türk milliyetçiliğinin daha uygun olduğunu söyleyip yukarıdaki fikirlerin aksine, Türkçülük ideolojisinin önemli savunucuları oldular.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk olmayan ulusların ulusal bilinç kazanmalarını istemiyordu. Bazı İttihatçılarda ise, Türk olmayan bölgeler uğruna fedakârlığa katlanmadan, imparatorluğun yakın bölgelerini asimilasyon, baskı ve kültür yoluyla Türkleştirerek, Türk egemenliğinde güçlü devlet olunması fikri vardı. Paris'teki Ahmet Rıza'da ve 1908 Devrimini gerçekleştirenlerde bu anlayış ağırlıktaydı. Balkan Savaşları'ndan sonra, Osmanlılık anlayışının yerine, İslamcılık ve Milliyetçiliğin yerleştirildiği genel olarak kabul edilir. Bu milliyetçiliğin Türk milliyetçiliği değil de Turancı bir milliyetçilik olduğu iddia ediliyor.

Cemiyet, Türk olmayan bölgeleri orada yaşayan halka bırakmak gibi bir şeyi kabul edebilecek bir durum olarak görmüyordu. Ancak, başlangıçta, mevcut durumu korumanın ve halkları bir arada tutmanın güçlüğü, cemiyeti giderek Panislamist bir arayışa itmişti. Zaman içinde İslamlığın bunu sağlayamayacağı anlaşılınca, İttihat ve Terakki Cemiyeti alenen Türkçülük yapmaya başladı. Bu süreç giderek hızlandı. Özellikle 1912 yılından sonra Osmanlı ulusçuluğu altında anasırları birleştiren politika terk edilmeye başlandı ve yalnız Türklerin temsilcisi olma anlayışı ve ideolojisi geliştirilmeye başlandı. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve diğerleri bunun düşünsel tarafını hazırlıyor, 'Türk Ocakları' eliyle de eyleme aktarıyorlardı.

Bu Tez çalışmasında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğu bölgesinde özellikle Kürtlere yönelik uygulamaya çalıştığı politikalar ve bu politikalar için ortaya koyduğu faaliyetler ana temayı oluşturmaktadır. Doğu deyince ister istemez akla Ermeniler de gelmektedir. Ancak, Ermenilerle ilgili kısım, çalıştığımız konuyla beraber çalışılmayacak kadar geniş ve tartışmalı bir konu olduğundan, konuyu başka araştırmacılara bırakmayı daha doğru bulmaktayım. Dolayısıyla bu tez çalışmasında daha çok Cemiyet'in Kürtlerle olan ilişkileri üzerinde durmaya çalışacağız. Fakat bu konuda çalışma imkânlarının sınırlı olması araştırmamızı etkilemiştir.

Bu çalışma, birbiriyle ilişkili dört ayrı bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında İttihat ve Terakki Cemiyeti ortaya çıkarken, Osmanlı imparatorluğunda mevcut olan tarihsel arka plan işlenmektedir. Birinci bölüm İttihat ve Terakki Fırkası'nın kuruluşunu ve genel itibariyle Osmanlı imparatorluğunun son döneminden 1914 yılına kadar olan dönemdeki faaliyetlerini kapsarken ikinci bölüm, Kürtlerin genel tarihi hakkında bilgiler vermektedir. Üçüncü Bölüm ise çalışmanın ana konusu olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğudaki politikaları ile faaliyetlerini ele almaktadır.

Bu çalışmam süresince yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa SARIBIYIK'a şükranlarımı sunarım.

Orhan ÖRS

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	:Adı geçen makale
a.g.t	:Adı geçen tez
B.O.A.	:Başbakanlık Osmanlı Arşivleri
C.	:Cilt
Co.	:Company
Çev.	:Çeviren
Ed.	:Editör
Int.	:International
J.	:Journal
KKEFDI	:Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi
Ltd.	:Limited
Haz.	:Hazırlayan
s.	:Sayfa
S.	:Sayı
Vol.	:Volume
vb.	:ve benzeri
Vb.	:vesaire
Yay.	:Yayınları
&	:And

GİRİŞ

İttihat ve Terakki Cemiyeti Kurulurken Osmanlı'da Siyasi Durum

A. Tanzimat Dönemi

Osmanlı idaresine egemen zihinsel yapının kurucu ve taşıyıcılarının Osmanlı tarzı idarenin geçerliliğine dair özgüvenleri, Osmanlı imparatorluğu ile Batı arasındaki ilişkilerin Osmanlı aleyhine değiştiğinin anlaşılmasıyla aşınmaya yüz tutmuştu. Artık, sistemin taşıyıcıları kendilerini sorgulamaya başlamış, sistemlerinin geçerliliğinden kuşkuya düşmüşlerdi. Bunun en açık göstergesi, klasik Osmanlı sisteminin ıslah edilmesi düşüncesinin ortaya çıkmasıydı. Ortaya çıkan yeni zihinsel duruma göre Osmanlı devletinin Batı karşısında geriye düşmesinin temel sebebi, Batı'nın teknik üstünlüğü olarak görülmekteydi. Sorunun halledilmesinin çaresi olarak, Osmanlı devletinin, Batılı manada ıslah edilerek, Batı gibi olması öngörülmüyordu. Bu düşünce kimi düşünürler tarafından Osmanlı/Türk düşünce tarihinin en kritik noktalarından biri olarak görülmektedir. Haniogluna göre, *'Batı ile karşılaşma ve onun üstünlüğünün nedenlerinin araştırılması çabası, Osmanlı düşünce tarihinde ki dönüm noktasını karşımıza çıkarmaktadır.'*¹

Osmanlı İmparatorluğu, eski şaşalı günlerindeki gibi artık fetihler yapıp topraklarını genişletemiyordu. Devlet adamları, bir taraftan batının askeri üstünlüğünü kırmak için reformlar yapmaya çabalıyor diğer taraftan batının üstünlüğüne en büyük dayanak olan teknolojik gelişmeleri kendi topraklarına taşımaya çalışıyorlardı. Bununla beraber, Osmanlı, sosyal ve siyasi yapısındaki geri kalmışlığı kendi dinamikleriyle aşamadığından dolayı da dışa bağımlı bir hale gelmiş idi.² 19. yüzyılın başından itibaren Osmanlı devlet adamları Avrupa devletlerinin artan üstünlüğünü giderek daha iyi kavramış ve buna Batılılaşma siyasetiyle karşı koymaya çalışmışlar. Devlet, bunu yaparken iki temel amaç gütmüştür. Birinci amaç, Batılı kurum ve yöntemleri alarak Osmanlı imparatorluğunun idaresini verimli hale getirmek, ikincisi ise Avrupa

1 Mesut Yeğen, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul 2006, s.43-44.

2 Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler; II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, C.1, İstanbul 1998, s.6.

çizgisinde ıslahatlar gerçekleştirerek Avrupa devletlerini memnun etme ve böylece onların İmparatorluk üzerindeki sürekli baskılarını azaltma isteği.³

19. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu, Batıya kuşkuyla baksa da özellikle askeri mağlubiyetler ve ekonomik durumdan ötürü⁴ artık Batıyı bilinçli olarak izlemek, onun üzerinde düşünmeye başlamak ve ona paralel bazı reformlar yapmak gerektiğini anlamıştı.⁵ Bunun için bazı adımlar atılıyordu. Özellikle, Sultan III. Selim ‘Nizam-ı Cedid’⁶ olarak bilinen ıslahat hareketi başlatmış, onu Sultan II. Mahmud birçok alanda reform yaparak takip etmişti. 1839 Tanzimat Hareketi, ıslahat çalışmalarının en öne çıkanıydı.⁷ Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı ile Türk tarihinde ilk kez, toplumsal yasalar çerçevesinde sultanın egemenliğini düzenleme denemesi yapıyordu.⁸ Bununla beraber, ferman tebaanın hayatı, namusu ve mülkiyet güvenliği, iltizamın ve ona dair bütün suiistimallerin kaldırılması, silahlı kuvvetlere sürekli ve düzenli asker alınması, suçla itham edilenlerin adil ve açık muhakemesi ve kanunların uygulanmasında her dindeki kişilerin eşitliği gibi ilkeleri de ilan ediyordu.⁹ Osmanlı/Türk toplumunun Batılılaşmaya, çağdaşlaşmaya, ya da modernleşmeye kesin adım atması Tanzimat ile mümkün olabilmişti. Tanzimat, insan haklarına, hukuk devletine, özgürlük ve demokrasiye doğru atılmış önemli bir adım olarak görülmektedir.¹⁰

Yapılan yoğun ıslahat pratiğine rağmen Osmanlı devletinin içinde bulunduğu mali ve askeri kriz giderek derinleşiyordu. Ancak, krizin derinleşmesine rağmen Osmanlı ıslahat teşebbüsünden vazgeçmedi. Tam aksine, Osmanlı devletinin katlanan askeri ve mali krize tepkisi ıslahat teşebbüsünü hızlandırmak ve yaygınlaştırmak oldu.¹¹

3 Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, Çev. Nüzhet Salihoğlu, İstanbul 2010, s.15.

4 Yusuf Ziya İnan, **Jöntürk’lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, İstanbul 1978, s.13.

5 İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul 2010, s.14

6 Yeğen, **a.g.e.**, s.44.

7 İnan, **a.g.e.**, s.13.

8 Yuriy Asatoviç Petrosyan, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Çev. Mazlum Beyhan, Ayşe Hacıhasanoğlu, İstanbul 1974, s.43.

9 Yeğen, **a.g.e.**, s.44.

10 Sina Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, İstanbul 2009, s.23.

11 Yeğen, **a.g.e.**, s.47.

Ancak 1839 askeri iflastan sonra Osmanlı imparatorluğu tam bağımsız bir devlet olmaktan uzaklaşmış, yarı bağımlı bir sömürge durumuna düşmüştü.¹²

1853 yılında Rusya, Kudüs'te kutsal yerler sorununu bahane ederek Osmanlıyı Avrupa devletlerinin uydusu olmaktan çıkarıp kendi uydusu haline getirmek istediğindeydi. Fransa ve İngiltere'nin desteğini arkasına alan Osmanlı imparatorluğu buna direnince, Kırım Savaşı patlak verdi. Kırım Savaşı'nda, Batılı devletlerle bir olup Rusya'yı yenilgiye uğratan Osmanlı, toplanan Paris Kongresi'nde Avrupalı devletlerden, toprak bütünlüğünün korunması ve Avrupa devletler hukukundan yararlanma garantisi aldı. Avrupa'dan gördüğü bu desteğe karşılık olarak hükümet, Islahat Fermanını ilan etme sözü verdi (1856). Bu ferman, Tanzimat fermanını onaylamakla kalmıyor, aynı zamanda Müslüman olmayanları Müslümanlarla eşit kılacak birçok somut maddeler içeriyordu. Fakat kendilerini devletin sahibi olarak gören Müslümanlar, Müslüman olmayanlara verilen haklar nedeniyle devlete tepki duymaktaydılar. Müslüman olmayanlardan bazıları, Batı sermayesinin şemsiyesine girerek ticaret, serbest meslek, hatta sanayi alanlarında çalışarak Avrupai hayat tarzlarıyla bir azınlık burjuvazisi oluşturmaya başlamışlardı. Ferman ile birlikte de Müslümanlarla eşit duruma da geliyorlardı. Bu olup bitenleri Müslümanlar kabul etmiyor, bu gelişmelere tepki gösteriyorlardı.¹³

Osmanlı imparatorluğu bu reformları yaparken, reformlara karşı içerden muhalif sesler yükselmeye başlamıştı. Tanzimat'a karşı, Osmanlı devletinde sonraki gelişmeler noktasında daha önemli ve etkili olan muhalefet, bürokrasinin içinden doğan muhalefetti. Bu muhalefet sonunda 'Genç Osmanlılar' hareketi diye tanınan harekete dönüşecekti. Bu hareketin en önemli figürleri İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Namık Kemal ve Ali Süavi gibi önemli devlet adamları ve aydınlarıdır. İleri gelen bu aydınlar, liberal fikirlerden de etkilenerek, Tanzimat siyasetlerinin yüzeyselliğinin yanı sıra otoriter

12 Akşin, **a.g.e.**, s.31.

13 Akşin, **a.g.e.**, s.33-34.

karakterini de eleştirmeye başladılar.¹⁴ Bu genç aydınların temel hedefi, Osmanlı toplumuna yeni bir aidiyet kazandırarak onları devlete sadık hale getirmektir.¹⁵

Genç Türkler, sisteme karşı geliştirdikleri eleştirileri kamuoyuna duyurmak, fikirlerini yaymak için yeni bir yol bulmuşlardı, kullanmaya başladıkları bu yol Osmanlı imparatorluğunda görece yeniydi ve tam anlamıyla gelişmemiş olan gazetecilikti.¹⁶ Namık Kemal'in yazdığı Hürriyet Gazetesinin başlığında şu cümleler vardı: '*Yeni Osmanlılar Cemiyeti tarafından işbu gazete, haftada bir kere neşredilir. Havi olduğu mabahis, millet ve Devlet-i Osmaniye'nin selamet ve menafine müteallik hususat olmakla memalik-i şarkiye ahalisine mecanen verilip yalnız posta ücreti alınır.*'¹⁷ Genç Osmanlıların gazeteleri ve yayımsal yapıtları, o yıllardaki Türk toplumunun kültürlü kesiminde çok büyük bir ün kazanmıştı.¹⁸

Yeni Osmanlı hareketi, Batılı anlamda, Osmanlı tarihindeki ilk özgürlük hareketi olarak kabul edilir. Bu harekette yer alan gazeteci-aydınlar, diğer Osmanlılar gibi Osmanlı devletinin gittikçe kötüleşen durumundan üzüntü duymaktaydılar. Fakat bu aydınlar gelişen olaylara tepkilerini gazetelerinde ifade edince iktidarın şimşeklerini üzerlerine çekmeye başladılar.¹⁹

6 Mart 1876'da hükümet resmi bir bildirge yayınladı. Bildirgede şunlar yer almaktaydı: '*Yerel basın bir bölümü, Doğu gazeteciliğine yaraşır bir biçimde hareket etmek zorunda olduklarını unutarak ülkenin genel çıkarlarına karşı, tüm aşırı parti ve fikir akımlarının aracı oldular. Bu gazeteciler, sık sık imparatorluğun temel yapılarına saldırıyorlar; yaşadıklarını ülkenin savunmasını üzerlerine alacak yerde, kendi*

14 Zürcher, **a.g.e.**, s.20-21.

15 Kemal, H. Karpat, **Studies on Ottoman Social and Political History**, Brill, Boston 2002, s.53.

16 Zürcher, **a.g.e.**, s.22.

17 Şevket Süreyya Aydemir, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1860-1908**, Cilt.1, İstanbul 2009, s.31-32.

18 Petrosyan, **a.g.e.**, s. 82.

19 Sina Akşin, **Türkiye Tarihi 3. cilt Osmanlı devleti 1600-1908**, İstanbul 2008, s.143

*vatanlarının düşmanı durumuna geliyorlar, yıkıcı fikirlerin savunucusu oluyorlar ve bu fikirleri yaymaya çalışıyorlar.*²⁰

Genç Osmanlılar, gazetecilikle, Müslüman halka, ilk defa liberalizm ve milliyetçilik fikirlerini tanıtmışlardı. Bu fikirleri İslamiyet'le uzlaştırmaya, böylece Müslüman bir toplum için daha kolay benimsenir hale getirmeye çabalıyorlardı. Bu fikirler ve bunlara dayanan somut talepler, yani anayasal ve parlamenter bir yönetim talepleri, daha sonra 1876'da, 1878'de, 1889'da ve 1905'te Osmanlı devletindeki istibdada karşı mücadele eden gruplarca da benimsendi.²¹

İbrahim Şinasi, Ziya Paşa, Mithat Paşa, Ali Suavi ve Namık Kemal'den (1840-88) oluşan Osmanlı aydınlar grubu, Genç Osmanlılar olarak tanımlanmış ve modern entelijansiyanın öncüsü olarak kabul görmüşlerdir. Bu aydınlar, yeni oluşmakta olan merkezi kurumlara İslami siyasal gelenek açısından kapsamlı bir teorik meşruiyet ve ideoloji sağlamak için çaba gösteren ilk Müslümanlardı. Genç Osmanlılar, 1876 meşrutiyet döneminin önünü açmak ve modernleşme öncesi siyasi kültürün bazı temel faktörlerini hayata geçirmek yönünde hayati bir rol oynadılar. Namık Kemal'in Hürriyet Kasidesi ve Vatan Yahut Silistre adlı eserleri büyük ölçüde yeni siyasal kültürün temellerini hazırladı.²² Bununla birlikte, Sultan Abdülaziz'in son dönemiyle Sultan Abdülhamid'in ilk devirlerinde, İstanbul'da büyük bir fikir hareketi yaşanmaya başlamıştı. İstanbul'da hem bir akademi (Encümen-i Daniş) teşekkülü başlamış hem de bir üniversite (Darülfünun) kurulmuştu. Aynı zamanda, askeri mekteplerde de yeni bir ruh ve heyecan yükselmeye başlamaktaydı.²³

Namık Kemal, vatan kavramını, özellikle, yeni neslin yetişmesinde önemli bir etkiye sahip olan 'Vatan Yahut Silistre' adlı oyununda geliştirdi. Osmanlı vatanseverliğini yücelten 'vatan' kavramı, modernist aydınların ideolojik nirengi

20 Petrosyan, **a.g.e.**, s.70.

21 Zürcher, **a.g.e.**, s.25.

22 Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul 2010, s.42-47.

23 Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, İstanbul 1990, s.6-7.

noktası haline gelen istibdat karşıtı popülist milliyetçiliği başlattı.²⁴ XIX. yüzyılın 50-60 yıllarının toplum adamı İbrahim Şinasi, eserlerinde, toplumsal yasamanın önemine vurgu yapıyordu. Tasvir-i Efkâr'ın ilk sayısında Şinasi, ülkenin sorunları hakkında halkında düşüncesini söyleme hakkından bahsediyor ve şöyle yazıyordu: *'Halk ancak, gazete aracılığıyla kendini ilgilendiren konularda düşüncelerini belirtebilir. Bunun için de gazete, her kültürlü ulus için gereklidir'*.²⁵

XIX. yüzyıl milliyetçilik akımlarının ortaya çıktığı dönemdir. Ancak, bu ideoloji Balkan halkları arasında gelişip Osmanlı devletinin kaderi üzerinde belirleyici bir faktör olurken, Türkler ve Türk aydınları arasında ilk zamanlarda hemen belirmedi. Çünkü Osmanlı imparatorluğu bir ırklar ve halklar topluluğuydu, milli bir kuruluş değildi. Dolayısıyla, Genç Osmanlılar mücadelesi de ırk veya millet esası üzerinde bir mücadele değildi. Onların mücadelesi sadece, devlet şekli üzerinde yoğunlaşıyordu. Yani devletin şekli ve devamıydı onları asıl ilgilendiren. Başka bir deyişle meşrutiyetçilikti onların temel amacı.²⁶

Genç Türklerin arkadan gelecek olan taraftarları gibi öncülerini de Batılılaşma siyasetini, ölmekte olan imparatorluğun tasfiyesinden ziyade, onu yeniden canlandırmanın bir vasıtası olarak gördüler. Batıyı ayağa kaldırmış olan kurumlardaki reformların Türkiye'ye uygulanması halinde ülkenin kuvvetleneceğini ve böylece güçlenen Osmanlı devletinin Batı'nın saldırılarına karşı koyabileceğini, düşünüyorlardı.²⁷

Abdülaziz dönemindeki Genç Türklerin siyasi çalışmaları, büyük ölçüde, gazete çıkarmak ve İmparatorluk dâhilinde geniş imtiyaz sahibi olan yabancı posta şirketleri aracılığıyla yayınlarını okuyucularına ulaştırmaktan ibaretti. Bu dönemde Osmanlı imparatorluğu pek çok meseleyle uğraşmak zorunda kaldı. Tarım ürünlerinde

24 Karpat, **a.g.e.**, İstanbul 2010, s.91

25 Petrosyan, **a.g.e.**, s.45-51.

26 Aydemir, **a.g.e.**, s.31-32.

27Ernest Edmondson Ramsour, **Genç Türkler ve İttihat Terakki 1908 İhtilalı'nın Hazırlık Dönemi**, Çev. Hacasan Yüncü, İstanbul 2009, s.15-21.

yaşanmakta olan kıtlıktan dolayı Sırp ve Bulgar milliyetçileri isyan ettiler. İşte tam bu sıralarda Sultanın hazineyi iflasın eşiğine getirmiş olan aşırı harcamaları dolayısıyla hükümet, iflas ettiğini ilan etmek zorunda kaldı.²⁸

A. I. Meşrutiyet'in İlanı

1876 yılı 29 Mayıs'ı 30 Mayıs'a bağlayan gece Sultan Abdülaziz tahttan indirildi ve yerine V. Murat yeni sultan olarak geçirildi.²⁹ Ancak yeni padişah devamlı bir gözetim altında tutulmuş, sıkıntılarını içkiyle dağıtmaya teşvik edilmiş, hasta biriydi. Bu sebeplerden dolayı saltanatı uzun sürmedi ve Ağustos 1876'da geldiği gibi bir darbeyle yerini Sultan II. Abdülhamid'e bırakmak zorunda kaldı.³⁰ Mithat Paşa, ilk iş olarak şehzadeyle görüştü ve tahta çıktıktan az sonra meşrutiyeti ilan edeceğine dair söz aldı.³¹ Ancak, Sultan Abdülhamid tahta nerdeyse çıkar çıkmaz kendisine karşı muhalefet gelişmeye başladı.³²

Sultan Abdülhamid 1876 yılında Genç Osmanlıların desteğiyle tahta çıktı. Tahta çıkmadan önce genç şehzadenin Genç Osmanlılarla bağlantıları vardı.³³ Yeni Sultan, cülusunda, bir anayasa yapılıp yürürlüğe konulacağına, bir parlamento ve sorumlu bakanlıklar kurulacağına dair söz verdi. Bu değişikliklerin yapılması için çalışmalar başlatıldı ve söz verildiği gibi parlamento açıldı.³⁴ 26 Eylül 1876'da yapılan büyük bir toplantının ardından resmi bir belge hazırlandı ve sultana verildi. Belgede meşrutiyet rejiminin kurulmasının gerekliliğinden bahsediliyordu. Sultan Abdülhamid, 7 Ekim'de bir irade yayınladı. Bu iradede meşrutiyetin ilanının, parlamentonun kurulmasının ve yeni yasaların hazırlanmasının gerekliliği üzerinde duruluyordu. Ayrıca belgede bir komisyon kurulması ile ilgili gereklilikten bahsediliyordu. Anayasa tasarısını hazırlayacak olan komisyon, sultanın buyruğuyla derhal kuruldu. Komisyon, 28 kişiden

28 Ramsour, **a.g.e.**, s.117-21.

29 Petrosyan, **a.g.e.**, s.84.

30 Ramsour, **a.g.e.**, s.17-21.

31 Petrosyan, **a.g.e.**, s.85.

32 Ryan Gingeras, **Sorrowfull Shores, Violonce, Etnicity and the End of Ottoman Empire 1912-1923**, New York s.14.

33 Roderic H. Davison, **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, New York 1973, s.317.

34 Zürcher, **a.g.e.**, s.27.

oluşuyordu. Mithat Paşa'nın isteği üzerine, Şura-yı Devlet üyesi olan Namık Kemal ve Ziya Paşa da komisyona dahil edildiler. Mithat Paşa, komisyon başkanı oldu. Yapılan çalışmalar sonucunda Meşrutiyet 23 Aralık 1876'da ilan edildi. İlan edilen bu anayasa Türkiye tarihinin en önemli politik belgelerinden biriydi.³⁵

Parlamentodaki mebuslar, çok geçmeden halkın temsilcileri oldukları gerekçesiyle yürütme üzerinde denetim kurmak istediler. Eğer, bu istekler yerine getirilseydi, yürütmenin padişah'tan alınmasını bir ölçüde sağlanabilirdi. Böyle bir durumda, bürokrasinin ve devletin halkın ihtiyaçlarıyla uyumlu olarak akılcı ve işlevsel şekilde gelişmesine imkân verilebilirdi.³⁶ Ne var ki, Parlamento (iki meclisli) ancak 13 Şubat 1878'e kadar toplantılarını sürdürebildi. Bu tarihte, padişah Osmanlı devletinin içinde olduğu savaşın yarattığı olağanüstü durumu bahane ederek parlamentoyu dağıttı ve anayasayı süresiz askıya aldığını duyurdu. Bu tarihten sonra sultan, ülkeyi tam bir baskı rejimiyle yönetti.³⁷

İlk Osmanlı parlamentosu 28 Haziran 1877'de sona erdi. İkincisi ise yeni seçimlerden sonra 13 Aralık'ta toplandı. Nisan 1877'de başlayan ve 31 Ocak 1878'de bir barış antlaşmasıyla sona eren Osmanlı-Rus savaşı sultanın işini kolaylaştırdı. Milletvekilleri, 13 Şubat 1878'de, aleyhlerinde özel suçlamalar bulunan üç nazırın kendilerini savunmak üzere meclis önüne çıkmalarını isteyecek kadar baskı yaptılar. Abdülhamid, ertesi gün meclisi dağıttı ve milletvekillerine seçim bölgelerine gitmelerini emretti. Parlamento yaklaşık beş ay içinde toplam iki toplantı yapabildi. 1878'de dağıtılan parlamento tam otuz bir yıl boyunca bir daha toplanamadı.³⁸ Erik Jan Zürcher o dönemi şöyle değerlendirmektedir: “*Abdülhamid, Batı Yöntemlerini alırken, Tanzimat siyasetçilerinden bile daha büyük bir kararlılıkla Batılı fikirlerin ülkeye girmesini önlemek istemiştir. Özellikle siyasal fikirler ve fikir tartışmaları mümkün bütün yöntemler kullanılarak bastırılmıştır. Sansür, polis ve (liberal muhalefetin kendini*

35 Petrosyan, **a.g.e.**, s. 86-98.

36 Karpat, **a.g.e.**, s.52.

37 Bernard Lewis, **The Emergancy of Modern Turkey**, New York 2002, s.185-188.

38 Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Ankara 2007, s.168.

göstermeye devam ettiğine ilişkin ilk belirtilerden sonra padişahın gittikçe daha çok güvendiği) geniş bir hafiyeye ağı Abdülhamid döneminin en fazla öne çıkan özellikleriydi.”³⁹

Sultan II. Abdülhamid, Rus-Osmanlı savaşını bahane göstererek Şubat 1878’de parlamentoyu süresiz tatil ederken, hizaya getirilemeyen muhalifleri de şiddetle bastırma yoluna gitti.⁴⁰ O günün tabiriyle ‘İstibdada’ karşı ilk direniş eylemi, 1878’de anayasanın askıya alınmasından kısa bir süre sonra ortaya çıktı. Bu eyleme en ünlü Genç Osmanlılardan biri olan Ali Suavi önderlik ediyordu. Öteki Genç Osmanlılar gibi o da İstanbul’a dönmüş ve yeni padişah onu, İstanbul’daki en önemli okul olan Galatasaray Sultanisi’nin müdürlüğü gibi saygın bir makama atamıştı.⁴¹ Fakat Anayasa askıya alınca, 20 Mayıs 1878’de Ali Suavi, Filibe’den gelen mültecilerin çoğunluğunu oluşturduğu bir grupla beraber V. Murat’ı yeniden tahta geçirmek için şehzadenin oturduğu Çırağan Sarayına doğru harekete geçti. Ancak, harekete önderlik eden Ali Suavi baskın esnasındaki arbedede öldürüldü. Osmanlı tarihindeki ilk sivil darbe böylece sona erdi.⁴² Tarihe ‘Çırağan Olayı’ olarak geçen bu olay, 20 Mayıs’ta acı bir şekilde son buldu.⁴³

Ali Süavi’nin bu girişiminden sonra, örgütlü siyasal muhalefetin yeniden ortaya çıkabilmesi için bir on yılın geçmesi gerekti. Fakat anayasal özgürlük, vatanseverlik ve meşruti yönetim fikirleri İstanbul’daki büyük meslek okullarında okuyan yeni kuşaklara aktarıldı. Bu okulların en önemlileri, Mülkiye, Harbiye, Bahriye ve Tıbbiye-yi Askeriye, Abdülhamid döneminde genişletilmişti. Bu dönemde, 19. yüzyılın sona ermesinden önce, tam on sekiz yeni meslek okulu daha açılmıştı. On yıllık aradan sonra yeniden örgütlenen ilk muhalefet grubu 1889’da, bu okullardan biri olan Gülhane’de dört Tıbbiye-yi Askeriye öğrencisinin İttihad-ı Osmanî Cemiyetini kurmasıyla ortaya çıktı.⁴⁴

39 Zürcher, **a.g.e.**, s.30.

40 William Hale, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset 1789’dan Günümüze**, İstanbul 1996, s.36.

41 Zürcher, **a.g.e.**, s.30-31.

42 Karpat, **a.g.e.**, s.84.

43 Petrosyan, **a.g.e.**, s.105.

44 Zürcher, **a.g.e.**, s.30-35.

Yeni nesil, Harbiye ve Mülkiye (Askeri okul) gibi okullarda eğitim alıyor, liberal ve anayasal fikirlerden etkilenip Osmanlı yurtseverliğinin öncüleri olan Genç Osmanlıların kitaplarını okuyorlardı.⁴⁵ Ancak, yine de 1889 yılına kadar Ali Suavi ve Skalyeri-Aziz Bey komitesinin faaliyetlerini saymazsak Abdülhamid Mutlakıyetine karşı örgütlü bir çalışma uzun süre ortaya çıkamadı.⁴⁶

1876-1877 yıllarında zaferin mutluluğundan yenilginin acısına geçen, tarihte belli bir iz bırakan meşrutiyet hareketi, Türkiye’de burjuva parlamenter monarşi rejimine giden yoldan ilk önemli işaretti.⁴⁷ Bazı kusurlarına rağmen Genç Osmanlılar, içinde yaşadıkları toplumu etkilediler. Kısa vadeli başarıları, içinde buldukları dönemde bir anayasanın ilan edilmiş olmasıdır. Uzun vadeli etkileri ise onların propagandacı olan yönleriydi. Genç Osmanlıların ortaya çıkışlarından önce yaygın olmayan sultana karşı olan gizli muhalefeti, 1889 ve 1908 yılları arasında, ortaya çıkaran onların bu çabalarıydı.⁴⁸

Genç Osmanlılar, Sultan Abdülaziz dönemi boyunca batılı fikirleri Osmanlı topraklarına yerleştirmeye çabaladılar. Bu çabaları sayesinde Türk liberal çevreleri gittikçe genişlemişti. Ayrıca Genç Osmanlılar ve onları destekleyenler, Avrupalı devletler tarafından parçalanmaya zorlanacak olan İmparatorluğun kurtarılması için tahtta bulunan Sultan Abdülaziz’in iktidardan derhal indirilmesi gerekliliğine inanıyorlardı. Koyu bir meşrutiyet taraftarı olan bu gençler, dâhili reformların acilen yapılması ve meşruti idarenin kurulmasının mevcut şartlar içerisinde İmparatorluğu ayakta tutacak en önemli reformlar olarak görüyorlardı.

Genç Osmanlıların desteğini arkasına alarak tahta geçen Sultan II. Abdülhamit’in dönemi birçok açıdan tanzimat döneminin devamı niteliğindedir. II. Abdülhamit döneminde eğitim, idare, adalet, iletişim ve ulaşım gibi alanların hepsinde

45 Erik Jan Zürcher, **Turkey Modern History**, London 2004, s.86.

46 Akşin, **Osmanlı Devleti 1600-1908, Türkiye Tarihi**, cilt 3, İstanbul 2008, s.171.

47 Petrosyan, **a.g.e.**, s.107.

48 Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İstanbul 1996, s.448-449.

çok önemli ıslahatlar yapıldı ve önceki ıslahatlar genişletildi. Onun döneminde Batı'nın etkisi artık yönetici elitin dışındaki kesime de ulaşmıştır. II. Abdülhamit döneminin başında ilan edilen meşrutiyet, parlamenter monarşi rejimine giden yolda atılmış ilk önemli adımdır.

I. BÖLÜM

I. İTTİHAT VE TERAKKİ CEMİYETİ

A. Cemiyetin Kuruluşu

Hükümet-i hazıranın adalet, müsavat, hürriyet gibi hukuk-i beşeriyeyi ihlal eden ve bütün Osmanlıları terakkiden men' ile vatani ecnebi yedd-i tasallut itizabına düşüren usul-i idaresini İslam ve Hıristiyan vatandaşlarımızı ikaz maksadıyla kadın ve erkek bilcümle Osmanlılardan mürekkep, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti teşekkül etmiştir. (Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Nizamnamesi, 1890)⁴⁹

Osmanlı tarihinin en can alıcı ve en önemli dönemi kuşkusuz 1908-1918 İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dönemidir. Osmanlı devletinin dağılışı, Orta Doğu'da yeni devletlerin ortaya çıkması, Makedonya üzerindeki didişmeler, Türk ve Arap milliyetçiliğinin ortaya çıkışı, 1911 Libya'da anti-emperyalist direniş ve bölgedeki diğer önemli sosyal ve siyasal gelişmelerinin hepsi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal olarak etkin olduğu bu dönemde meydana gelmiştir.⁵⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 21 Mayıs 1889'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti adıyla ve Sultan Abdülhamid'i tahttan indirmek gayesiyle gizli bir örgüt olarak kuruldu.⁵¹ Daha sonra İttihat ve Terakki adını alacak olan Cemiyet, asrın başlarında kurulmuş olan İtalyan Karbonarisi (mason tedhiş örgütü) örnek alınmak suretiyle oluşturuldu.⁵² Cemiyet'in kuruluş amacını Çağlar Keyder 'Türkiye de Devlet ve Sınıflar' adlı kitabında değerlendirirken şunları önplana çıkarmaktadır: *"Jön Türk düşüncesinin ön planında iktisadi bir program değil, 'Devleti kurtarmayı' amaçlayan bir siyasi eylemcilik yer alıyordu. İmparatorluğun yavaş yavaş ve aman vermez bir biçimde parçalandığını, çeşitli milliyetçi ayrılık hareketlerinin her geçen gün başarı kazandığını ve Düyunu Umumiye'nin vesayeti altındaki Babıâli'nin gitgide elinin*

49 Lewis, a.g.e., s.195-196.

50 Karpat, **Studies on Ottoman Social and Political History**, s.556.

51 Edmondson, a.g.e., s.27.

52 Edmondson, a.g.e., s.27-29.

kolunun bağlandığını gören Jön Türkler'in başlıca kaygısı, Osmanlı devletinin özerkliğini ve coğrafi bütünlüğünü yeniden kurtarmaktı. Böylece 'devleti kurtarmak', geleneksel düzeni, bürokrasinin ayrıcalıklı konumunu değiştirmeden korumanın sembolik formülü oldu."⁵³

Gizli olarak kurulan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ilk kurucuları, Askeri Tıp Okulu öğrencilerinden Ohri'li Arnavut İbrahim Ethem (Temo), Kafkasyalı Çerkez Mehmet Reşit Bey, Arapkirli ve Diyarbakırlı iki Kürt olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti'dir. Bazı Kaynaklar, beşinci bir ismi, Rus Çarlığından Bakülü Hüseyinzade Âliyi de ilave ederler.⁵⁴ Teşkilat yaptığı ilk toplantıda cemiyetin başkanlığına Ali Rüşdi, kâtipliğine Şerefeddin Mağmumi, muhasip üyeliğine de Asaf Derviş'i getirdi. Cemiyet, İstanbul'daki sivil ve askeri okul talebeleri arasında taraftar kazanarak süratle büyüdü. İtalyan Karbonari mason teşkilatını örnek alarak kurulan bu gizli cemiyet, hücreler halinde teşkilatlanmaktaydı. Hücre içindeki her üyeye bir sıra numarası verilmekteydi. Birinci hücrenin birinci üyesi İbrahim Temo idi.⁵⁵

1889 yılının Mayıs ayında, ileriki zamanlarda II. Meşrutiyet'i ilan ettirecek olan cemiyetin temelleri, bu genç Harbiyeliler tarafından atılmış oldu.⁵⁶ Bu gençler Namık Kemal'in, Ziya Paşa'nın yasaklanmış eserleriyle beraber yabancı posta servisi aracılığıyla yurt dışından gizlice gelen gazeteleri okuyor ve bunları okumaları için arkadaşlarıyla paylaşıyorlardı.⁵⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdeği, bu genç askeri tıbbiye öğrencilerinin girişimiyle 3 Haziran 1889'da kurulan gizli 'İttihad-ı Osmanî' örgütüdür.⁵⁸

Böylesi toplumsal ve etnik çeşitliliği bünyesinde barındıran cemiyette zaman içinde fikri tutarlılığı sağlamak amacıyla ve örgütlenmeyi düzenlemek üzere bir tüzük

53 Çağlar Keyder, **Türkiye de Devlet ve Sınıflar**, İstanbul 2007, s.73.

54 Lewis, **a.g.e.**, s.195.

55 Edmondson, **a.g.e.**, s.30-31.

56 Naci Kutlay, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Ankara 2010, s.67-68.

57 Petrosyan, **a.g.e.**, s.174.

58 Ferdan Ergut, **II. Meşrutiyet'i Yeniden Düşünmek**, İstanbul 2010, s.262-263.

ihtiyacı hâsıl oldu. 1895 yılına gelindiğinde cemiyet gittikçe genişlemişti ve bu tüzük ihtiyacı yüksek sesle dillendirilmeye başlandı. Gelen bu taleplerin sonunda, bir Nizamname hazırlandı ve nizamnamede, örgütün adı ‘Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ şeklini aldı.⁵⁹

Kazım Karabekir, “İttihat ve Terakki’nin kuruluşu” adlı kitabında, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşunu iki devreye ayırmakta ve konuyla ilgili şu bilgileri vermektedir: *“İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu bakımından iki devreye ayrılır. Birinci devre kuruluşuna 1889 (1305) tarihinde İstanbul’da henüz olgunlaşmayan bir muhitte ve yine henüz olgunlaşmayan beş tıbbiye talebesinin hürriyetseverlik heyecanları sebep olmuş ve teşkilatını hemen İstanbul’a hissettirmiş ve daha çok da mektep talebesini içine almıştır. Ordulara da el atamadığından sayıca çokluğuna rağmen kudretçe istibdadın merkezi olan İstanbul’da beceriksiz bir halde sözü ayağa düşürmüştü ve ufak bir sarsıntıya karşı koyamayarak varlığını kaybetmiştir... İkinci devre kuruluşu ise 1906’da İstanbul’dan uzak olan Makedonya’da ihtilallar arasında olgunlaşan bir muhitte ve yine olgunlaşmış sivil ve asker başların zamanın icaplarını düşünerek ve daha uzun görüşmeler ve didişmelerle başlamış ve Selanik’te on kişilik bir merkezle faaliyete girişmiştir. Teşkilatını hemen ordulara hasretmiş, manastır mıntıkası gibi, istibdat mihrakından çok uzak bir yerde icra kudretini haiz bir kuvvet vücuda getirmiş. Rumeli’nin mühim merkezlerine teşkilatını teşmil etmiş ve İstanbul, Edirne, İzmir gibi yerlerde de teşkilatını başarmış olduğundan düşmanı olan istibdadı yıkmış ve hedefi olan hürriyeti ilan ederek meşrutiyet-i idareyi kurabilmiştir.”⁶⁰*

Şerif Mardin, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kuruluşunu kitabında şu şekilde değerlendirmektedir: *“İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni ortaya çıkararak diğer etkenler, bu genel kültürün bir ikincil sonucu olarak değerlendirilebilir. Bunlardan biri, kuşkusuz, Askeri Tıbbiye’de ve Harbiye’de okuyan gençlerin mesleklerini işbaşında olanlardan daha iyi bildikleri kanısıydı. Bunun yanında, bir diğer etken, sarayın geleneksel*

59 Ergut, a.g.e., s.262-263.

60 Kazım Karabekir, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, İstanbul 2007, s.19.

pederşahi, Usta-Çıtrak, Pir-Mürid, Yaşlı-Genç, Padişah-Kul, eksenlerini bir dünya görüşü olarak sürdürmesiydi. Genç doktorlar bu ilişkileri 'çağdışı' buluyorlardı. Bu şartlar içinde Ermeni İhtilal Komitelerinin devleti dağıtmaya ramak kaldığı şeklinde bir inanç, gençleri harekete geçirmeye yeterli oldu.⁶¹

B. Cemiyetin Yurt Dışında Örgütlenmesi

Cemiyet üyeleri zaman içinde yurt içi ve yurt dışındaki çeşitli grup ve fırkayla hızlı bir şekilde iletişime girdi. Cemiyete sonradan katılmasına rağmen etkinliğini hızla artıran Ahmet Rıza cemiyet içinde önemli bir figür haline geldi. Cemiyet, merkezi Paris'te kurulan Jön Türklerle irtibatı Galata Fransız Postanesi aracılığıyla kuruyordu. Cemiyetin önemli üyelerinden olan Bursa maarif müdürü Ahmed Rıza Bey, 1889 yılında Fransız İhtilali'nin 100. yıldönümü⁶² dolayısıyla Paris'te açılan sergiyi bahane ederek Fransa'ya gitti, Jön Türkler grubuna katıldı ve geri dönmedi. Avrupa'da İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin fikirlerini yaymaya koyuldu. Ahmed Rıza çok geçmeden Avrupa'daki grup arasında da hâkim bir sima haline geldi.⁶³ 1889'dan 1894 yılına kadar II. Abdülhamid'e yedi kez mektupla başvurdu. Bu mektuplarında Ahmet Rıza, sultanı politikasını değiştirmeye ve anayasal rejime dönmeye davet ediyordu.⁶⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Sultan Abdülhamid'e karşı olan kişi ve çevrelerle kurduğu münasebetlerle kendisini tanıtmaya başlamış yurtiçi ve dışında şubeler kurarak teşkilatlanmasını hızlandırmaktaydı. Ahmed Rıza, onun güçlü kişiliği muhalefet hareketine yaklaşık yirmi yıl hâkim oldu,⁶⁵ Avrupa'daki teşkilatın adını, Auguste Comte'nin pozitivist felsefesinin parolası olan Nizam ve Terakki koymak istedi. Jön Türkler bu ismi kabul etmeyip İstanbul'daki İttihad-ı Osmanî Cemiyeti'nin İttihadı'nın da bu cemiyetin isminde yer alması gerektiğinde ısrar ettiler. Böylece İstanbul'dakilerin İttihadı ile Ahmed Rıza'nın Terakkisi bir araya getirilerek, cemiyetin adı İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu. Cemiyetin yayın organı olarak Meşveret Gazetesi ve Fransızca

61 Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İstanbul 2009, s.97.

62 Petrosyan, **a.g.e.**, s.177.

63 Edmondson, **a.g.e.**, s.31-33.

64 Petrosyan, **a.g.e.**, s.177.

65 Zürcher, **a.g.e.**, s.34.

ilavesi, Paris'te yayınlanmaya başlandı. Daha sonra Cenevre ve Brüksel'de yayın hayatına devam eden Meşveret Gazetesi yurda gizlice sokulup üyelere okutuluyordu.⁶⁶ Hükümet, yurtdışından yurda gizlice sokulmaya çalışılan yayınların memleket sınırlarından içeriye sokulmaması için gerekli önlemleri almaya çalışıyor, memurları, yurt dışından getirilen bu 'hezeyannâmelerin'⁶⁷ yurt sathına yayılmaması için gerekli önlemleri alması noktasında sürekli bir şekilde uyarıyordu⁶⁸

1. Cemiyet Üyelerinin Sürgün Edilmesi

Tıbbiye, Harbiye, Mülkiye gibi yüksekokullarda gizli kollar ve komiteler oluşturan cemiyet 1896 Ağustos'unda sultanı devirmek için bir hükümet darbesi hazırladı. Ezilmiş olmaktan uzak olan dernek üyeleri bu kez teoriden uygulamaya geçmeye karar verdiler. Fakat sultan, muhbirleri vasıtasıyla plandan haberdar oldu ve süratli bir şekilde tertipçilerin yakalanması için emir verdi. Cemiyetin tertipçileri kısa bir sürede polisler tarafından yakalandı. Suçlama her ne kadar ayaklanma veya ihanet şeklinde idiyse de, tertipçileri yargılayan mahkeme hiçbir idam cezası vermedi. Bunun yerine tertipçiler, eski Osmanlı uygulamasına uygun olarak, imparatorluğun uzak bölgelerine sürgün edildiler. Çeşitli yerlere sürülen cemiyet üyelerinin bir kısmı yurt dışına kaçmayı başardı.⁶⁹

Yeni gelen üyelerinde katılımlarıyla cemiyetin yurt dışı faaliyetleri, Paris, Cenevre ve Kahire gibi merkezlerde daha etkin bir şekilde yürütölmeye başlandı. 1897 yılında cemiyetin Cenevre ve Kahire şubeleri faaliyete geçti. Cenevre şubesinin çıkardığı Mizan ve Osmanlı gazeteleriyle Kahire şubesinin çıkardığı Mizan ve Ahmet Rıza'nın Meşveret'i⁷⁰ cemiyetin fikirlerinin destekçiliğini yaptılar. Mısır şubesini Murat Bey; Paris şubesini ise Ahmed Rıza idare etti.⁷¹ İttihad ve Terakki Cemiyeti

66 Lewis, **a.g.e.**, s.195-196.

67 Dönemin Sultanı Sultan Abdülhamid tarafından yurt dışında faaliyet gösteren İttihad ve Terakki Cemiyeti'ne mensup olan kişilerin yurt dışından gönderdikleri makale, dergi, gazete vb. yayınlara verilen ad.

68 B.O.A, DH-MKT, 1258/86

69 İnan, **a.g.e.**, s.122.

70 Zürcher, **a.g.e.**, s.34.

71 Lewis, **a.g.e.**, s.194-197.

mensuplarına karşı girişilen sürgün, tutuklamalar ve baskı hareketi cemiyetin daha da büyümesine ve yurt sathına yayılmasına neden olmaktadır.⁷²

2. Cemiyet İçinde Fikir Ayrılıklarının Ortaya Çıkması

Cemiyet'in ülke dışındaki mensuplarının arası yeterince iyi değildi. Zaten Osmanlı aydınlarının tam anlamıyla genel bir fikri sitemleri yoktu, bir birlik halinde değillerdi.⁷³ Üyeler arasındaki ideolojik farklılıklar keskin bir şekilde ortaya çıkmaya yüz tutuyordu. Sultan II. Abdülhamid, yurt dışındaki muhalifleri ikna veya pasifize etmek için gerekli önlemleri almak için uğraşıyordu. Fikri ve siyasi sebeplerden dolayı ikiye bölünmüş olan İttihatçıların bu durumundan faydalanmak isteyen sultan, Cenevre grubunun lideri Mizancı Murat Bey'le anlaşması için Ahmed Celaleddin Paşa'yı vazifelendirerek Avrupa'ya gönderdi. Paşa'nın çalışmaları neticesinde muhaliflerin büyük bir kısmı Mizancı Murat Bey ile beraber İstanbul'a döndüler ve padişahın hizmetine girdiler. Bu ayrılma Genç Türkler'e yıkıcı bir darbe oldu. Ancak, Ahmed Rıza'nın çevresinde kalan bir grup, Avrupa'da kalarak Osmanlı devletine karşı muhalefete ve basın yoluyla propagandaya devam etti.⁷⁴

Cemiyet bir taraftan ideolojik olarak çatlaklar yaşarken bir taraftan da bu ayrılıkları nispeten dengeleyecek bir gelişme yaşanıyordu. Sultan II. Abdülhamit'ten istediği ilgiyi göremeyen eniştesi Damat Mahmud Celaleddin Paşa ülke dışına kaçmayı başarmıştı. Paşa, iki oğlu Prens Sabahaddin ve Lütfullah Beylerle birlikte Paris'e gidip Sultan II. Abdülhamid ve Osmanlı devletinin aleyhinde faaliyetlere girişti. Böylece Avrupa'daki Jön Türk hareketi biraz canlandı. Ancak bununla beraber anlaşmazlık ve şahsi rekabetler de gittikçe artıyordu.⁷⁵

72 İnan, **a.g.e.**, s.122.

73 İnan, **a.g.e.**, s.133.

74 Lewis, **a.g.e.**, s.197-199.

75 Zürcher, **a.g.e.**, s.37.

3. Cemiyetin Kongreyi Toplaması

4 Şubat 1902 tarihinde Paris'te, bütün Jön Türkleri içine alan bir kongre tertiplendi.⁷⁶ Kongreye, Türkleri, Arapları, Arnavutları, Rumları, Bulgarları, Kürtleri, Ermenileri temsilen 47 delege katıldı.⁷⁷ I. kongreye; Prens Sabahaddin, Ahmed Rıza, İsmail Kemal, İsmail Hakkı (Paşa), Hoca Kadri, Halil Ganem, Mahir Said, Yusuf Akçura, Ferid Bey, Ali Haydar, Hüseyin Siret, İbrahim Temo, Dr. Nazım, Dr. Refik Nevzat gibi o günün İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden 60-70⁷⁸ kişi katıldı. İttihat ve Terakki'de Ahmed Rıza ve Prens Sabahattin'in başlarını çektiği gruplar iyice belirginleşmeye başlamıştı. Bu iki grup arasındaki farklılıklar Prens Sabahattin'in çağrısı üzerine yapılan 1902'deki birinci Jön Türk Kongresi'nde iyice ortaya çıktı. Kongrede ortaya çıkan ana bölünme, kongrenin amaçlarını II. Abdülhamid'in devrilmesi ve meşrutiyetin ilanıyla sınırlamak isteyen Ahmet Rıza'nın grubuyla, Ermenilerle birlikte reformları gerçekleştirmek için yabancı müdahalesinden ve Sultan Abdülhamid'in idaresine karşı şiddet kullanılmasından yana olan Sabahattin'in grubu arasındaydı.⁷⁹ Kongreye katılan delegelerin üzerinde anlaşabildikleri tek madde, sultanın tahtan indirilmesi gerekliliğiydi.⁸⁰

Ahmed Rıza, pozitivist düşüncelerinden dolayı hala şiddet kullanılmasına karşıydı ve yabancı müdahalesi fikrini kabul etmeyecek kadar milliyetçiydi. Kongreden sonra Prens Sabahattin kendi örgütünü (Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyeti) kurunca, hareket resmen bölünmüş oldu. Ahmed Rıza ve arkadaşları cemiyetin adını Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak değiştirip Paris'te Meşveret'i çıkarmaya devam ettiler. Mısır'da da Şurayı Ümmet Gazetesi'ni kurdular. Prens Sabahaddin ve taraftarları ise Teşebbüs-i Şahsi ve Âdem-i Merkeziyet Cemiyetini kurup Terakki Gazetesi'ni çıkardılar. Kongreyi izleyen yıllarda cemiyetin üyeleri arasında karşılıklı güvensizlik hızla artıyordu. Sayısal olarak güçlenmesine rağmen

76 Petrosyan, **a.g.e.**, s.216.

77 Edmondson, **a.g.e.**, s.79.

78 Petrosyan, **a.g.e.**, s.217.

79 Lewis, **a.g.e.**, s.200-202.

80 Edmondson, **a.g.e.**, s.79.

İttihat ve Terakki Cemiyeti bölündü ve bu bölünmeler zaman içinde daha da derinleşti.⁸¹ İki cemiyet, yayın organlarıyla birbirlerini itham etmeye başladılar. Bir yandan taraftar kazanmak için program ve fikirlerini açıklarken, diğer taraftan bu fikirleri halkla buluşturmaya koyuldular.⁸² Kongreden sonra Ahmet Rıza'nın grubu ile Prens Sabahattin'in grubu arasındaki ayrılık, ondan sonra Türk milliyetçiliğiyle Osmanlı liberalizmi arasındaki ayrılıklardan biri olarak billurlaşmaya başladı.⁸³

1899-1904 yıllarında Jöntürk örgütleri, genç askerlerin, bürokratların ve entelektüellerin, Türk milli burjuvazisinin ve liberallerin ekonomik ve politik çıkarlarını dile getirerek, politik bir harekete girişmeleri sonucu meydana gelmişlerdi. Jöntürk hareketinin temel sloganları, 1876 Anayasası'nı yeniden yürürlüğe koyarak meşrutiyetçi rejime dönmek, parlamentoyu toplayarak, imparatorluğun tüm halkları için eşit haklar sağlamaktı. Hareketin pratikteki eylemleri Abdülhamid rejiminin politik protestosu çerçevesini aşan eylemler değildi. Fikri ayrılıklar nedeniyle, ilk Jöntürk kongresinde de üstesinden gelinemeyen, son derece cılız bir örgütsellik ve dağınıklık, eylemlerde kendini gösteriyordu.⁸⁴ Ancak bütün fraksiyonel farklılıklara rağmen Jöntürkler 'Osmanlı Birliği' temelinde birleşiyorlardı.⁸⁵

Osmanlı milliyetçiliği de meşrutiyetçiliği de 1904-1905 Rus-Japon Savaşı'yla ve bu savaşın bitimindeki birinci Rus Devrimi'yle bir kıpırdanma yaşamıştı. Bu savaşta, ilk kez bir Asya devleti Avrupa'nın büyük emperyalist güçlerinden birini yenmişti ve bunu izleyen kargaşada Çar, Rusya'da bir yasama meclisini ve bir ölçüde meşrutiyetçiliği kabule zorlanmıştı. 1905 Rus devriminden sonra⁸⁶ geri kalmış olmasına rağmen İran'da da devrim olmuştu. Gerçekleşen bu iki devrim Osmanlı muhalefet hareketine esin kaynağı oluşturuyordu. Doktor Nazım ve Bahattin Şakir'in Paris'e gelişi ise harekete, uygulamaya yönelik, iyi bir seviye de güç katmıştı. Ahmet Rıza iyi bir kuramcıydı

81 Zürcher, **a.g.e.**, s.38-39.

82 Edmondson, **a.g.e.**, s.89-90.

83 Lewis, **a.g.e.**, s.200.

84 Petrosyan, **a.g.e.**, s.226-228.

85 Ergut, **a.g.e.**, s.266.

86 Petrosyan, **a.g.e.**, s.229.

ancak uygulama yönü istenilen seviyede değildi. Buna karşın yeni gelen iki üye İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne ilk kez, imparatorluğun birçok yerinde ve komşu ülkelerde şubeleri bulunan ve etkin bir sekreteryası ile iletişim araçları olan sağlam bir örgütsel temel sağlamışlardı.⁸⁷

C. Osmanlı Hürriyet Cemiyeti

1907 öncesinde padişaha ciddi bir tehdit oluşturan herhangi bir örgüt meydana pek gözüküyordu. Ancak, Osmanlı devletinin çeşitli merkezlerinde İttihat ve Terakki'nin ideallerine bağlı olan kişilerden kurulu gruplar mevcuttu. Fakat bu gruplardan herhangi biri İttihat ve Terakki Cemiyeti adını kullanmıyordu. Bu gruplar Osmanlı imparatorluğunun değişik vilayetlerinde faaliyette bulunmaktaydı. Suriye'de Rodoslu Süleyman'ın Medeniyet-i İslamiye Cemiyeti ve Asım Bey adında birinin kurduğu Kan Cemiyeti vardı. Eşref Sencer 1903'te Hicaz'da Arap İhtilal Cemiyeti'ni kurmuştu. İhtilalci Askerler Cemiyeti'ni Ahmet Bedevi Kuleli Askeri Lisesi'nde kurdu. Daha sonra 1906 Eylül'ünde ekseriyeti Üçüncü Ordu subaylarından olan; Bursalı Tahir Naki, Edib Servet, Kazım Nami, Ömer Naci, İsmail Canbolat, Hakkı Baha beyler ile posta ve telgraf idaresi başkâtibi Mehmed Talat, Rahmi ve Mithat Şükrü beyler tarafından Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti kuruldu.⁸⁸

1905-1906 yılları hareketin Ahmet Rıza önderliğindeki daha milliyetçi ve merkezîyetçi kanadı için en hayati dönemdi.⁸⁹ Selanik'te kurulan Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, despotik rejim ve yabancı devletlerin müdahalesiyle savaşı kendine amaç edinmişti.⁹⁰ Örgütün arkasındaki itici güç Mehmet Talat'tı. Onun örgütlenme becerisi sayesinde Osmanlı Hürriyet Cemiyeti Makedonya'da hızla yayılmıştı. Üçüncü Ordu (Makedonya) ve İkinci Ordu (Edirne) subaylarının cemiyete katılmaları önemli bir gelişmeydi. Bu katılımda Üçüncü Ordu kurmay subaylarından Binbaşı Enver başroldeydi. Selanik'teki grup Avrupa'daki gruplarla ilişkiye girmiş, düşünce

87 Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.133-134.

88 Erik Jan Zürcher, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İstanbul 2010, s.41-69.

89 Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, s.133-134.

90 Petrosyan, **a.g.e.**, s.252.

bakımından Ahmet Rıza'nın grubunu kendilerine daha yakın bulmuş ve onlara katılmıştı. Komitedeki merkezi güç, zamanla, Selanik'teki grubun eline geçmişti.⁹¹ Bundan sonra İttihat ve Terakki Cemiyetine paramiliter etkinliğin koyduğu kurallar ile subay ve küçük memur grubunun milliyetçi, jakoben fikirleri yön verecekti.⁹²

1906'da kıta hizmetindeki subaylar arasında önemli bir gelişme olan devrimci hücrelerin kuruluşu başladı. Bunların ilki, aralarında Mustafa Kemal Paşa'nın da bulunduğu küçük bir subay grubu tarafından 1906 sonbaharında Şam'da kurulan 'Vatan ve Hürriyet Cemiyeti' idi. Kudüs ve Yafa'daki Beşinci Ordu subayları arasında da şubeleri açılmaktaydı.⁹³ Şam'da kurulan bu örgütün kendisine ait bir yayın organı yoktu. Daha çok Jöntürklerin yayınları olan gazete ve broşürleri dağıtıyorlardı. Mustafa Kemal, Makedonya'da konaklanmış bulunan III. Kolordudan bazı subaylarla da ilişkiye geçti. Selanik'te Jöntürklerle kurulan bu ilişkiler daha sonrada devam ettirildi. 1908 II. Meşrutiyet'in ilanından önce Vatan ve Hürriyet Cemiyeti, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile birleşti.⁹⁴

1908 devrimi öncesinde, Cemiyet için anlam ve önemi büyük olan iki cemiyetin, Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'nin birleşmesinden sonra gerek iç gerekse de dış merkezler faaliyetlerini hızlandırdılar. Talat Bey'in liderliğini üstlendiği Selanik şubesi ordu kesimi üzerinde propagandalarını yoğunlaştırdı ve hızlı bir şekilde yeni üyeler toplamaya koyuldu. Diğer taraftan, Paris şubesi II. Abdülhamid rejimiyle mücadele eden tüm parti ve grupları birleştirecek bir kongrenin hazırlığını yapıyordu.⁹⁵

1907'nin Aralık ayında Ermeni Taşnak Cemiyeti Sultan Abdülhamid'e karşı güçleri birleştirmek için tekrar bir girişimde bulundu. İki hizbin liderlerinin de hazır bulunduğu kongrede Prens Sabahattin başkan seçildi. İdeolojik ve teorik farklılıklar bir

91 Zürcher, **a.g.e.**, s.133-134.

92 Ergut, **a.g.e.**, s.268.

93 Lewis, **a.g.e.**, s.202-203.

94 Petrosyan, **a.g.e.**, s.253-254.

95 Petrosyan, **a.g.e.**, s.256.

tarafa bırakılarak acil bir faaliyet programı hazırlandı. Pozitivist Ahmet Rıza'nın teklifi üzerine, liberaller ve milliyetçiler halifelik ve saltanatın haklarının teyidini kabul ettiler.⁹⁶ Kongrede ayrıca şu üç amaçta anlaşma sağlanmıştı: 1- Şimdiki rejimin devrilmesi 2- Parlamento toplandıktan sonra temsili bir yönetimin kurulması 3- Bu amaçlara ulaşmak için, barışçı ya da ihtilalci yolların araştırılması.⁹⁷

D. II. Meşrutiyet

1. II. Meşrutiyet Öncesi Siyasi Ortam

1908 yılına gelindiğinde İttihatçıları cesaretlendirecek birçok şey vardı. Meşrutiyet ile yönetilen uzak doğu ülkesi Japonya, istibdatla yönetilen Avrupalı bir devlet olan Rusya'yı yenmişti. Avrupa'da 9-10 Haziran 1908'de İngiliz ve Rus hükümdarlarının Reval Görüşmesi, Avrupa'nın 'Hasta Adamı'nın cenaze törenini haber veriyor gibiydi ve her derde deva görülen meşrutiyeti acilen telkin ediyordu. Askerlerin parasının da ödenmemesi onları ekonomik açıdan zor durumda bırakmaktaydı. Askerlerin bu duruma baş kaldırmaları ile bir ayaklanma, daha doğru bir ifadeyle grev dalgası Anadolu'dan Rumeli'ye yayılmaya başladı.⁹⁸ Bu durumdan yararlanmak isteyen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yurtseverlik heyecanı dolu militanları, kuvvete başvurarak 1876 Anayasası'nın ilanını sağlamak ve yabancı devletlerin imparatorluğun iç işlerine müdahale etmelerini engelleme kararı verdiler.⁹⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, ilk deklarasyonunu Reval Görüşmesi'ni protesto etmek için yabancı elçiliklere gönderdi. Bu bildirin altında Talat, Enver ve Cemal Paşaların imzası ilk defa bir araya gelmişti. Cemiyet, Makedonya'nın kurtarılmasının ancak anayasanın geri getirilmesiyle sağlanacağına inanıyordu. Temmuz ayından önce Arnavut Niyazi Bey ardından Enver Bey bir grup subay ile birlikte dağa çıktılar. Sultan Abdülhamid'in gönderdiği birliklerin yetkili subayları suikastlara kurban giderken taburlar, cemiyetin güçlerine katılıyorlardı. 20 Temmuz'da bu sefer Manastır, Serres,

96 Lewis, **a.g.e.**, s.202-204.

97 Petrosyan, **a.g.e.**, s.261.

98 Lewis, **a.g.e.**, s.204.

99 Petrosyan, **a.g.e.**, s.298.

Üsküp, Firzovik gibi birçok şehirde halk sokaklara dökülüp mitingler gerçekleştirmeye başladı. Diğer taraftan, cemiyetin üyeleri, sarayı telgraf bombardımanına tutmaktaydı.¹⁰⁰ İttihatçılar, 3 Temmuz'da yayımladıkları manifestoda amaçlarının hükümeti 1876 Anayasası'na dönmeye zorlamak olduğunu açıkladılar.¹⁰¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 Mayıs'ında çalışmalarını gizli olarak sürdürmekten vazgeçip, Makedonya'daki duruma hâkim olmak amacıyla yapılan toplantıda, açığa çıkmayı düşünmeye başlamıştı.¹⁰² Reval görüşmelerinde İngiltere, Makedonya'ya uluslararası denetime bağlı özel bir vali atanması önerisinde bulundu. Bu, Makedonya'nın kesin ilhakı tehlikesinin ortaya çıkması anlamını taşıyordu, dolayısıyla durum çok ciddi bir politik sorun olmaya başladı.¹⁰³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir yandan Makedonya'daki olaylar için propagandalarını sürdürüp orduda kendine taraftar toplarken bir taraftan da sultana ikna yoluyla meşrutiyeti yeniden ilan ettirmeye çabalıyordu. Cemiyet, bu amaç için 30 Nisan 1908 tarihinde sultana bir mektup yolladı, İttihatçılar: *'Biz zat-ı âlinizin yüksek imparatorluğunu takdir etmekteyiz. İttihat ve Terakki Komitesi, zat-ı âlilerinin yüksek saltanatına karşı hiçbir şekilde düşmanca duygular beslememektedir; yalnızca, bir şikâyetimiz vardır. 19 Mart 1877'de verdiğiniz taht nutkunda, bir kişinin ya da küçük bir zümrenin despot yönetimlerinin, kaçınılmaz olarak suiistimal sonucunu doğurduğuna değinerek bizim bu şikâyetimiz bizzat siz yüksek hükümdarımız tarafından ifade edilmişti. Komitemizin ideali, vaktiyle siz hükümdarımızın da takdir ettiğiniz ve övdüğünüz anayasanın uygulamaya geçirilmesidir. Emin olunuz, bu genel arzunun yerine getirilmesinde, imparatorluğumuzun tüm ulusları bizimle dayanışma içindedir. İttihat ve Terakki Komitesi, padişah ailesinin çıkarlarını, imparatorluğumuz uluslarının çıkarlarından ayrı tutmamaktadır. Bizim derin kanaatimiz de o dur ki, Anayasanın yürürlüğe konmasının, sizin yüksek devlet yöneticiliği haklarınıza ne maddi ne manevi*

100 Fuat Dündar, **Modern Türkiye'nin Şifresi**, İstanbul 2008, s.54-55.

101 Hale, **a.g.e.**, s.41.

102 Ahmed, **a.g.e.**, s.16.

103 Petrosyan, **a.g.e.**, s.298.

*en küçük bir zararı dokunmayacaktır. Tersine, imparatorluğumuza, tahtınıza bir destek olacaktır.*¹⁰⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Selanik'te, Avrupa'nın büyük devletlerine cemiyetin varlığını ve nüfuzunu açıklama kararı aldı. İttihatçılar, bir manifesto hazırlayarak büyük devletlerin konsolosluklarına gönderdiler. Terakki ve İttihat Komitesi adına yollan mektupta; cemiyetin, din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin tüm imparatorluk halklarının çıkarları için despotizme ve tiranlara karşı savaştığı belirtiliyor ve amaçlarının imparatorluk halklarının hak ve çıkarlarının sağlanması ile 1876 Anayasası'nın yeniden ilan edilmesi olduğunu iddia ediliyordu.¹⁰⁵ Ancak Avrupa'nın büyük devletlerinden cevap gelmedi. Cemiyetin her şeye karşın eyleme geçmeye kararlı olduğu, Temmuz'da başlayan isyanı yönetecek hale gelmiş olmasından anlaşıldı.¹⁰⁶ Birçok subay sultana karşı isyan edip birliklerini de yanlarına alarak dağa çıktı. 3 Temmuz'da Resne'de Niyazi Bey, dört gün sonra Tikveş'te Enver Bey ve 20 Temmuz'da Ohri'de Eyüp Sabri Bey isyanı başlattılar.¹⁰⁷ İsyanın sebebi şöyle açıklanıyordu: “*Son yıllarda anavatanımızda sürmekte olan haksızlıklar ve eşitsizliklerle savaşmak ve hükümeti 1876 Anayasası'nı geri getirmeye zorlamak*”.¹⁰⁸ İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu amacına da 1908'de kansız bir hareketle ulaştı ve anayasayı yeniden ilan ettirip sultana meclisi açtırdı.¹⁰⁹

Türkiye'de anayasal bir devrime yol açan II. Meşrutiyet'in çeşitli ve karmaşık sebeplerinin olduğunu belirten Feroz Ahmed, bu önemli olayın nedenleri şöyle sıralıyor: “*Bunlardan en önemlisi, Sultan Abdülhamid yönetimindeki sarayın egemenliği idi. İktidar, Osmanlı siyasetine ilişkin belli başlı kararları alan ve saray çevresinde kümelenmiş küçük bir grubun tekelindeydi; ancak sadrazam ve nazırlar keyfi olarak*

104 Petrosyan, **a.g.e.**, s.301-302.

105 Petrosyan, **a.g.e.**, s.313.

106 Feroz Ahmed, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, İstanbul 2007, s.15-21.

107 Zürcher, **a.g.e.**, s.74.

108 Ahmed, **a.g.e.**, s.15-21.

109 Mustafa Aksakal, **The Ottoman Road to War in 1914; The Ottoman Empire and The First World War**, New York 2008, s.9.

değiştirilebildikleri için, bu durum, istikrar ve süreklilik anlamına gelmiyordu. Abdülhamid'in saltanatı sırasında yirmi sekiz sadrazam gelip geçmişti. Entrika, hile ve rüşvetin kol gezmesi, yönetimin etkisizliği ve istikrarın kesin yokluğu gibi apaçık kusurların dışında bu sisteme yöneltilen esas eleştiri, siyasal yaşam-teorik olarak bile- ancak çok küçük bir azınlığın katılmasına fırsat tanımasydı... Gerçekten sistemin muhalifleri yavaş yavaş Saray'a karşı birleşti; buhran patlak verdiğiğinde, Sultan, kendisini tecrit ve herhangi bir yabancı güçten, yardım ve destek istemeyecek bir durumda buldu.”¹¹⁰

2. II. Meşrutiyet'in İlan Edilmesi

1908 yılında İttihat ve Terakki Cemiyeti, kansız bir hareketle Sultan Abdülhamid'i meşrutiyeti ilan etmeye zorladı. Cemiyet, Fransız Devrimi'nin sloganları olan, özgürlük, eşitlik, kardeşlik gibi simgesel kavramları yüksek sesle dillendirip zora dayalı despotik rejim yerine anayasal meşrutiyetin yerleştirilmesi gerektiğini bildiriyordu.¹¹¹ Gelişen olaylardan dolayı Kanun-i Esasi'yi yürürlüğe koyan Sultan Abdülhamid, 23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyeti ilan etti.¹¹² Meşrutiyetin ilanı, halen sansür altında olan gazetelerde sıradan resmi bir ilan gibi çıktı. Bu haberin halka ulaşması için İstanbul'daki özgürlükçülerin özel bir çaba harcaması gerekti.¹¹³

Osmanlı Devleti'nde 1908 II. Meşrutiyet'e kadar olan süreçte açık bir çoğulculuk yoktu. Yakın tarihimizde “II. Meşrutiyet” olarak adlandırılan bu dönem, ülkenin demokratik gelişmesinde önemli adımların atıldığı, hürriyet sloganıyla güçlendirilmiş meşrutiyetçi bir anlayışın hâkim olduğu çok partili rejimin de başlangıç zamanıdır. Kanun-i Esasi'de 1909'da yapılan tadilatla kamu özgürlüklerinin yelpazesi genişletilmiş, toplanma ve dernek kurma hürriyetleri tanınmıştı. Diğer bir ifadeyle, II. Meşrutiyet, senelerdir çekilen dertlerin sonu, özlemlerin, umutların başlangıcı idi. Ne

110 Feroz Ahmad, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, İstanbul 2009, s.7.

111 Jay Winter, **America and Armenian Genocide of 1915**, Cambridge University Press, New York 2003, s.52.

112 Ahmad, **a.g.e.**, s.29.

113 Akşin, **a.g.e.**, s.183.

var ki, hukuk metinleri üzerinde yapılan değişiklikler hem istibdadı yok etmemiş hem de gerçek manada hürriyetçi bir rejimin oluşmasına tam anlamıyla yol açmamıştır.¹¹⁴

Bernard Lewis, II. Meşrutiyet'i değerlendirirken II. Abdülhamid dönemini zorbalığın hüküm sürdüğü bir zaman dilimi olarak tanımlıyor ve şunları söylüyor: *"Abdülhamid istibdadının uzun gecesi bitmiş, hürriyet şafağı sökmüştü. Meşrutiyet tekrar ilan edilmiş, seçimlerin yapılması emredilmişti. Türkler ve Ermeniler sokaklarda kucaklaşıyordu; hürriyet ve kardeşlik çağı gelmişti. O zaman yazıları, şüpheli Avrupa basınında bile yankısını bulan adeta çılgın bir sevinci yansıtıyordu."*¹¹⁵ İlber Ortaylı ise II. Meşrutiyeti Türkiye tarihi için altın sayfalarından biri olarak görmek gerektiğini belirttikten sonra şunları ekliyor: *"1908 devrimi anayasal sistemde önemli yeni kurumlar yaratmıştır. Bunların başında toplumsal hayatımızda siyasal partilerin vazgeçilmez öğeler olarak doğuşu, derneklerin faaliyeti, toplantı, gösteri ve grev hakları, basın özgürlüğü yer alır. 1908'den sonra İstanbul'da ve diğer vilayetlerde yapılan iki dereceli seçimlerle Meclis-i Mebusan yeniden toplanmıştı. II. Meşrutiyet döneminin ilk yılları siyasal hürriyetlerin kullanılışı, çeşitli düşünce akımlarının ortaya çıkıp örgütlenmesi yönünden Türkiye tarihinin altın sayfalarından biri sayılmalıdır. II. Meşrutiyet'te toplum ve devlet hayatımızda laik bir sisteme geçiş de başlamıştır. Gene eğitim kurumlarının da ilköğretim düzeyinden ele alınıp laik bir yaklaşımla yeniden düzenlenmesine girişildiği görülmektedir. Darülfünun'un, yani üniversitemizin özerkliği de bu dönemde gündeme gelen ve kısmen gerçekleştirilebilen, Türk eğitim tarihinin onurlu bir olaydır."*¹¹⁶

O zamana kadar içeri tıkmış olan toplum, şehir ve kentlerde ardına kadar dışarı çıkıp meşrutiyeti kutluyordu. Gazete ve dergilerin üzerinde uygulanan sansür yeni anayasadan hemen sonra kaldırıldı. İmparatorlukta bütün toplulukların, görüşlerini rahatça ve geniş bir özgürlük içinde ifade edebilmelerinin önü açıldı. Müslümanlar, Yunanlılar, Ermeniler, Yahudiler ve tabii ki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

114 Tunaya, **a.g.e.**, s.34-35.

115 Lewis, **a.g.e.**, s.202-204.

116 İlber Ortaylı, **Gelenekten Geleceğe**, İstanbul 2010, s.64.

sempatizanları sokaklarda gösteri yapıyor, özgürlüklerin keyfini çıkarıyorlardı. Ülkenin uzak bölgelerine gönderilen sürgünler, oluşan özgürlük ortamından yararlanarak yeni politik arayışlar için ülkeye dönmeye başladılar.¹¹⁷

Osmanlı imparatorluğu yeniden meşruti bir yönetime kavuşuyordu. Sultan Abdülhamid zoraki bir meşruti kralı oynuyordu. II. Abdülhamid'in meşrutiyetten sonra tahta bir yıl kalması muhalefeti rahatsız etmeye başlamış, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ilgili şüpheler uyandırmaya neden olmuştu. Sultanı tahtan indirmek bütün muhalefetin ortak arzusu idi.¹¹⁸ Ancak cemiyet şaşılacak bir biçimde yıllardır büyük çabalar harcayarak karşı koymuş olduğu iktidarı denetimi altına almıyor ve yermiş olduğu padişahı tahttan indirmiyordu. Ne var ki cemiyetin II. Abdülhamid'i tahtan indirememesinin temel sebebi padişahın kamuoyunu yönlendirerek yanına alması ve cemiyetin 1908'de kendisini yeterince güçlü hissetmemesiydi.¹¹⁹ Bununla beraber cemiyet, gerçek anlamda memleketin temel sorunlarına çözüm getirecek bir programa da sahip değildi.¹²⁰

3. İttihat ve Terakki Cemiyetine Karşı Muhalefetin Gelişmesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, İlk zamanlar Osmanlı ve ittihad-ı anasırı bir çizgi izlediği ve daha sonraki dönemlerde, bünyesinde Türk olmayanlara da yer verdiği halde, esasen Türkçü ve milliyetçi bir çizgi takip ettikleri iddia edilmektedir. Cemiyet, başta azınlıkların işbirliğine kucak açtı. Ne var ki 1908 ihtilalcileri kadar sonra ki ittihatçılar da, azınlıkları eşit ortaklar olarak görmeye yanaşmayacaklardı. İttihatçıların planlarının amacı, Osmanlı imparatorluğunu güçlü hale getirmek ve Türk hâkimiyetinin devam etmesini sağlamaktı.¹²¹

Yönetici sınıftan gelen Genç Osmanlılar, devleti yönetme hakkını elde edebilseler, imparatorluğu düzluğe çıkarabileceklerine inanıyorlardı. Onlardan sonraki

117 Feroz Ahmad, **The Making of Modern Turkey**, London 1993, s.31.

118 Ramsour, **a.g.e.**, s.71-72.

119 Zürcher, **a.g.e.**, s.141.

120 Kemal H. Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, İstanbul 2010, s.111-112.

121 Ramsour, **a.g.e.**, 2009, s.17.

kuşak olan İttihatçılar ise, kendilerini devleti yönetecek kadar yetenekli görmüyorlardı. Bundan dolayı, yüksek idari makamları ele geçirmeyi ilk zamanlarda düşünmediler.¹²² Geleneksel bir toplum olan Osmanlıda gençlerin başa geçmesi de ayrıca yadırganıyordu. Bu yüzden İttihat ve Terakki Cemiyeti, meşrutiyetin ilanından sonra hükümeti kurmadı. Talat Bey ve Cavit Bey gibi birkaç kişi nazır olabildilerse de 1913'e kadar sadrazamlardan hiçbiri cemiyetin üyelerinden seçilmedi.¹²³

Cemiyet, iktidarı görünüşte Sait Paşa Hükümeti'ne bırakmış gözüküyordu. Bu arada gerekli gördüğü zamanlarda siyaset işlerine müdahale ederek, yeni elde edilen meşrutî özgürlüğü korumanın bekçiliğini de üstlenmişti.¹²⁴ Ancak iktidara sahip olmak meselesi zamanla saray, Babîâli ve cemiyeti karşı karşıya getirmekteydi. Bu üç taraf, Harbiye ve Bahriye nazırlarının kimin tarafından atanacağını görüşmek üzere bir araya geldiklerinde ilk tartışma gün yüzüne çıkıyordu. Konu önemliydi. Çünkü Bahriye ve Harbiye nazırlarını atayacak kimse, aynı zamanda silahlı kuvvetleri denetim altında tutabilecekti. Sait Paşa ve Memduh Paşa eski rejimin yozlaşmış memurlarının kaçmalarına göz yumdukları için cemiyetin kuşkuyla baktıkları kişilerdi. Gelen şiddetli muhalefete direnmek istemeyen Sait Paşa kendisinin istifa etmesi gerektiğine karar verdi. Paşa, 5 Ağustos'ta istifasını verdi ve 6 Ağustos'ta sadrazam olarak atanan Kamil Paşa'ya kabineyi kurma görevini devretti. Cemiyet ve Babîâli'nin bu işbirliğiyle sarayın dizginleri eline alması engelleniyordu. Cemiyet, iktidarı Babîâli'ye bırakıp imparatorluğun yönetiminde görev almadan meşrutiyetin bekçisi rolünü oynamayı sürdürüyordu.¹²⁵ Ama İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidarda değil de denilemezdi; çünkü hükümete "*şunu yapma bunu yap*" türünden emir ve talimat verebiliyordu.¹²⁶

E. 31 Mart Olayı

İttihat ve Terakki Cemiyeti hâkimiyetini kurmaya çalışırken, değişik çevrelerden çok ciddi tepki sesleri yükseliyordu. Dışarıdaki gelişmeler içteki durumu da ciddi bir

122 Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s.34.

123 Akşin, **a.g.e.**, s.27.

124 Zürcher, **a.g.e.**, s.141.

125 Ahmad, **a.g.e.**, s.36-37.

126 Akşin, **a.g.e.**, s.27.

şekilde etkiliyordu. Ekim 1908’de Yunanlılar Girit’i topraklarına katmış, Avusturya-Macaristan, Bosna-Hersek’i ilhak etmiş Bulgaristan¹²⁷ bağımsızlığını ilan etmişti. Bu değişikliklerden hiçbiri Osmanlılar için gerçek anlamda toprak kaybı anlamına gelmiyordu; çünkü yıllardır bu üç yer de sadece ismen imparatorluğun parçasıydı. Ancak, yine de içinde bulunulan durum cemiyetin iç kamuoyundaki konumunu iyiden iyiye zayıflatıyordu.¹²⁸ İstanbul’da çatışmalar ve cemiyetle yaşanan ihtilaflar herkesin dikkatini çekecek kadar parlamaktaydı.¹²⁹

Babıâli, Kamil Paşa Hükümetinde, Balkanlarda gelişen olaylara karşı ılımlı bir politika benimsemişti. Ancak bu dış karışıklıkların ülkenin iç durumuna etkisi giderek artıyordu. Balkanlardaki gelişmeler, memnun olmayanlara yeni kurulan rejime saldırmak için fırsat oluşturuyordu.¹³⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne sert muhalefetiyle tanınan Serbesti Gazetesi başyazarı Hasan Fehmi’nin öldürülmesi de Balkanlardaki olaylara eklenince muhalefet çok büyük bir tepki gösterdi. Hasan Fehmi’nin cenazesi muhalefet tarafından büyük bir kitle gösterisine dönüştürüldü.¹³¹

İlk tepki dinsel bir biçimde ortaya çıktı, bu beklenen bir gelişmeydi. ‘Kör Ali’ diye tanınan Hoca Ali’nin liderlik ettiği bir kalabalık Saray’a kadar yürüdü.¹³² Kalabalık ilk büyük mitingi Ayasofya Camii’nin avlusunda yaptı. Peygamberin doğum gününü de orada kutlayarak desteğin daha geniş olmasını amaçlanıyordu.¹³³ Padişahla görüşme isteğini ileten kalabalık, Sultan Abdülhamid görüldüğünde kendisinden; meşrutiyetin kaldırılmasını, şeriatın geri getirilmesini, sultanın yeniden ümmetin başına geçmesini, meyhanelerin kapatılmasını, fotoğraf çekiminin yasaklanmasını ve Müslüman kadınların sokaklarda dolaşmasına son verilmesini istediler.¹³⁴ Bu arada Mebusan

127 Dündar, **a.g.e.**, s.55.

128 Hale, **a.g.e.**, 1996, s.44.

129 İsmet İnönü, **Hatıralar**, İstanbul 2009, s.54.

130 Ahmed, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s.43.

131 Akşin, **a.g.e.**, s.29.

132 Sorgun, **a.g.e.**, s.213.

133 Stanford J. Shaw and Ezel Kural Shaw, **History of Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge, 1977, s.280.

134 Ahmed, **a.g.e.**, s.43-44.

Meclisi Reisi Ahmet Rıza'nın istifasını ve Kamil Paşa'nın sadrazam, Nazım Paşa'nın Harbiye nazırı, İsmail Kemal'in Mebusan Maclisi reisi olmasını da istiyorlardı.¹³⁵ Aynı zamanda başka taraflardan da tepkiler yükseliyordu. Ayasofya Meydanı'na, şeyhülislamla alay eden ve gerçek Müslümanları, kendilerine emanet edilen şeyhülislami öldürmeye çağıran pankartlar koyulmuştu. Benzer biçimde, meşrutiyet öncesi dönemin tanınmış kişilerinden biri olan Mizan Dergisi başyazarı Murat Bey, Nazif Sururi ve eski bir şeyhülislamın oğlu Cemil Molla ile birleşerek meşrutiyet aleyhtarları bir grup kurdu. Babiâli bunu öğrendi ve Murat Bey tutuklanarak sürüldü. Aynı şekilde taraftarları da hapse mahkûm edildi.¹³⁶

Derviş Vahdeti ve arkadaşları tarafından kurulan İttihat-ı Muhammedi Cemiyeti ve yayın organı olan Volkan Gazetesi de, İttihat ve Terakki Cemiyeti aleyhinde faaliyet gösteriyordu. İttihat ve Terakki'nin ordu içinde kendisine karşı olan, milletini, dinini ve vatanını seven subayları, orduda gençleştirme bahanesiyle tasfiye etmesi, orduda huzursuzluklara yol açmıştı. İttihat ve Terakki'nin padişaha ve hilafet makamına karşı olan sevimsiz hareketleri de Müslüman ahalide nefret uyandırıyorlardı.¹³⁷

Yeni rejime karşı ilk tepki 13 Nisan 1909'da (Hicri takvime göre 31 Mart) patlak verdi. Olayın başrolünde Derviş Vahdeti yer alıyordu.¹³⁸ Sonraki on bir gün içinde isyancılar başkenti denetim altına almaya başladılar. Gazete büroları ve karargâhlar yağmalanırken, İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri kaçmak zorunda kaldı. Sokaklarda mektepli subaylara saldırıldı ve birkaçı öldürüldü.¹³⁹ İstanbul'daki Birinci Ordu'nun çoğu Arnavut olan askerlerinin de katılımıyla sivil olan ayaklanma askeri bir renk aldı. Bu bunalım durumunda hükümet çaresizlik içinde çırpınıyordu. Sultan olaylara tepkisiz kalmadı ve sadrazam değişikliğine gitti. Ayrıca, şeriatın korunacağını ve onu savunmak için ayaklanmış askerlerin affedileceğini açıkladı. Bütün valilere, 15 Nisan'da, şeriatın korunması gerekliliği noktasında bir genelge gönderildi. Ahmet Rıza, devrimden beri

135 Akşin, **a.g.e.**, s.29.

136 Ahmed, **a.g.e.**, s.43-44.

137 Zürcher, **a.g.e.**, s.145.

138 Shaw & Ezel **a.g.e.**, s.280.

139 Hale, **a.g.e.**, s.45.

bulunduğu başkanlık koltuğundan düşürülüp yerine İsmail Kemal getirildi.¹⁴⁰ Bu durum üzerine İstanbul'daki teşkilat durumu Edirne'deki 2. Orduya bildirdi. Edirne'deki ordunun genç zabitanları, durumu şifre ile 3. Ordu karargâhına bir şekilde ulaştırdı. 3. Ordu hemen hazırlıklara başladı ve İstanbul üzerine yürümeye hazır hale getirildi.¹⁴¹

F. Hareket Ordusu'nun 31 Mart Olayına El Koyması

Mahmut Şevket Paşa'nın komutasında hazırlanan 'Hareket Ordusu' İstanbul'un üzerine yürüdü ve böylece karşı devrim gecikmeden başladı. Mahmut paşa ile birlikte Niyazi ve Enver Paşalar da vardı. Paşanın kurmay başkanı Mustafa Kemal¹⁴² idi. 23 Nisan'da başkente ulaşan ordu, ertesi gün isyancılarla yaşanan birkaç çarpışmadan sonra şehrin kontrolünü yeniden ele geçirdi.¹⁴³ İsyanın elebaşları yakalanıp bir araya getirildi ve yaklaşık otuz kadarı orta yerde idam edildi. II. Abdülhamid sürgüne gönderildi. 27 Nisan'da parlamento, Selanik'e sürgüne gönderilen sultanın tahtan indirilip yerine kardeşi Reşat'ın, V. Mehmet olarak sultan olmasını onayladı.¹⁴⁴

II. Meşrutiyete karşı gerçekleştirilen bu isyana ülkenin dört bir tarafından tepkiler geldiğini söyleyen Kemal Karpata, devamında şöyle diyor: *"İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahrar ve Taşnak Partileri, Mülkiye, Rum, Çerkes, Kürt cemiyetleri gibi birçok cemiyet ve kulüp 'hâkimiyet-i milliye'yi, hürriyeti ve meclisin serbest çalışmasını öneren önemli bir bildiri yayımlamışlardı, 17 Nisan 1909 de. Aynı zamanda, Erzurum gibi birçok yerde Ermeniler ve Müslümanlar bir araya gelerek Meşrutiyet'in ayakta kalmasını savunmuşlardı."*¹⁴⁵

1909'da rejime karşı gerçekleştirilen ve başarısızlıkla sonuçlanan 31 Mart Olayı ve dışarıdaki sorunlar İttihat ve Terakki yönetiminin otoriter karakterinin giderek artmasına neden teşkil etti. Cemiyetin üç üyesi Enver, Talat ve Cavit Bey'ler

140 Lewis, **a.g.e.**, s.214-215.

141 Sorgun, **a.g.e.**, s.213-214.

142 İnönü, **a.g.e.**, s.56.

143 Lewis, **a.g.e.**, s.215.

144 Hale, **a.g.e.**, s.45.

145 Karpata, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, s.116.

bakanlıklara gelerek oldukça otoriter bir hale geldiler.¹⁴⁶ Mahmut Şevket Paşa etkinliğini sürdürebildiği sürece ve kendisine yakın olan meclisteki bazı ittihatçılardan destek alarak 1912'ye kadar mebusların nazır olmalarını, dolayısıyla İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin tam iktidar olmasını engelledi. Cemiyet, kabineye ancak birkaç nazır sokabiliyor ve dolayısıyla tam iktidar olamıyordu.¹⁴⁷ Asıl güç mücadelesi çoğu zaman orduyu temsil eden Mahmut Şevket Paşa ile cemiyet arasında meydana gelmekteydi. Bu mücadelelerde çoğu zaman paşa baskın geliyordu.¹⁴⁸

G. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Tam İktidar Olmak İstemesi

31 Mart olayından sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti kendi ideolojisine sahip, kendi değerlerini belirli ilkeler şeklinde uygulayan ve bu uygulamada devleti araç olarak kullanan, ülke genelinde etkin bir örgüt olmuştu.¹⁴⁹ Yine de cemiyet olaydan fena halde sarsılıp etkilenmişti. 31 Mart Olayı, meşrutiyet rejiminin ve cemiyetin taraftarı olduğu şekliyle modernleşme politikalarının, zayıf ve dayanaksız olduğunu ortaya koymuştu.¹⁵⁰ 31 Mart Olayı'nın en dolaysız sonucu İstanbul'da Mart 1911'e kadar süren sıkıyönetimin ilanıydı.¹⁵¹

1909-1911 yılları arasında İttihat ve Terakki Cemiyeti önce yüksek rütbeli subaylar ve yüksek mevkideki devlet adamları yoluyla, daha sonra da hükümet içindeki ve arkasındaki kendilerini destekleyenlerin aracılığıyla, devletin etkin kontrolünde hâkim siyasal kuvvet haline geldi. Ancak egemenliklerine karşı sesler de yükseliyordu. Politik ya da kişisel sebeplerden ötürü hâkim gruptan ayrılan fırkalar, cemiyet örgütünün dışında olduğu kadar içinde de ortaya çıktı. Ancak İttihat ve Terakki

146 Martin Van Bruinessen, **Ağa, Şeyh, Devlet**, İstanbul 2010, s.396.

147 Akşin, **a.g.e.**, s.34

148 Shaw, **a.g.e.**, s.283.

149 Karpat, **a.g.e.**, s.118.

150 Zürcher, **a.g.e.**, s.148.

151 Hale, **a.g.e.**, s.46.

Cemiyeti'nin egemenliği, 1911'de önemli bir tehditle karşı karşıya kalmakla birlikte, ciddi olarak sarsılmadı.¹⁵²

1909 ile 1914 arası dönemde, liberallerle ittihatçılar arasında, ordunun yüksek komutasında ve muhalif etnik gruplar arasındaki iktidar savaşı, dokuz hükümet değişikliği ve üç dış savaşla daha karmaşık bir mücadele halini ortaya koyuyordu.¹⁵³ Muhalefetin ilk belirtileri II. Meşrutiyet'in hemen ardında oluşan mecliste çıkmaya başlamakla beraber bundan sonra ki bunalımlar ve başarısız ayaklanmadan sonra konan ve uzatılan sıkıyönetim, çok etkin herhangi bir demokratik muhalefetin gelişmesini çok ciddi bir şekilde önledi. Ancak 1911'e gelindiğinde ittihatçılar arasındaki saflaşmalar gün yüzüne çıkmaya başlamıştı. Ayrıca, 1909'dan beri fiilen gölgede kalmış olan liberaller güçlenmeye başlıyordu.¹⁵⁴

1. Cemiyete Karşı Muhalefetin Güçlenmesi

1910'da Ahali Fırkası mecliste kendi grubunu kurdu. Bu parti, ideolojik ya da kişisel nedenlerden ötürü cemiyetten hoşnut olmayan¹⁵⁵ mebuslar tarafından kurulmuştu. Arkasında, farklı etnik gruplar ile politikadan men edilmiş partilerin faal üyeleri olan Âdem-i Merkeziyetçiler bir araya gelerek Heyet-i Müttefika-i Osmaniye'yi kurdular. Ayrıca İsmail Kemal'in başkanlığını yaptığı, Arap ve Arnavut bölgelerinin temsilcilerinin de içinde olduğu Mutedil Liberaller Grubu vardı. Muhalefette yer alan bu grupların hepsi 1911'de bir araya gelerek İsmail Hakkı Paşa, Damat Ferit Paşa ve Rıza Nur'un öncülük ettiği Hürriyet ve İtilaf Fırkasını kurdular. Bunlar dışında iki radikal grup daha vardı: İsveç büyükelçiliği görevini yürüten Şerif Paşa'nın öncülük ettiği İslahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ve İştirak gazetesinde yazar olan Hüseyin Hilmi'nin öncülük ettiği Osmanlı Sosyalist Fırkası.¹⁵⁶ Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın

152 Lewis, **a.g.e.**, s.219.

153 Hale, **a.g.e.**, s.47.

154 Hale, **a.g.e.**, s.47.

155 Ahmad, **a.g.e.**, s.107.

156 Shaw, **a.g.e.**, s.283.

kurucularının çoğunun parlamento üyesi olmaları, partiye hemen mecliste grup kurma ve muhalefet etme olanağı sunmaktaydı.¹⁵⁷

İttihatçılar, meşrutiyet ilkelerine inanmakla beraber, görüş birliğinin ve meşrutî bir dengenin sağlanması noktasında gerekli bağımsız fırkalara ısrarla fırsat vermemeleri yüzünden, meşrutiyetin temelini zayıflatmaktaydılar.¹⁵⁸ Cemiyet'in izlediği politikaları şiddetli bir şekilde eleştiren Miralay Sadık ve Abdülaziz Bey cemiyetten ayrılarak 'Hizbi Cedid' adlı grubu kurdular. İttihatçı saflarında ilk ciddi ayrılık olarak adlandırılabilir olan bu hareket, 1911'deki olayların gidişatına gösterilen tepkinin sonucuydu.¹⁵⁹ Parti içinde destek bulmaya başlayan grup 23 Nisan'da on maddelik bir bildiri yayınladı. Maddelerin çoğu demokratik ve meşrutî usullere daha çok uyulması ve benzer ıslahatlarla ilgiliydi. Bununla beraber bazı maddeler de başka bir düşünüş çizgisini işaret ediyordu. Altıncı madde şöyle idi: *'Ahlak ve adab-ı umumiye-i diniye ve milliyenin muhafazasıyla beraber Garbın terakkiyat ve tekemülât-ı medeniyesinin Memalik-i Osmaniye'de inkişafını arar.'*¹⁶⁰

İttihat ve Terakkinin içeride uyguladığı partizan, baskıcı ve dışarıda uyguladığı tavizci politika sebebiyle muhalefet gittikçe güçleniyordu. 21 Kasım 1911'de bütün muhalefet gruplarının ve fırkalarının bir araya gelmesiyle kurulan Hürriyet ve İtilaf Fırkası, yirmi gün sonra girdiği İstanbul'daki mebus seçiminde başarı göstermesi, İttihat ve Terakki'ye karşı muhalefetin ciddi bir şekilde güçlendiğini ortaya koyuyordu.¹⁶¹

1912 baharında İtalyanlar, bazı Osmanlı adalarını işgal ederek, Beyrut, İzmir gibi limanları bombardımana tuttu. Hatta boğazlara saldırarak savaşın temposunu gittikçe artırıyordu.¹⁶² Mayıs'ta ise Arnavutlar, büyük ölçüde topraklarının Sırbistan ve

157 Lewis, **a.g.e.**, s.220.

158 Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s.196.

159 Lewis, **a.g.e.**, s.219.

160 Lewis, **a.g.e.**, s.221-222.

161 Zürcher, **a.g.e.**, s.152-153.

162 Ahmad, **a.g.e.**, s.126-127.

Yunanistan tarafından ilhakının önüne geçmek için¹⁶³ birleşik, bağımsız ve Arnavutlar tarafından yönetilen bir Arnavutluk için isyan ettiler.¹⁶⁴ İçine düşülen durum sebebiyle Meclis-i Mebusan feshedilerek tekrar seçime gitme kararı alındı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kudretli yöneticilerinin öncülük ettiği olağanüstü rejim 1912 seçimlerini, 'Sopalı Seçim'¹⁶⁵ olarak adlandırılabilir bir demokrasi gösterisi durumuna getirdiler. Seçimleri, İttihat ve Terakki Cemiyeti büyük bir farkla kazandı. 284 mebusan yalnızca küçük bir grubunu¹⁶⁶ muhalefet oluşturuyordu. Mecliste çoğunluğu elde eden ittihatçılar, hükümete kendi adamlarını getirmek için baskıyı gün geçtikçe arttırıyordu.¹⁶⁷

2. Muhalefetin İktidara Gelmesi

1912 Mayıs ve Haziran aylarında, muhalefetin desteğiyle, ordu içinde İttihat ve Terakki'ye karşı olan subaylar tarafından İstanbul'da Halaskaran-ı Zabitan Grubu kuruldu. Amaçları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni iktidardan uzaklaştırmak ve yasal hükümeti geri getirmektir.¹⁶⁸ Bu grup, hükümete gizli tehdit ve baskılar yapınca 16 Temmuz 1912'de Said Paşa sadrazamlıktan istifa etti. Bu sırada meydana gelen bazı iç ve dış hadiseler yüzünden yıpranan ve güçten düşen İttihat ve Terakki iktidara talip olmayınca, 21 Temmuz'da partiler üstü görünümde olan "Büyük Kabine" hükümeti kuruldu.¹⁶⁹

Sultan Reşat, Sait Paşa'nın yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa'ya hükümeti kurma görevini verdi. Ahmet Paşa, partiler üstü bir kabine kurmaya karar verdi ve kabinesine daha önce vezirlik yapmış Kamil Paşa, Damat Ferit ve Hüseyin Hilmi gibi deneyimli siyasetçileri alarak mevcut krizin üstesinden gelmeye çalıştı. Ancak İttihat ve Terakki Cemiyeti, her ne kadar hükümetin dışında kalmışsa da halen parlamentoyu kontrol

163 Kemal H. Karpat, **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul 2005, s.685.

164 Shaw, **a.g.e.**, s.288.

165 Ergut, **a.g.e.**, s.281.

166 Ahmad, **a.g.e.**, s.132.

167 Zürcher, **a.g.e.**, s.153.

168 Ahmad, **a.g.e.**, s.134.

169 Zürcher, **a.g.e.**, s.153.

edebiliyordu.¹⁷⁰ Fakat 24 Temmuz'da tekrar harekete geçen Halaskaran-ı Zabitan Grubu, meclisin dağıtılması ve seçimlerin yeniden yapılması için bastırıyordu.¹⁷¹ Kabine, meclisin dağıtılmasıyla ilgili gelen tepkilere karşı sessiz kalmadı ve meclisi dağıttı. Sonraki aylarda ülke içinde önde gelen ittihatçılar hükümetin zulmüne uğradı; birçoğu sürgüne gönderildi, diğerleri de ya yer altına kaydı ya da yurt dışına kaçmak zorunda kaldı.¹⁷²

3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İktidarı Tamamen Ele Geçirmesi

3. 1. I. Balkan Savaşı

2 ekim 1912'de Balkan Devletleri Osmanlı'ya ultimatı verdi. Hükümet o aralar tamamen İtalyanlarla devam eden savaşla meşguldü.¹⁷³ 23 Eylül 1911 tarihinde büyük devletlerin onayını almış olan İtalya önce Osmanlı devletine nota vermiş ve hemen arkasında 29 Eylül'de savaş ilan etmişti. Durumun kötüye gitmesi üzerine İttihatçı subaylar gönüllü olarak, halkı örgütlemek için Libya'ya gitmişlerdi. Bu subaylar arasında Enver Paşa, Mustafa Kemal ve Fethi Bey de vardı.¹⁷⁴ Ancak, Balkan devletlerinin sıkıştırmasıyla, 17 Ekim'de aceleyle İtalya ile barış imzalandı.¹⁷⁵ Cemal Paşa anılarında o günleri şöyle anlatıyor: *“Hükümet, milletin cenkçi hissiyatını artırmak, Balkan müttefiklerine karşı giriştiğimiz ikinci sefer esnasında hiç olmazsa Çatalca önündeki Bulgar ordusunu mağlup edebilecek bir ordu vücuda getirmek için son gayretle çalışıyor; bir taraftan Müdafaa-i Milliye Cemiyeti teşkil ederek bir taraftan maddi harp vasıtaları tedarikine ve ordunun manevi kuvvetinin olgunlaşmasına gayret ediyor, bir taraftan da büyük devletlerden bazılarının Osmanlı menfaatlerine yardımcı olmalarını sağlamaya çalışıyordu.”*¹⁷⁶

170 Shaw, **a.g.e.**, s.291.

171 Ahmad, **a.g.e.**, s.138.

172 Ahmad, **a.g.e.**, s.138.

173 Lewis, **a.g.e.**, s.224.

174 Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s.71-72.

175 Lewis, **a.g.e.**, s.224.

176 Cemal Paşa, **Hatıralar**, Haz: Alpay Kabacalı, İstanbul 2010, s.26.

30 Eylül'de Balkan devletleri, 13 Ekim'de ise Osmanlı imparatorluğu seferberlik ilan ettiler. 13 Ekim'de müttefikler, Bulgaristan, Sırbistan, Yunanistan ve Karadağ taleplerini Osmanlı'ya sundular. Bu talepler şunlardı: 1) Vilayetler özerk olmalı ve başlarında ya Belçikalı ya da İsviçreli valiler olmalıdır. 2) Hıristiyanlar askerliği kendi vilayetlerinde yapmalıdır. 3) Yerel yasama meclisleri kurulmalıdır 4) Büyük devletlerle beraber Balkan devletleri de ıslahatların gözetimine katılmalıdır. 5) Islahatlar 6 ay içinde yürürlüğe konulmalı ve Osmanlı seferberliği tek taraflı olarak hemen iptal ettirmelidir. Bu olay ve ortaya çıkan taleplere karşı Osmanlı kamuoyunda ateşli bir ulusçuluk rüzgârları esmeye başladı. Hükümet bu talepleri karşılamazdı ki Balkan devletlerinin de böyle bir beklentisi gözüküyordu. 17 Ekim'de Balkan devletleri, Osmanlıya savaş ilan ettiler. İki hafta içerisinde yapılan savaşlar neticesinde müttefikleriyle beraber Bulgar ordusu, İstanbul'un savunma hattı olan Çatalca'ya kadar geldi. Kale kentleri olan Yanya, İşkodra, Edirne şehirlerini kuşatma altına aldılar. Durumun ciddiyetini gören Osmanlı, büyük devletlerin araya girmeyeceğini anlayınca, doğrudan Bulgar kralına başvurdu. Bulgarlar, 3 Aralık'ta Londra'da bir barış konferansının toplanmasını kabul ettiler. Balkan devletleri Tekirdağ'ın doğusu ile Midye'nin doğusu arasındaki bir çizginin doğusu ve Gelibolu yarımadasının dışında bütün Rumeli ve Ege adalarının kendilerine bırakılmasını talep ettiler. Büyük devletlerin de desteğini arkasına almış olan Balkan devletlerinin bu talebi karşısında hükümet 22 Ocak'ta sarayda toplanan bir şurada barışa karar verdi. Bu verilen karar, Edirne'nin gözden çıkarılması demektir.¹⁷⁷

Halaskaran-ı Zabitan, o sırada savaşa yoğunlaşmıştı. İktidardan uzaklaştırılan ancak pes etmeyen İttihat ve Terakki Cemiyeti ise iktidara yeniden gelmeye hazırlanıyordu. Baştaki Kamil Paşa Hükümeti halkın pek çoğuna zayıf ve yeteneksiz görünüyordu. Balkan orduları İstanbul surlarına yaklaşınca cemiyet hazırladığı planları devreye sokmaya başladı.¹⁷⁸ Cemiyetin Enver ve Talat Paşa yönetimindeki kilit kadrosu, hükümeti tamamıyla iç sebeplerden ötürü devirmeye, muhtemelen daha 1912

177 Akşin, **a.g.e.**, s.75-77.

178 Lewis, **a.g.e.**, s.224.

yılı sonlarında karar vermişti. Kasım ayında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin eski düşmanı Kamil Paşa sadrazam olarak yönetime geçince, hükümetin ittihatçılar üzerindeki baskısı daha da arttı ve komitenin varlığını sürdürmesi tehlikeye girmekteydi.¹⁷⁹

23 Ocak günü, kabinenin Edirne'nin Bulgarlara verilmesi teklifini düşünmekte olduğunun duyulmasıyla ittihatçılar Babıâli'ye baskın yapmaya karar verdiler.¹⁸⁰ İttihatçılar, Edirne için büyük bir kalabalık toplayarak Babıâli'ye doğru yürüyüşe geçti. Babıâli'ye girişi engellemeye çalışan iki subay ve bir komiser vurularak öldürüldü. Yenilginin baş sorumlusu olarak görülen Nazım Paşa küfrederek, “*Siz beni aldattınız*” diye çıkışırken Yakup Cemil tarafından öldürüldü.¹⁸¹ Kamil Paşa hükümetinin de aleyhinde propaganda yapan İttihat ve Terakki Cemiyeti, normal yollardan iktidara gelemeyeceğini anlayınca hükümete karşı kanlı bir baskın düzenleyerek iktidara el koydu. Sadrazam Kamil Paşanın zorla istifa ettirilmesiyle İttihatçılara yakın duran Mahmud Şevket Paşa sadarete getirildi.¹⁸² Paşa, ayrıca, Harbiye'yi de üstlendi. Hacı Adil Dâhiliye nazırı, Sait Halim Hariciye, Ahmet İzzet Paşa başkumandan vekili, Cemal Paşa İstanbul muhafızı oldu.¹⁸³

Diğer taraftan İttihat ve Terakki Cemiyeti için, önceki hükümetin Edirne'den kesin olarak vazgeçmiş olduğunu düşünmekle yanlışlık yapıp yapmadığı önemli değildi. Çünkü onlar hükümeti devirmeye çoktan karar vermişlerdi. Cemiyetin içindeki Talat Bey ve taraftarları, Edirne'nin kaybedilmesi ve sorumluluğun ittihatçılara yüklenmesinden sonra iktidara gelmeyi düşündüklerini açıkça ifade etmeye başlamışlardı. O günün duygusal atmosferinde siyaseten önem taşıyan Edirne sorunu

179 Zürcher, **a.g.e.**, s.153-164.

180 Lewis, **a.g.e.**, s.224.

181 Akşin, **a.g.e.**, s.76-77.

182 Sorgun, **a.g.e.**, s.341-347.

183 Akşin, **a.g.e.**, s.77.

ise, cemiyetin yaptığı darbeye psikolojik destek olmaktan öteye gitmiyordu. İttihatçılar, aynı zamanda Edirne’yi elde tutmanın ne kadar güç olduğunun da farkındaydılar.¹⁸⁴

30 Ocak’ta Balkan devletleri Londra Konferansı’na son verdiklerini açıkladılar. Aynı gün Babiâli, büyük devletlerden gelen notaya cevap verdi. Verilen cevapta Edirne’nin Müslüman toprağı olduğu, dolayısıyla verilemeyeceğı ancak Meriç’in sağ kıyısındaki toprakların verilebileceğı, adaların ise Anadolu’nun korunması açısından önemli olduğu ancak kime bırakılması gerektiğı noktasında karar mercii olarak büyük devletlerin kabul edilebileceğı belirtiliyordu. Bunu kabul etmeyen Bulgarlar, savaşı yeniden başlattı. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin genç subayları, Edirne’nin kurtarılması için bir taarruz istiyorlardı. Ancak, hem Mahmut Şevket Paşa, hem de Ahmet İzzet Paşa Osmanlı ordusunun böyle bir taarruzu yapabileceğine inanmıyordu. Savaş Osmanlı aleyhine sonuçlanmış ve Edirne çok uğraşılmasına rağmen kaybedilmişti.¹⁸⁵ Balkan harbi Osmanlı devletini temelinden sarsmıştı. Yanya, İşkodra, Edirne ve diğer kentler birer birer düşerken, insanlarda ağır taarruzlar altında kalıyordu. Savaş sonunda Osmanlı Avrupası Edirne’ye kadar kaybedilmişti.¹⁸⁶

Her işte kendi bildiğine göre hareket eden Mahmud Şevket Paşa, 11 Haziran 1913’te meçhul bir şekilde öldürüldü.¹⁸⁷ Paşanın öldürülmesi İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne hürriyet ve demokrasinin son nüvelerini de ortadan kaldırma bahanesi verdi.¹⁸⁸ Suikast üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti birlik ve beraberlik havasını bir tarafa bıraktı.¹⁸⁹ İstanbul’da gece on buçuktan sonra sokağa çıkma yasağı ilan edildi. Komployla ilgisi olanları sorguya çekmek üzere Harp Divanı kuruldu. 12 kişi idama mahkûm edildi.¹⁹⁰ Gıyaben idama mahkûm edilenler arasında Prens Sabahattin ve Kürt Şerif Paşa da vardı.¹⁹¹ Bu suikast girişimi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne muhalefete

184 Ahmad, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s.150-151.

185 Akşin, **a.g.e.**, s.77.

186 Tunaya, **a.g.e.**, s.36.

187 Sorgun, **a.g.e.**, 2001, s.354.

188 Lewis, **a.g.e.**, s.224.

189 Akşin, **a.g.e.**, s.79.

190 Ahmad, **a.g.e.**, s.161.

191 Akşin, **a.g.e.**, s.80.

karşı baskıyı artırmak için bahane olmuştu.¹⁹² Çok önemli diğer bir gelişme de, ilk kez bir İttihat ve Terakki Cemiyeti üyesinin, Sait Halim Paşa'nın, hükümeti kurmakla görevlendirilmesi idi. Her ne kadar Paşa, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ileri gelenlerinden bir olmasa da onun sadarete gelmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denetleme iktidarı son buluyor ve tam iktidar dönemi başlıyordu.¹⁹³

3.2. II. Balkan Savaşı ve Bab-ı Ali Baskını

Balkan ülkelerinin arasındaki gerilim, I. Balkan Savaşı sonrası, hızla yükseliyordu. Savaşa katılmamış olan Romanya, Bulgarların kazandığı toprakları kendi aleyhine bir olumsuzluk olarak gördü ve bunun giderilmesi gerektiğini ileri sürdü. Bulgarların toprak paylaşımından memnun olmayan Sırbistan ve Yunanistan da Bulgaristan aleyhinde bir ittifak kurdular. Bu olay İkinci Balkan Savaşı'nın başlangıcını hazırlıyordu.¹⁹⁴ Balkan devletleri, Osmanlıdan aldıkları toprakları kendi aralarında paylaşamayınca, Bulgaristan dört bir tarafından müttefiklerince saldırıya uğradı ve savaşta ağır bir yenilgiye uğratıldı.¹⁹⁵

Enver Paşa, 17 Temmuz'da Çerkesköy'de *'kimsenin Türk ordularını Enez-Midya hattında durdurmaya hakkı olmadığını ve durduramayacağını; Türk hükümeti Büyük devletlere boyun eğse bile, kendisinin askerlerine Edirne ve ötesine saldırma emri vereceğini'* söylüyordu.¹⁹⁶ Balkan devletlerinin birbirleriyle savaş durumunda olmalarını fırsat bilen Osmanlı ordusu 22 Temmuz'da Edirne ve Kırklareli'ne girdi.¹⁹⁷ Birlikler, 1908 Meşrutiyeti'nin beşinci yıldönümünde Edirne'yi yeniden ele geçirdi. Edirne'yi geri alan cemiyet böylece, Edirne'nin kurtarıcısı sıfatını da hak etmiş oldu.¹⁹⁸

192 Ahmad, **a.g.e.**, s.161.

193 Akşin, **a.g.e.**, s.80.

194 Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nim Tarihi**, s.160-161.

195 Akşin, **a.g.e.**, s.89.

196 Ahmad, **a.g.e.**, s.164.

197 Akşin, **a.g.e.**, s.89.

198 Ahmad, **a.g.e.**, s.150,164.

Sonuç olarak 29 Eylül 1913'te imzalanan İstanbul Antlaşması'yla Batı Trakya Bulgaristan'a bırakıldı, Edirne Osmanlı devletinde kaldı ve böylece Meriç sınır oldu.¹⁹⁹

Osmanlı devleti, 1908-1914 yılları arasında; 1911-1912 yıllarında İtalya'ya Trablusgarp Savaşı'nda, 1912-13 yıllarında ise Balkan devletlerine birinci Balkan Savaşı'nda çok toprak kaybetti. Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlıdan toprak almayı başaran Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan gibi devletler daha sonra kendi aralarında savaşmaya başladılar. Durumundan yararlanan Osmanlı Edirne'yi geri almayı başardı. Ne var ki bu savaşlar sonucunda Osmanlı imparatorluğu Edirne ile başkent İstanbul arasındaki topraklar dışında Balkanlardaki bütün topraklarını kaybetti. 16 yüzyılda Viyana'ya kadar uzanan Osmanlı toprakları artık İstanbul'a birkaç saatlik tren yolu ile gidilecek kadar azalmıştı.²⁰⁰

Mahmud Şevket Paşa'nın ölümünden 1918'e kadar devlet, '*trionvira*' denilen üç adamın egemenliğinde (Enver, Talat, Cemal Paşalar) fiili bir askeri diktatörlükle yönetildi.²⁰¹ Daha sonra iktidara gelen Talat Paşa'nın bir buçuk senelik sadaret zamanlarında memleketin durumu pek iç açıcı değildi. 1914 yılında yapılan seçimleri de kazanan İttihat ve Terakki Cemiyeti, hiçbir mecburiyet yokken Talat, Enver ve Cemal gibi paşalarının çeşitli hülyalarıyla bir oldubittiye getirilerek Osmanlı devletini Harb-i Umumi diye bilinen Birinci Dünya Harbi'ne soktu.²⁰² 1912-13 dönemi İttihatçıların tarihinde ve Osmanlı devletinin Birinci Dünya Harbi'ne girişinde önemli bir süreç oldu. 1912 seçimlerinden sonra İttihatçılar iktidar üzerindeki etkilerini yitirdiler. Ne var ki 1913'te bir darbe yaparak iktidarı yeniden ve bu kez tamamen ele geçirdiler. Bu yıllar aynı zamanda ittihatçıların milliyetçilik ideolojisine doğru kaydıkları yıllardı. İttihatçılar, Osmanlı devleti Balkanlarda yenilip Arnavutluğu kaybettikten sonra etnik

199 Akşin, **a.g.e.**, s.89.

200 Donald Quarter, **The Ottoman Empire 1700-1922**, New York 2005, s.59.

201 Lewis, **a.g.e.**, s.224.

202 Sorgun, **a.g.e.**, s.41-47.

Türkleri, devletin temelini oluşturan ve ayakta kalmasını sağlayacak olan çekirdek grup olarak görmeye başladılar.²⁰³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluşundan itibaren ülkenin bütünlüğünü kendisine dert edinmiş ve bunun önüne geçmek için farklı politikalar geliştirmeye çalışmıştır. 1889 yılında dört gencin öncülük ettiği ve İttihad-i Osmanî adıyla kurulan Cemiyet, Sultan Abdülhamid'in geliştirdiği politikalara karşı koyamayarak çokta göz önünde bulunmayacak bir şekilde varlığını devam ettirebilmiştir. Cemiyet üyelerinden kimi yurt dışına kaçmış kimi de sultana boyun eğerek cemiyetten ayrılmak durumunda kalmıştı. Sırasıyla Osmanlılık, İslamcılık ve nihayetinde Türkçülük zaman içerisinde Cemiyet'in baskın ideolojisi haline gelmiştir. Bu konuda pragmatist davranan cemiyet zamanın şartlarına uygun düşünceye sırtını dönmemiş en uygun ideolojiyi benimseyip gereklerini yapmaya çabalamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyete kadar özgürlükçü kavramları slogan haline getirmiş Müslim-gayr-i Müslim tüm muhalefetin birleştirici adresi olmuştur. Sultan Abdülhamit'e karşı mücadeleyi kendisine şiar edinen Cemiyet, en nihayetinde amacına ulaşmış ve sultanı devirip anayasayı tekrardan ilan ettirme başarısını göstermiştir. Ancak sultana sadakatle bağlı olan halkın bir kısmı bu durumu hazmedememiş ve cemiyete karşı bir darbe girişiminde bulunmuştur. 31 Mart Hadisesi olarak bilinen olay cemiyeti çok uğraştırmış ancak onu yolundan alıkoyamamıştır.

Sultan Abdülhamit döneminden rahatsız olan kesimlerin desteğiyle Meşrutiyet'i ilan edebilen İttihat ve Terakki Cemiyeti, verdiği özgürlükçü vaatlerden kısa zamanda vazgeçmiş hatta Sultan dönemini aratır bir duruma halkı getirmiştir. Eşitlik, özgürlük, adalet sloganlarını bir zamanlar seslendiren Cemiyet, bunların gereğini yerine getirmeyince sert bir muhalefetle karşı karşıya kalmıştır. Trablusgarp ve Balkan Savaşlarında ki toprak kayıpları cemiyet karşısında muhalefeti güçlendirmiş hatta bir

203 Karpaz, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, s.140.

ara onu iktidara taşımıştır. Ancak mücadeleden vazgeçmeyen Cemiyet, tekrardan ipleri eline almış ve maalesef bir oldu bittiye getirerek Osmanlı devletini birinci dünya harbine dahil etmiştir.

II. BÖLÜM

II. KÜRTLER

“Geçmiş, İnsan bilincinin sürekli bir boyutu; insan toplumunun kurumları, değerleri ve diğer kalıplarının kaçınılmaz bir bileşenidir. Tarihçilerin önündeki problem de, toplumdaki bu ‘geçmiş duygusu’nun doğasını analiz etmek ve bu duygudaki değişiklikler ile dönüşümlerin izini sürmektir.”²⁰⁴

Doğu bölgesi veya Vilayet-i Şarkiye denince akla ilk önce Ermeniler ve Kürtler gelmektedir. Bu çalışmada, bu bölgede yıllarca beraber yaşamış iki halktan biri olan Kürtleri ele alacağız. Ermeniler ile ilgili konuyu başka araştırmacıların araştıracağını umarak, bu çalışmada İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Kürtlerle münasebeti üzerinde duracağız. Cemiyetin Kürtler ile olan ilişkilerinden bahsetmeden önce, Kürtler hakkında genel bir bilgi vermek icap eder.

*“Kürtler, yalnız Batı Asya’da değil, belki de tüm dünyada çok eski zamanlardan günümüze kadar etnik çehresini korumuş ender halklardan biridir. Kürtlere ve onların atalarına ilişkin bilimce saptanmış ilk kayıtları saymazsak, Kürtlerin tarihi 2500 yıl geriye gitmektedir. ...Bu yüzden büyük bir haklılıkla diyebiliriz ki, Kürtler Orta Doğu’nun otokton (yerli) uluslarından biridir.”*²⁰⁵

Kürtlerin kökenleriyle ilgili çeşitli ve birbirinden farklı görüşler olsa da genel itibariyle şunlar söylenebilir. Kürtler köken olarak ister Hint-Avrupa kökenli, ister kadim Ortadoğulu olsunlar; Subarular, Huriler, Mittaniler, Haldiniler, Urartular, Gutiler, Kurtiler, Karduklar ve Kassitler ile Hint-Avrupa kökenli Medlerin tarih içerisinde bir potada eriyerek günümüzdeki Kürtleri oluşturdukları genel kabul görmektedir.²⁰⁶ Ancak, bazı rivayetlere göre ise Kürtler şu şekilde bir halk olarak ortaya çıkmıştır: İran ve Turan tahtında oturan Dehhak, omzunda meydana gelen kansere benzer bir çıbana

204 Eric Hobsbawm, **Tarih Üzerine**, Çev. Osman Akınhay, Ankara 1999, s.17.

205 M.S. Lazarev, Ş.X. Mihoyan, **Kürdistan Tarihi**, çev. İbrahim Kale, İstanbul 2001, s.9.

206 Altan Tan, **Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Beraber Kölelik**, İstanbul 2011, s. 27.

her gün iki beyin sürüyordu. Bu beyinleri de halkın çocuklarını öldürerek elde ediyordu. Halkın bir kısmı boğazlanmaktan, başı kesilmekten, öldürülmekten kaçarak dağlara ve engin topraklara sığındı. Dağlara sığınan bu insanlar zaman içinde Kürt olarak adlandırılan halkı meydana getirdiler.²⁰⁷

Diğer taraftan, klasik yazarlar, özellikle Strabon'un Kyrtioi, ya da Cyrtii diye bahsettikleri, Küçük Medya ve Persis ülkesinde oturan toplulukların Kürtler olduklarını kabul etmektedirler.²⁰⁸ Vladimir Minorsky, Kürtlerin İran'ın doğusundan şimdi ki Kürdistan'a göç etmiş olmalarının kuvvetle muhtemel olduğunu söylüyor. Ancak bu, Kürtlerin geldikleri bölgede Kardü isminde yaşayan bir halkla kaynaşma ihtimalini ortadan kaldırmıyor. Dolayısıyla, Kürtler buraya göç ettikten sonra, yerli halkla kaynaşmış ve tamamen yeni ortama ayak uydurmuş olabilirler. Zaman geçtikçe de tek millet halini almış olma ihtimalleri yüksek.²⁰⁹ Kürtler hakkında ilk sistematik bilgileri Mesudi ve İştakri²¹⁰ vermişlerdir. Bu bilgiler daha çok aşiretlerin yaşadıkları bölgeler ile ilgilidir.²¹¹

*"Kürt halkının tarihi, Batı Asya'nın öteki halkları ile sıkı bir birlik ve dolaysız bir komşuluk içerisinde geçmiştir."*²¹² Kürtler, doğu bölgesinde değişik halklarla birlikte yaşamış ve yaşamaktadırlar. 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra bölgeye gelen Selçuklu, Azeri, Akkoyunlu, Karakoyunlu, Karakeçili, Safavi ve Osmanlı Türkleri, 639 tarihinde Hz. Ömer zamanında itibaren bölgeye yerleşen Müslüman Araplar ile Hıristiyan Ermeni, Süryani, Keldani ve Nasturiler bölgede yaşayan diğer halklardır.²¹³ Kürtler, Türklerle, Ermenilerle ve Araplarla kaynaşmış bulunuyorlar.²¹⁴

207 Şerefhan, **Kürt Tarihi**, Çev. Mehmet Emin Bozarlan, İstanbul 1990, s.17.

208 Bazil Nikitin, **Kürtler**, Cilt. I-II, Çev. Hüseyin Demirhan, İstanbul 1991, s.22.

209 Mehmed Emin Zeki Beg, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, Çev. Vahdettin İnce, İstanbul 2011, s.58. Ayrıca Bkz, Vladimir Minorsky, Thomas Bois, D.N. Mac Kenzei, **Kürtler ve Kürdistan**, Çev. Kamuran Fıratlı, İstanbul 2004, s.41.

210 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.28.

211 Minorsky, **a.g.e.**, s.51.

212 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.12.

213 Tan, **a.g.e.**, s.31.

214 Zeki Beg, **a.g.e.**, s.36.

Şerefhan, ‘Şerefname’ adlı eserinde, Kürt topluluk ve aşiretleri dil, gelenek ve sosyal durumları bakımından Kurmanç, Lor, Kelhur, Goran diye dört gruba ayrılıyor²¹⁵ dese de bunlara Zazaları da eklemek gerekiyor. Ziya Gökalp ‘Kürtlerin Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler’ adlı eserinde bu konuyla ilgili şu bilgileri veriyor: *“Eskiden Kürtleri edebi eserlerini tetkik ederek onları beş kavme ayırmıştım. Bu beş kavim şunlardır: 1. Gurmanç 2. Zaza 3. Güran 4. Lebr (Lürre) 5. Soran.”*²¹⁶

Kürtlerin, Trotter’e (1878) göre, yaşadığı bölgenin kuzey sınırı Divriği-Erzurum-Kars hattıdır. Erzurum bölgesinde özellikle, doğuda ve güneydoğuda yaşarlar. Batıda Fırat’ın ötesinde geniş bir alanda Sivas bölgesinde ise Kangal ve Divriği ilçelerine kadar yayılmışlardır. İran’da, Kürtler, ülkenin kuzeybatısında yaşamaktalar. Irak’ta ise ülkenin kuzey ve kuzeydoğu vilayetlerinde hayatlarını devam ettirmektedirler.²¹⁷

Genel olarak Kürtler uzun süre, ulaşılması zor yerlerde, coğrafik şekilleri son derece ilginç görünen, bazen de dağların derinliklerinde bulunan mağaralarda ya da kaya siperlerindeki barınaklarda yaşamlarını devam ettirmişlerdir, bir dönem. Ayrıca, Kürtler, günümüzde, sayıları neredeyse tükenmek üzere olan kara çadırlarda da yaşamışlar. Tam manasıyla toprak insanı olan Kürtler, kent yerine köylerde yaşamayı yeğlemişlerdir.²¹⁸ XIX yüzyılın sonu XX. yüzyılın başında göçebe aşiretlerin yerleşik düzene geçişi ve bundan dolayı köylerin inşa süreci başlamış görünmektedir.²¹⁹

Yaygın olan kanaatin tersine Kürtlerin çok az bir kısmı göçerdir. Çoğunun, birkaç tane olsa da hayvanı var ise de esasen tarımla uğraşırlar. Dağlık bölgelerdeki topraklar genellikle köylülere aitken, ovada yaşayan halk çoğu zaman ağaların topraklarında çalışırlar. Hayvanlar çoğunlukla ya küçük çocuklar ya da çobanlar tarafından güdülür. Yerleşik köylüler yeterli otlaklık olmadığından küçük sürüler

215 Şerefhan, a.g.e., s.20.

216 Ziya Gökalp, **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, İstanbul 2007, s.32.

217 Minorsky, a.g.e., s.11.

218 Minorsky, a.g.e., s.29-31.

219 Abdulla, a.g.e., s.59.

yetiştirebiliyor, ancak.²²⁰ Kürt aşiretleri büyük miktarda koyun, at, deve, keçi sürülerine sahiptirler.²²¹

Kürtler esas olarak aşiret yapısına dayanmaktadırlar. Özellikle göçerler arasında bu tür örgütlenmeler yaygındır. Günümüzde yaşayan tüm aşiretlerin adları bilinmektedir. Aşiret liderleri ağa olarak adlandırılırlar genellikle. Bu lakabın Sultan Murat'ın 1637'de Bağdat'ı topraklarına katmasından bu yana kullanıldığı düşünülmektedir. Feodal çağda aşireti içinde bütün yetkiye elinde bulunduran ağa, bağlı olduğu sultan veya şaha asker sağlamak ve haraç ödemek durumundaydı. Günümüzde ise ağalığın fonksiyonları değişime uğramış ve görevleri farklılaşmıştır. Köye gelen konukları ağırlamak ağanın en temel görevi olmuştur. Bunu yapabilmek içinde köy halkından belli bir vergi toplar. Aşiretlerin hepsinde kökenlerine dair gerçek ya da kurgulanmış bir takım hikâyeleri vardır. Bu hikâyeler de aşiretlere tarihsel bir önem atfeder, başka gruplarla kıyas yapılarak.²²² Aşiret yapısı çözülmüş köylerde yaşamlarını devam ettirenler, hükümet yönetiminin, köy ağalarının ya da dinsel liderlerinin şemsiyesi altında örgütlenirler.²²³

Osmanlı devletinde, Van, Diyarbakır, Dersim, Bitlis, Hakkâri ve Mamuretülaziz şehirlerini içine alan bölge, genel itibariyle, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı ve mesken edindikleri vilayetlerdi. Naci Kutlay'ın Yusuf Akçura'nın kitabı 'Zamanımız ve Avrupa Siyasi Tarihi 1870-1887' aktardığına göre 19. yüzyılın son çeyreğinde bahsi geçen bölgede 1.240.000. Kürt yaşamaktadır.²²⁴

Kürtlerin tarihinde Çaldıran Savaşı çok önemli bir dönüm noktası olmuştur. Safavi ve Osmanlı imparatorlukları arasında cereyan eden Çaldıran Savaşı'nın sona ermesiyle, Kürtlerin konumu gündeme geldi. Birçok Kürt emiri, savaşta Osmanlıların

220 Bruinessen, **a.g.e.**, s.32-35.

221 Bozarşlan, **Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler**, İstanbul,1998, s.47.

222 Lale yalçın, Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İstanbul 2006, s.140-141.

223 Minorsky, **a.g.e.**, s.129-138.

224 Sakine Özten, **Early Awakening of the Kurdish National Sentiments in the Ottoman Empire (1880-1914)**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s.55.

yanında yer almıştı. Bunun üzerine, Kızılbazlarla yapılan savaşta Kürtlerin sürekli desteğini almak isteyen Osmanlılar, Kürt emirlerine birçok hediye, hibe senetleri, nişanlar göndermiş ve imtiyazlar vermişti. İdris-i Bitlisi'nin de, Kürt din adamı ve Sufi Molla, arabuluculuğuyla Osmanlı sultanı Yavuz Sultan Selim ile Kürt beyleri arasında bir anlaşma düzenlenmiştir. Anlaşmada, Kürt emirliklerin bağımsızlığı ve özgürlüğü karşılığında Kürtlerin, Türklere, Kızılbazlarla olan mücadelede, yardımcı olacağı hükmü yer almıştır.²²⁵

A. 19-20. Yüzyıllarda Kürtler

1880'li yıllardan itibaren, Kürtlerin ve yaşadıkları toprakların tarihinde yeni bir dönem başladı. Bu yeni döneme, hem dünya arenasındaki global değişimler, hem de Osmanlı imparatorluğu ve İnan'daki, özellikle Kürtlerin yaşadığı yerlerdeki gelişmeler önemli etkide bulunmuştur. Uluslararası bir etken olan birinci faktör ve içsel bir etken olan ikinci faktörün ikisi de Osmanlı ve İnan devletleri için kaderin önceden belirlediği ve kaçınılmaz olan bir etki oluşturuyordu. Rusya, İngiltere, Fransa ve Almanya gibi devletler 19. yüzyıl boyunca büyük bir mücadele içerisindeydiler. Osmanlı devletinin ayakta kalabilmesi birazda bu devletlerin aralarındaki bu mücadeleye bağlıydı.²²⁶

Büyük devletler bu bölgede yaşan insanların hayatları üzerinde belirleyici oluyorlardı artık.²²⁷ Bu devletler, yayılmacı ve sömürgeci politikalarını kolaylaştırmak için Kürtlere büyük bir ilgi duymaktaydılar. Bu nedenden dolayı bu devletlerin Kürtlere verdiği destek sadece kendi bencil çıkarlarını gözetiyordu ve Kürtlere bir yarar sağladığı söylenemezdi. Bazen de Kürdistan'da durumu zorlaştırmış ve bölgede yaşayanlar için felaketslere yol açan provakatif bir etken olmuştur.²²⁸ Bu konuda Eyüp Kıran Aristova'dan şu bilgileri aktarmaktadır: "*Aristova (2002), XIX. yüzyılın sonlarından itibaren emperyalist devletler Kürt coğrafyasına sızmak, orada mutlak bir egemenlik*

225 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.84.

226 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.157-158

227 Burkay, **a.g.e.**, s.300.

228 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.158.

kurmak ve doğal zenginlikleri, özellikle petrol yatakları yüzünden bu toprakları ve Basra Körfezi'ne inen önemli yolları ele geçirmek amaçlarına yönelik sert savaşımın sürdüğünü belirtmektedir.”²²⁹

Osmanlı imparatorluğu, büyük devletlerin Kürtlere karşı olan ilgisine tedbir olarak bazı çalışmalar başlattı. Dönemin sultanı II. Abdülhamid, Kürtleri birazda sosyal hayata hazırlamak için ve Kürtlerin devlete olan sadakatini artırmak amacıyla Hamidiye Alayları ve Aşiret Mektepleri ile modern mektepleri meydana getirdi. Bu esnada Kürtlerin ödüllendirilmeye ve onurlandırmaya fevkalade düşkün olduklarını fark etmişti. Bundan ötürü sultan, bu yola sıkça başvuruyordu. Hatta sultan çoğu zaman zalim reisler içinde aynı yönteme başvurur, onlara unvanlar verip taltif ederek devlete sadık hale getirirdi.²³⁰

B. Vilayet-i Şarkiye’de Kontrolü Sağlama Aracı: Hamidiye Alayları

1. II. Abdülhamid’in Alayları Kurma Amacı

Sultan II. Abdülhamid, tahta geçtikten sonra bir taraftan seleflerinin başlattığı reformları sürdürürken diğer taraftan bazen eski politikalara ters düşen yönde politikalar geliştiriyordu. Daha önce ki reformlar, genel itibariyle, aşiret yapılarının çözülmesini amaçlamışken, sultan bu yöndeki eğilime tamamen ters düşer gibi gözüken önlemler geliştirmekteydi. 1891’de devlet, doğudaki vilayetlerini denetlemek üzere aşiret reislerinin yönetiminde bir aşiret milisi, yani bir tür jandarma kuvveti oluşturmaya koyuldu. Abdülhamid bu kuvveti, özellikle İngiltere ve Rusya gibi büyük güçlerin tehditkâr tavırlarına karşı oluşturmuştu.²³¹ Bununla beraber, II Abdülhamid’in alayları kurarkenki amacı Doğu Anadolu’da Ermeni devletinin kuruluşunu önlemek ve Doğu Anadolu’yu devletin sınırları içinde muhafaza etmektir. Yani, sultan, Doğu Anadolu’da ikinci bir Doğu Rumeli veya Girit meselesine meydan vermek istemiyordu.

229 Eyüp Kıran, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, İstanbul 2003, s.169.

230 Ramazan Balcı, **Osmanlı’nın Doğu Siyaseti**, İzmir 2010, s.126.

231 Bruinessen, **a.g.e.**, s. 285.

Konuyu farklı bir şekilde ele alan Janet Klein, konu üzerine yazdığı makalede Abdullah Cevdet'ten şunları aktarıyor: “*Abdülhamid Ermenileri sindirmek amacıyla olduğu için Hamidiye Alayları'nı kurdu.*”²³² Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden elde ettiğimiz bir belgede ise Hamidiye Alayları'nın mevcut hizmetlerinin memnuniyet verici olduğu ancak alay mensuplarının bir kısmının ahaliye tecavüz, yağma ve zulüm uyguladığı bildiriliyor. Bu sorunun çözümü için alay reislerinin uyarılıp kendilerine bazı tavsiyelerde bulunulması gerektiği belirtiliyor.²³³

2. Hamidiye Alaylarının Kurulması

Hatt-ı hümayun olarak hazırlanan kuruluş nizamnamesinde Hamidiye Alayları'nın oluşturulma amacı şöyle gerekçelendirilmektedir: “*Memleketin, te'diyat ve tecavüzat-ı ecanipten muhafazası zımında tertibi muktezi olan heyet-i askeriyenin terkibi ol memleket ahalisinin nüfus-i umümiyesine ait mükellefiyet cümlesinden olup bu mükellefiyette ahaliden bir kısmının istisnası kuvve-i umumiyenin noksanını icab edeceği derkar bulunduğuna ve bu kaide-i meşruanın Memalik-i Mahruse-i Şahanede bi-hakkın mer'i tutulmasıyla kuvve-i umumiye-i Osmaniyenin tezyid ve teksir olunması makasıd-ı meşruasına binaen hususiyet-i halleri hasebiyle şimdiye kadar tamamıyla intizam-ı askeri altında olarak hizmet-i askeriyede bulunamayan ve cündilik ile meşhur ve me'luf oldukları halde hayme-nişin (çadırda oturan) olan efrad-ı aşairden müceddeten 'Asakir-i Hamidiye' namı celiliyle süvari Aşair Alayları teşkili mukteza-yı irade-i seniyye-i hilafet-penahidir.*”²³⁴

Hamidiye Alayları, 20 Ekim 1890 tarih ve 233 sayılı yasayla 1891 yılında, Şakir Ahmet Paşa'nın teklifiyle Sultan Abdülhamid tarafından kuruldu. Şakir Ahmet Paşa, mareşal rütbesiyle Rusya'nın o zamanki başkenti Petersburg'da on yıl elçilik yapmıştı. Paşa, Rusya'daki Kazak Alayları'ndan etkilenmiş, bu tarz bir yapılanmanın Osmanlı imparatorluğu bünyesinde yaşayan Kürtler için uygun olacağını düşünmüştü. Bu

232 Janet Klein, **Conflict and Collaboration: Rethinking Kurdish-Armenian Relations in The Hamidian Period, 1876-1909**, Int. J. Turkish Studies Vol.13, Nos 1&2, 20076.

233 B.O.A, MKT-MHM, No.721/8

234 Bayram Kodaman, **Hamidiye Hafif Süvari Alayları**, İstanbul 1979, s.443-444.

düşüncesini Sultan Abdülhamid ile paylaştı. Sultanın da uygun görmesi üzerine Erzincan'daki 4. Ordu komutanı Çerkez Mehmet Zeki görevi üstlendi ve Hamidiye Alayları kuruldu.²³⁵

Sultan Abdülhamid, alaylar kurulduğunda şunları söylemektedir: “*Rusya’ya karşı harpte, disiplinli birlikler halinde toplanmış olan aşiretler, bize çok hizmetler yapabilirler; birliklerden öğrenecekleri itaat hissi de onlar için iyi olacaktır.*”²³⁶ Sultan, ayrıca, aşiretler ile arasında bir bağ kurarak, aşiretleri doğrudan kendisine, Babîâli’nin aracılığı olmadan, bağlamak amacındaydı. Bu politikayı gerçekleştirme noktasında en çok halifelik sıfatına ve hilafet makamına güveniyordu.²³⁷ Ancak alaylar için Zürcher şu iddiayı ileri sürmektedir: “*Hamidiye Alayları, Rus-Kazak birlikleri örnek alınarak oluşturulmuş gayr-i resmi bir oluşumdur.*”²³⁸

3. Hamidiye Alaylarının Fonksiyonları

İlk kurulduklarında sayıları 36 olan Hamidiye Alayları’nın en dikkat çeken özelliklerinden biri, bunların Sünni Kürt aşiretlerinden oluşturulmuş olmalarıydı.²³⁹ Alaylar kurulurken doğrudan güdülen temel amaçların en önemlileri o sıralarda henüz çok büyümemiş olan Ermeni faaliyetlerini bastırmak ve Kürtleri daha iyi denetleyebilmektir.²⁴⁰ Hıristiyan halkların bazılarının Balkanlarda bağımsızlık kazanmaları, Osmanlıdaki Ermeni halkını da aynı yönde umut beslemeye itmişti. Sonunda, Ermeniler Sason’da bağımsızlık için ayaklanmıştı. Sason Ayaklanması, çok sert bir şekilde bastırıldı. Sultan, ayaklanmayı bastırmak için yaptıklarından dolayı Batı’da ‘Kızıl Sultan’ olarak adlandırılmaya başlandı. Ermenilerin şiddet içeren saldırıları, devletin bunları bastırmak için düzenlediği harekât ve yeni kurulan Hamidiye Alayları doğudaki yaşamı 1890’dan 1893’e kadar resmen felç ettiğini ifade etse de

235 Kutlay, **a.g.e.**, s.29.

236 Kodaman, **a.g.e.**, s.443.

237 Kodaman, **a.g.e.**, s.474.

238 Zürcher, **a.g.e.**, s.126.

239 Kutlay, **a.g.e.**, s.29.

240 Bruinessen, **a.g.e.**, s.286.

Karpat,²⁴¹ Hamidiye alaylarının bölge halkıyla devleti bütünleştirmede ve bölgedeki ayaklanmaları bastırmada önemli katkılar sağladığı açıktır.

Bayram Kodaman, Hamidiye Alayları'nı Abdülhamid politikasının hedefi değil, vasıtası olarak görmek gerektiğini belirtiyor, makalesinde. Hamidiye Alaylarının kuruluşunda rol oynayan etkenleri şöyle sıralıyor: “1-Merkezi otoriteyi tesis etmek, 2-Doğu Anadolu’da devletin etkin olabileceği yeni bir sosyo-politik denge kurmak. 3-Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak. 4-Ermenilerin faaliyetlerine engel olmak ve Müslüman halkla Ermeniler arasında güç dengesini temin etmek. 5- Rusların saldırısından ve İngiliz politikasından Doğu Anadolu’yu korumak. 6- Panislamizm politikasını yürütmek.”²⁴²

Sultan II. Abdülhamid, genelde bütün Osmanlı ülkesinde, özelde Vilayet-i Şarkîye’de sarsılan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için tam manasıyla merkezîyetçi bir yaklaşım sergilemiş, bölge için bir takım çözüm yolları aramıştı. Bu arayışlar sonucunda “Hamidiye Alayları” ilerleyen dönemlerde de “Aşiret Alayları” adıyla birlikler oluşturulmuştu.²⁴³ Mustafa Akyol, Hamidiye Alayları'nı şu şekilde değerlendirmektedir: “Sultan Abdülhamid’in Kürt politikasında onun halife, hükümdar ve ‘reformist’ yönlerinin etkileri görülebilir; hem Kürtler de Hamidiye Alayları yoluyla yeni bir sadakat duygusu geliştirilmiş, ancak bir yandan da ‘okumuş’ Kürtler arasında milliyetçilik düşüncesi filizlenmeye başlamıştır.”²⁴⁴ Altan Tan’ın bu konudaki görüşü şöyledir: “Sultan Abdülhamid’in ‘İslamcılık’ siyasetini uygularken üzerinde en başarılı olduğu halk Müslüman Kürtlerdir. Sultanın bu konudaki en önemli icraatı Hamidiye Alayları’dır.”²⁴⁵

Sultan Abdülhamid, yukarıda bahsettiğimiz politikaları geliştirirken, cemaat liderlerinin, tarikat şeyhlerinin ve aşiret liderlerinin bağlılığını sağlamak için hilafete

241 Karpat, **a.g.e.**, s.99-100.

242 Kodaman, **a.g.e.**, s.438-439.

243 Erdal Aydoğan, **İttihat ve Terakki’nin Doğu Politikası 1908-1918**, İstanbul 2007, s.138.

244 Akyol, **a.g.e.**, s.44.

245 Tan, **a.g.e.**, s.98.

gösterilen saygı ve sadakatten, tahtın prestij ve gücünden her zaman yararlandı. Sultan, aşiret liderlerinin sadakatini sağlama almak niyetiyle, onların çocuklarının eğitimi için İstanbul'da modern Aşiret Mektebi'ni kurdu. II. Abdülhamid'e karşı aşiret liderlerinin ve eşrafın sadakati çok fazlaydı. Bu sadakat, devletin birliği ve devamının da bir güvencesiydi.²⁴⁶ Sultanın Kürt toplumu için uyguladığı siyaset, şeyhler aracılığıyla halkın sevgisini kazanmaktı. Örneğin Şeyh Muhammed Küfrevi için İtalya'dan mimar getirtmiş ve onun adına özel bir türbe yaptırmıştı. Sultanın bu politikalarından memnun olan Kürtler, kendisine Bavê Kurdan "Kürtlerin Babası" unvanını vermişlerdi.²⁴⁷

II. Meşrutiyet'ten öncede Osmanlı devleti, Doğu'daki aşiretlerin, özellikle Hamidiye Alayları'nda yer alan aşiretlerin, ileri gelenlerinin çocuklarını eğitmek için bazı çalışmalar yapmış, bunun için İstanbul'da Aşiret Mektepleri adında bir okul açtırmıştı. Sultan Abdülhamid'in Aşiret Mektebi adını verdiği okul 1892 yılında Kabataş'ta Ömer Avni Efendi Mahallesi Taşmerdiven sokakta eğitime başladı. Mektep için sultan, Ferik Mehmed Nuri Paşa'ya bir layiha hazırlattı. Layihada, Dersaadet'te açılması düşünülen Aşiret Mektebi, illeri de aşiretler arasında açılması düşünülen okullar için öğretmenler yetiştirilmeli ve farklı aşiretlerden nüfuz sahibi ailelerin çocuklarından 12-16 yaş arasında bedenen ve zihnen yetenekli ve zeki olanların seçilmeleri öngörülmüyordu.²⁴⁸ İstanbul'da açılan Aşiret Mektebinin yanı sıra Van, Patnos, Toprakkale, Modak, Soma ve diğer bazı yerlerde ilkokullarda açılmıştı.²⁴⁹

Aşiret Mektepleri'ne gelecek öğrencilerin beş yıllık bir eğitim almaları planlanıyordu. Ancak, daha sonra bu süre dört yıla indirildi. Okulda Türkçe öğrenime ve beş vakit namazın cemaatle kılınmasına öncelikli olarak dikkat ediliyordu. İslami hassasiyetler hakkıyla esas tutulursa mektebin hilafete layık müspet neticeler vereceğine inanılıyordu. Mekteplerin açılması için yapılacak masraflar gelecekte elde edilecek

246 Karpas, **a.g.e.**, s.91-92.

247 Balcı, **a.g.e.**, s.100.

248 Balcı, **a.g.e.**, s.112-117.

249 Kemal Burkey, **Geçmişten Günümüze Kürtler ve Kürdistan**, c.1, İstanbul 1997, s.402.

menfaatlerle karşılaştırıldığında çok küçük kalacaktı.²⁵⁰ Kemal Burkay, kitabında bu konuyla ilgili, Rus subayı ve araştırmacısı Averianov'dan şunları aktarmaktadır: *'Türk mollaların eliyle Kürt çocuklarını büyük gruplar halinde ve daha çok dini içerikli bir eğitime tabi tutmanın nedeni hiç de dostça bir amaçla değildi. Kürt çocuklarına Türkçe öğretmek, Kürtlüklerini unutturmaya çalışmak; Söz konusu okulların asıl amacı buydu...'*²⁵¹

Okula öncelikle konargöçer aşiretlerden talebe alınmaya çalışılıyordu. Özellikle şeyhlerin çocukları kayıt hakkına öncelikle sahipti. Birçok şeyhin çocuğu İstanbul'a getirildi. Ayrıca Cibranlı, Zeylan, Celali, Şemseki ve Saraçlı aşiretlerinden okula çok sayıda öğrenci alındı. Her talebe iki yılda bir memleketine gitme hakkına sahipti. Memleketlerine gittikten sonra dönmeyenlerin kayıtları silinir ve masraflar ailelerinden geri alınır.²⁵² 1906 yılında İstanbul'da Sultan Abdülhamid'in ünlü gizli polisinin lideri olarak tanınan Rıdvan Paşa öldürüldü.²⁵³ Bununla beraber, aşiret mekteplerinde meydana gelen olaylarda askerlerin birçok kişiyi öldürdüğü veya yaraladığı haberleri yayınlanıyordu, gazetelerde. Bu olaylar üzerine okulun beklenen faydayı veremeyeceği görüldü. Okulda meydana gelen bir yemek boykotu bahane edilerek okul 1907 yılında kapatıldı.²⁵⁴

Bölgedeki İngiliz konsolosu, alayların kurulmasının nedenini; Kürtleri bölerek yönetilmesi amaçlanıyor diye açıklamaktadır: *"Bazı durumlarda Hamidiye için aşiretler arasında yapılan seçim, bölgedeki güç dengesinin korunmasına yarıyor, bazen de tam tersi sonuçlara yol açıyordu. Çoğunlukla zayıf aşiretler tercih edilmekteydi; çünkü bunlara verilen daha iyi silahlar ve eğitim, geleneksel rakiplerinin üstün gücü karşısında denge sağlıyordu."* Kürt yanlısı olan bir İngiliz ajanına göre ise alayların asıl amacının kan davalarından yararlanılarak yönetime karşı birleşmelerini imkânsız hale

250 Balcı, **a.g.e.**, s.114.

251 Burkay, **a.g.e.**, s.402-403.

252 Balcı, **a.g.e.**, s.117-120.

253 Burkay, **a.g.e.**, s.403.

254 Balcı, **a.g.e.**, s.120.

getirecek bir sistem oluşturmaktı.²⁵⁵ Bayram Kodaman ise: *“Hamidiye Alayları’nu kurmakla, Babiâli ve saray, ilk kez, Doğu Anadolu aşiretleriyle ilgilenmiş ve devlet otoritesini doğuya götürmeye çalışmıştır.”* demektedir.²⁵⁶ Sultan, Kürtlere yapısal reformlar dayatmak yerine, onları feodal yapılarıyla beraber Osmanlı sistemine entegre etme yolunu tercih etmişti.²⁵⁷

Alaylar, Sultan Abdülhamid tarafında Doğu Anadolu’daki düzensiz atlı birliklerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuştu. Yaklaşık olarak 600 kişiden oluşan atlı alaylar, genellikle sadakatini kanıtlamış Sünni Kürt aşiretlerden seçildi. Çoğu zaman alaylar aynı aşiretlerden oluşturuldu. Küçük olan aşiretler ise bir araya getirilerek alaylar oluşturuluyordu. Her durumda aynı aşirete mensup olanlar aynı birimde görevlendirilerek aşiret dayanışması sürekli korunuyordu. Alaylara alınan aşiretler birçok avantaj elde ediyordu. Aşiret reisleri İstanbul’da özel bir okula gönderiliyordu. Askere alınmaktan muaf tutuluyorlardı. Aşiret reislerinin çocukları İstanbul’daki okullara götürülüp eğitiliyordu. Bu avantajla geri kalmış olan bölgede, alaylar ciddi bir rağbet görüyordu.²⁵⁸ Alayların subay kadrosu, İstanbul’a getirilen çavuşlardan ‘*Süvari Mektebi*’nden alınan aşiret çocuklarından oluşturulmaktaydı, buradan yeterli sayı gelmediğinde ise aşiret ümera ve rüesasından subaylar tayin edilmekteydi.²⁵⁹

Alaylar için Robert Olsen’in düşünceleri daha da dikkat çekicidir. Olsen aşağı yukarı şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: *“Hamidiye Alayları’nın kuruluş amacı sadece Ermenilere karşı Kürtlerden oluşan bir alay oluşturmak değildir. Duguid ve Kodaman Hamidiye Alayları’nın kuruluşunu Abdülhamid’in geniş politikaları içinde değerlendirmek gerektiğini belirtiyorlar ve bu politikaları şöyle sıralıyorlar: Sultan, Merkezi otoriteyi artırmak, yeni bir sosyo-politik bir güç oluşturup devletin doğudaki etkinliğini artırmak, askeri amaçlar için aşiretlerden faydalanmak, alayları Ermenilere karşı kullanmak ve güç dengesini sağlamak ve son olarak Rusya’nın işgaline karşı*

255 Bruinessen, **a.g.e.**, s.287.

256 Kodaman, **a.g.e.**, s.448.

257 Balcı, **a.g.e.**, s.107.

258 Mcdowall, **a.g.e.**, s.97.

259 Kodaman, **a.g.e.**, s.445.

koruma sağlayıp Büyük Britanya'nın doğu bölgesine müdahalesini sınırlayıp Panislamizm politikalarını oralara iyice yerleştirmek, amacındaydı."²⁶⁰ Selçuk Günay ise Hamidiye Alaylarının kuruluş amaçlarını, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları" adlı doktora tezinde, şöyle açıklamıştır: "a- Doğu Anadolu'da devlet otoritesini sağlamlaştırmak. b- Aşiretlerden askeri güç olarak faydalanmak. c- Aşiretleri düzene sokarak onları yerleşik hayata alıştırmak. d- doğu Anadolu'da Ermeni faaliyetlerini önlemek. e- Muhtemel bir Rus hücumuna karşılık elde hazır bir kuvvet bulundurmak. f- Dış Devletlerin tahrikine karşı Doğu Anadolu'yu elde tutmak. g- İslamcılık politikasını Doğu Anadolu'da yürütmek."²⁶¹

4. Hamidiye Alayları Kimlerden Oluşturuldu

Yukarıda belirtilen amaçlar çerçevesinde kurulan alayların birkaç özelliği dikkat çekicidir. Birincisi; alayların teşkilinde Kürtlerden büyük oranda istifade edilmiştir. Ancak alaylar sadece Kürtlerden oluşturulmamıştı. Arap²⁶² ve Türklerden oluşan alaylar da bulunmaktaydı. İkincisi; alay kumandanlarının hepsi aşiret reisiydi ve aşiretlerin büyük kısmı Sünni olduğu için alaylarında büyük kısmı merkezi politikalara daha yakın durmuşlardır. Ayrıca disiplinsiz yaşantılarına da bir devlet disipliniyle yeni bir yaşam tarzı getirilmiştir. Hamidiye Alayları zaman içinde şartların nazikliğine göre bir takım düzenlemelere tabi tutulmuştur.²⁶³ Mcdowall, bu konuda kitabında şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: Aşiret mensuplarının askere alınması, vergi muafiyetleri, aşiret kökenli subayların ve özellikle çocuklarının eğitilmesi, İstanbul'daki Kürtleri imparatorluğun dokusuna daha da yakınlaştırma girişiminin bir parçasıydı. Bu esas olarak iyi bir fikirdi. Osmanlı sistemine uyum sağlayan Kürt aşiretleri artıkça, doğu sınırı daha güvenli olacak ve Kürtler daha yumuşak başlı olacaklardı. Ancak, pratikte bu bütünleşme asla sağlanamadı.²⁶⁴

260 Olsen, **a.g.e.**, s.8.

261 Selçuk Günay, **Hamidiye Hafif Süvari Alayları (1890-1918)**, Basılmamış Doktora Tezi, Erzurum, 1983, s.12-14.

262 B.O.A, Y.PRK-MYD, No.15/98

263 Aydoğan, **a.g.e.**, s.139-143.

264 Mcdowall, **a.g.e.**, s.101.

Her biri 1200 atlıdan ibaret olarak kurulan Hamidiye Alayları, aşiretlerin ileri gelenlerinden birinin komutasına verilmiş, alay komutanlarının rütbeleri kadroya göre kaymakam (yarbay) olarak tespit edilmişti. Aynı aşiretten iki binbaşı, dört yüzbaşı ve sekiz mülazım da alayın diğer subaylarını teşkil etmektedir.²⁶⁵ Abdülhamid 1908 yılına kadar kendisinin tahtta ve hilafet makamında varlığıyla kaim olabilecek, kişisel ilişkilerle aşiretleri kontrol etme anlayışını devam ettirmiştir.²⁶⁶

Ancak, bölgede aşiretlerden memnun olmayan, alaylardan nefret eden, onların yaptıklarını eleştiren önemli bir kitle mevcuttu. Dönemin etkili şahsiyetlerinden olan ve bu alaylardan pekte hazzetmeyen Ziya Gökalp, alaylar ile ilgili şunları bir şiirinde yazmaktadır:

‘Şakir Paşa Rusiya’da Kalmıştı
Kazakları görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürt alayı fikrine
Kürt kavmini benzeterek Kırgız’a
Bu hülyayı beğendirdi Yıldız’a
Buldu bir er, işi verdi erine
Zeki Paşa dört el ile sarıldı
Recep Paşa olmaz dedi darıldı
Yazmam dedi ben Kürtlerden bir atlı
Aşiretler Erzincan’a gittiler
Üçer dörder Alay teşkil etiller
Haydutların eli oldu beratlı²⁶⁷

Mark Sykes’da 19. yüzyılın sonu ile 20. yüzyılın başında Osmanlı coğrafyasında yaptığı bir seyahatte Hamidiye Alayları’yla ilgili o zaman karşılaştıklarını ve duyduklarını şu şekilde ifade ediyor: “*Araplardan bazı bilgiler edinmek ümidiyle şeyhin*

265 Aydoğan, **a.g.e.**, s.143-144.

266 Kodaman, **a.g.e.**, s.475.

267 Tan, **a.g.e.**, s.99.

çadırına gittim. Araplar, adaletsizlikten ve Hamidiye Alayı'nın zorla vergi toplamasından şikâyetçi idiler ki, bu muhtemelen Mezopotamya'nın kaderinde büyük etkileri olacak bir harekete ait edindiğim ilk izlenimdi. Çoğunluğu Kürt olan ve gücünü sahip oldukları silahlardan ve Türk hükümetinden alan Hamidiye Alayları'nın önünde Arapların tedrici geri çekilişiydi bu.”²⁶⁸

Charles Noel ise alaylar için daha sert bir değerlendirmede bulunuyor ve şunları söylüyor: *“Beyliklerden oluşturulan ve Mustafa Paşa yönetimindeki Hamidiye Alayları, ar ve namus açısından Müslüman halka o denli zulüm ve baskı uygulamışlardır ki halkta büyük bir kin ve nefret oluşmuştu. Nitekim 1908 hareketinde halk Urfa'da Abdülhamid'in heykelini kırdı.”²⁶⁹*

II. Meşrutiyet sonrası hükümetleri tarafından Aşiret Alaylarının ıslahı hususunda²⁷⁰ yapılan değişiklikler aşiretlerin hoşnutsuzluğuna neden olmuştur. Halife-i Müslimin olan padişahla doğrudan temas kuran, birçok imtiyazlara sahip olan aşiretler bu devrede böylesi hakları kaybettiklerinden dolayı İttihat ve Terakki yönetimine muhalif olmuşlardır. Netice itibariyle Hamidiye Alayları'na yeni kimlikler kazandırılmak suretiyle bunlardan ihtiyaca binaen azami olarak yararlanılması yoluna gidilmiştir.²⁷¹

C. Kürtlerin Nüfusu

Anderson ve Hobsbawm'ın belirttiği gibi nüfus sayımları iktidarların bünyelerinde barındırdıkları halklar üzerindeki en büyük operasyonlarından birdir.²⁷²

Osmanlı devletinde yapılan nüfus sayımlarında tüm yerleşik Müslümanlar genel Müslüman hanesi altında toplanmaktayken, göçebe Müslümanlar etnik ya da aşiret adları ile kaydedilmişlerdir: Arap, Kürt, Tatar, Türkmen, Yörük, Abdal, Haymenişin

268 Mark Sykes, **Darü'l İslam**, Çev. Yılmaz Tezkan, Ankara 2000, s.4.

269 Edward William Charles Noel, **Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü**, İstanbul 1999, s.142.

270 B.O.A, MKT-MHM, 723/12

271 Aydoğan, **a.g.e.**, s.143-149.

272 Dündar, **a.g.e.**, s.85.

Aşireti vb. Ubeçini tarafından 1851 yılında Fransızcası yayımlanan 1844 yılı nüfus sayıma göre Osmanlı nüfusu farklı bir sınıflandırmaya tabi tutulmaktadır. Müslümanların etnik kimliklerine göre sınıflandırmaya tabi tutulduğu bu sayımda 18 farklı etnik-dinsel grup belirtilmiştir. Bir yandan dinsel sınıflandırma yapılırken (Müslüman, Rum Ortodoks, Katolik, Musevi) diğer taraftan etnik sınıflandırma yapılıyor (Türk-Osmanlı, Arap, Ermeni, Arnavut, Dürzî, Rum, Yahudi, Kürt, Romen, Slav, Süryani-Keldani, Tatar, Türkmen ve Çingene).²⁷³

Osmanlı imparatorluğunun denetiminde olan Vilayet-i Şarkiye de yaşayan Kürtlerin, bütün ülkede olduğu gibi, zaman zaman yapılan sayımlara rağmen nüfuslarını tespit etme şansı çok azdır.²⁷⁴ Yapılan sayımlarda Kürtlerin toplam nüfusuna ilişkin sayılar birbirinden çok farklıdır. Nüfus sayımlarında Kürtler ya hiç sayılmamış ya da Kürt kavramı en dar anlamıyla ele alınarak yalnızca Kürt nüfusunun bir kesimi Kürt olarak kabul edilmiştir.²⁷⁵ Kürtler, yaşadıkları devletlerin yaptırdığı nüfus sayımlarında genel itibariyle kaydedilmedikleri için, Kürtlerin toplam nüfusu hakkında doğru istatistiksel bilgiler elde etmek neredeyse imkânsızdır.²⁷⁶

Yukarıda saydığımız sebeplerden ötürü, Kürtlerin nüfusuyla ilgili hesaplamalar büyük değişiklik göstermiştir. Birinci dünya savaşından önce ve sonra birçok değişik kaynakça verilen rakamlarda oldukça büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu, daha çok Kürtlerin yaşadığı ülkelerde yakın zamana kadar güvenilir nüfus sayımlarının yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerin hükümetleri, topraklarında yaşayan Kürtlerin sayılarını asgari düzeyde gösterme eğilimindedirler. Diğer taraftan, bazı Kürt kaynakları da Kürtlerin sayısını abartmaktadırlar. Kürt nüfusuna dair bilgiler W.J. Elphinston tarafından şöyle gösterilmektedir:

Türkiye	1.500.000
Irak	800,000

273 Dündar, **a.g.e.**, s.89.

274 Aydoğan, **a.g.e.**, s.154.

275 Bruinessen, **a.g.e.**, s.29.

276 Minorsky, **a.g.e.**, s.15.

Iran	600,000
Suriye	250,000
Sovyet Ermenistan'ı	20,000
Toplam	3.170.000 ²⁷⁷

Bu rakamların aksine Kürt Birliği (Ligi) tarafından verilen rakamlar farklıdır:

Türkiye	3.800.000
Irak	3.000,000
Iran	1.200,000
Toplam	8.000.000 ²⁷⁸

Konu ile ilgili, Dünder eldeki verilerin yeterince güvenilir olmadığını belirttiğinden sonra Kürt nüfusu ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“En önemli kaynak, Fransa'nın Van Yardımcı Konsolosu Zarzecki'nin yaptığı tahmindir. Ona göre Osmanlıdaki Kürt nüfusu 1.75 milyon civarındadır: 'Sayıları üzerine sunulan verilen çok değişkendir. Eğer bunların bir ortalaması alınırsa, yaklaşık 1.750.000 yukarıdaki rakımı elde edilir... (ama) Kürtlerin coğrafi yayılımı dikkate alınırsa, yukarıdaki rakamın gerçeklerden oldukça aşağı olduğu sonucu çıkarılabilir.' Ancak yapılan hesapların en önemlisi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1915'te yaptıkları gizli nüfus sayımına göre aldıkları bana da makul gelen 2 milyon rakamıdır.”*²⁷⁹ Günümüzde, Ortadoğu'da 24-27 milyon arasında Kürt bulunduğu tahmin edilmektedir.²⁸⁰

D. Kürtlerde Dinsel Durum

Vilayet-i Şarkiye'de yaşayan Kürt topluluklarının çoğunluğu Sünni'dir ve Şafii mezhebine bağlıdır.²⁸¹ Kürtler arasında din yani İslamiyet bir üst kimlik olarak kabul gördüğü gibi üretim güçleri ve ilişkilerini de belirleyen en önemli unsurdur. Bunun, statükonun korunmasında rolü olduğu gibi, yapısal değişimlere hep bu noktada karşı çıkmıştır. Bu sebeplerden ötürü bölgede mezhep tarikatların belirleyici rolü vardır. Özellikle Kadiri ve Nakşibendî tarikatları Kürtler arasında büyük taraftar bulmuştur.²⁸²

277 Wadie Jwaideh, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, Çev. İsmail Çekem ve Alper Duman, İstanbul 2001, s.20.

278 Jwaideh, **a.g.e.**, s.21.

279 Dünder, **a.g.e.**, s.114-115.

280 McDowall, **a.g.e.**, s.24.

281 Şerefhan, **a.g.e.**, s.22.

282 Aydoğan, **a.g.e.**, s.154.

Kürtler, Hz Ömer döneminde, 637 yılından itibaren Müslümanlığı kabul etmeye başladılar. İslamiyet'i ilk kabul eden halklardan biridir, Kürtler.²⁸³ Lazarev, bu konuda şu bilgileri vermektedir: *“Kürdistan’da İslam’ın yayılma dönemleri ile ilgili farklı tespitler var. Bazı araştırmacılar, 8. yüzyılda sona eren hızlı bir yayılma sürecinden söz etmeye eğilimlidirler. Diğer araştırmacılar, 9. yüzyılda başlayıp 11. yüzyılda sona eren bir süreçten söz ediyorlar. Ne olursa olsun, Kürtlerin, bütün bir kütle halinde İslam dünyasına dâhil olduğu bir gerçektir ve bu gerçek, Kürt halkının İslam sonrası tüm tarihine damgasını vurmuştur.”*²⁸⁴

Kürtlerin yaklaşık yüzde 98'nin Müslüman olduğu düşünülmektedir.²⁸⁵ Kürtlerin büyük bir çoğunluğu Ortodoks Sunidir ve Şafî mezhebinin takipçileridirler. Bunun yanında Kürtler arasında on iki imam takipçilerinin (daha çok İran da) sayısı da az değildir. Bunların yanında Aleviliği takip eden önemli bir kesim de mevcuttur. Yezidilik Kürtler arasında var olan başka bir heterodoks mezheptir. Bu inanç biçimi sadece Kürtler arasında bulunmaktadır. Kürtler arasında her zaman, belli dallarda ihtisaslaşmış olan Hıristiyan ve Musevi cemaatler de yaşamıştır. Kürtler ile beraber Vilayet-i Şarkiye de üç Hıristiyan cemaat yaşamaktadır. Bunlar, Süryaniler, Asurîler ve Ermenilerdir. Din, Kürtler arasında çok önemli olmasına rağmen karar vermede tek başına belirleyici de değildir.²⁸⁶

Kürt büyükleri, tarihin akışı içinde, ulusal faktör yerine daha çok dine sıkıca sarıldılar. Cami, okul, hastane ya da çeşmeler yaptırarak kendilerini ölümsüzleştirmek istediler. Bu inşacıların yanı sıra, ulema ve feqi denilen kendilerini din hukukuna adanmış elit bir grup da vardı. İstanbul'daki Eyüp ve Üsküdar Kabristanları'nda Osmanlı devletinde şeyhülislamlık yapmış birçok Kürt mezarı vardır. Bu resmi ve kurumsallaşmış İslam'a karşı merkeze ve otoriteye uzak olan mahallerde, dini olduğu kadar sivil nitelikli ve çok faal olan bir İslam da gelişti. Ruhani liderliklerini de yapan

283 Altan Tan, **Değişen Ortadoğu'da Kürtler**, İstanbul 2009, s.114.

284 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.44.

285 Tan, **Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Beraber Kölelik**, s.43.

286 Bruinessen, **a.g.e.**, s.43-47.

mürşitlere bağlanmış olan zanaatkârlar ve köylüler, mistik bir tarikatın hizmetkârları gibiydiler. Bundan dolayı 12. yüzyıldan sonra bölgeye giren Sufiler buralarda kolayca yayılabildiler. Bugün bölge halkı arasında çok güçlü olan Kadirilik, bir Kürt olan Abdulkadir el-Geylani (1078-1166) tarafından kuruldu. Yine Nakşibendîlikte Irak Kürdistan'ın da 19. yüzyılın sonunda Mevlana Halid tarafından tanıtıldı. Bu tarikatlar, bazı farklılıklarına ve siyasete karışmalarına rağmen daima Ortodoks ve resmi İslam'ın parçaları olarak kabul edilmişlerdir.²⁸⁷

E. Dil

Vilayet-i Şarkiye'de yaşayan ve Müslüman gruplar arasında yer alan Kürtler, Hint- Avrupa dil grubuna ait olduğu kabul edilen Kürtçeyi konuşmaktadırlar. Kürtçe genel itibariyle dört ana başlık altında toplanan dört farklı lehçeyi barındırmaktadır: Kurmanci, Sorani, Zazaki, Gorani. Dil bilimciler Kurmanci ile Soraniceyi, Zazaca ile de Goraniceyi birbirlerine yakın, Goranice ve Zazacayı ise Farsçaya daha yakın kabul etmektedir. Bu dört farklı lehçeyi kullananlar bazen birbirlerini anlamamaktadır.²⁸⁸ Lehçeler arasındaki farklılıklar uzaklığa göre değişim göstermektedir. Bölgeler arasında uzaklık fazla değilse lehçeler arasındaki farklar karşılıklı olarak sezilmez olur.²⁸⁹ Farsçaya yakınlığı genel kabul gören Kürtçe, Hint-Avrupa dillerinin bir dalını oluşturan İrani dil grubuna dâhil edilmektedir.²⁹⁰

Kürtlerin yarısından fazlası Kurmanci konuşmaktadır. Soranice, Kürtler tarafından en çok konuşulan ikinci lehçedir. Kürtlerin yaklaşık yüzde 7'si Zazacayı konuşurken, çoğu kez Alevi Kürtlerin Zazaca lehçesini konuştukları söylenir,²⁹¹ çok az bir kesimi de Goranice konuşmaktadır.²⁹² Türkiye, Ermenistan ve Azerbaycan'daki Kürtler, Kurmanci lehçesini konuşur ve kendilerini Kurmanc olarak adlandırırlar. Irak ve İran'daki Kürtler ise genellikle Sorani veya Kurdi (Behdinani) denilen lehçeyi

287 Minorsky, **a.g.e.**, s.147-152.

288 Tan, **a.g.e.**, s.35-38.

289 Minorsky, **a.g.e.**, s.165.

290 Nejat Abdulla, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, Çev. Mustafa Aslan, İstanbul 2009, s.62.

291 Bruinessen, **a.g.e.**, s.43-47.

292 Tan, **a.g.e.**, s.35-38.

kullanırlar. Orta ve güney gruplarında Gorani lehçesinin hâkimiyeti vardır.²⁹³ Bu lehçeler, sadece telaffuz ve kelime farklılıkları değil, aynı zamanda önemli gramer değişiklikleri de gösterirler.²⁹⁴

F. “Kürdistan” Kavramı

Kürt etnik teriminin kullanılması çok eskilere dayanmakla beraber, terimin yaygın olarak kullanılması daha çok Arapların güçlü olduğu döneme denk gelmektedir.²⁹⁵ Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yayımlanan İslam Ansiklopedisi'nin Kürtler başlıklı kısmında şunlar yazılıdır: *'Takriben M.Ö 2000 yıllarında, iki Sümer eşik taşında Karda-Ka ülkesinin ismine tesadüf edilmiştir. Bu ülke Van Gölü'nün güneyindeki Su halkının yanında bulunuyordu.'*²⁹⁶

Vilayet-i Şarkiye için tarihsel dönemlerde Kürt kelimesine izafeten Kürtlerin oturduğu ülke anlamında Kürdistan kelimesi kullanılmıştır.²⁹⁷ İslam Ansiklopedisi'nde, Kürdistan deyimini Kürtlerin yaşadıkları ve yaşamaya devam ettikleri bölgeler için kullanılır.²⁹⁸ Kürdistan, siyasal sınırlarla çevrilmiş ve bu sınırlar içinde, tamamıyla homojen olmasa bile, çoğunlukla aynı kökenden gelen bir halkın yaşadığı bağımsız bir devlet adı değildir. Kürdistan ismi esasen son büyük Selçuklu sultanı Sencer²⁹⁹ tarafından bir bölgeye verilen addır. Bu sultan tarafından kurulan ve merkezi Hamedan'ın kuzeybatısındaki Bahar Kalesi olan Kürdistan eyaleti, Zagros Sıradağları'nın doğusunda Hamedan, Dinavar ve Kermanshahan vilayetlerini, batısında ise Şehrizar ve Sincar vilayetlerini kapsıyordu. 12. yüzyıla kadar bu bölgeler, sadece Cibali'l-Cezire (ya da Diyarbakır) adlarıyla tanınıyordu. Yazar Hamdullah Mustavfi Kazvini “Nüzhetül Kulub” adlı eserinde İlk kez Kürdistan'dan bahseden kişidir.³⁰⁰

293 Minorsky, **a.g.e.**, s.165.

294 Bruinessen, **a.g.e.**, s.41.

295 Minorsky, **a.g.e.**, s.11.

296 Cemşid Bender, **Kürt Tarihi ve Uygarlığı**, İstanbul 1992, s.13.

297 Kemal Kirişçi ve Gareth M. Winrow, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, Çev. Ahmet Fethi, İstanbul 2009, s.78.

298 Zeki Beg, **a.g.e.**, s.34.

299 Zeki Beg, **a.g.e.**, s.31.

300 Nikitin, **a.g.e.**, s.56.

Ancak, bugünkü anlamıyla kullandığımız Kürdistan tanımı 13. yüzyılın ikinci yarısında sonra idari ve coğrafi bir anlam kazanabilmiştir.³⁰¹ Kürdistan adı, salt etnik manadadır ve nüfusu mutlak veya nisbi çoğunlukla Kürtlerin oturduğu toprakları ifade etmektedir.³⁰²

Şemseddin Sami “Kamus’ul Alam” adlı eserinde Kürdistan kavramı için şunları yazmaktadır: “*Asya-yı Garbi’de kısm-ı azamı memalik-i Osmaniye’de ve bir kısmı İran’a tabi büyük bir memleket olub ekseriyet üzere ahalisi bulunan kavminin ismiyle tesmiye olunmuştur. Bu isim taksimat-ı mülkiye ve diniyeye hâsıl olmayıp vaktiyle bizde Kürdistan Valiliği ve şimdi İran’da Kürdistan Eyaleti bu isimle müsemma memleketin bölümünü ihata etmediği gibi Kürtler dahi dağınık vb. akvamlarla karışık bulduklarından Kürdistan’ın hududunu tamamıyla tayin etmek müşkildir. Kürdistan’ın medar-ı tefriki ahalisinin cinsiyeti olduğu halde Kürtler yalnız bu memlekette münhasır olmayub Cezire’nin kısm-ı şimalinde Şam ve Halep cihetlerinde, Anadolu’nun her tarafında hatta Horasan ve Afganistan’da, Belucistan’da birçok Kürt aşireti bulunuyor.*”³⁰³

Kürtlerin tarihsel yurdu olarak Kürdistan, hiçbir zaman tam anlamıyla coğrafi koordinatları belli olan bir bölge olmamıştır.³⁰⁴ Kürdistan, kapsadığı bölgeler açısında yüzyıllar boyunca değişiklik arz etmiştir. Şerefhan, kitabında Kürdistan sınırlarına Lorların bölgesini de katmaktadır. Evliya Çelebi de o dönemde Kürdistan’ın 9 vilayetten oluştuğundan bahseder. Evliya Çelebi, Erzurum, Van, Hakkâri, Diyarbakir, Cezire, Amadiye, Musul, Şehrizar ve Erdelan illerini sayar ve bu ülkeyi boydan boya kat etmek 17 gün almaktadır diye ekler. Ancak, Osmanlı sultanlarıyla İran hükümdarları arasındaki rekabet, bölgenin birliğini bozmaktaydı. 17. yüzyılda Osmanlı imparatorluğu Kürdistan Eyaleti’ne ancak üç liva (Muş, Diyarbakir, Dersim) verdi. Benzer şekilde, İran’da da Hemedan ve Loristan Kürdistan’dan ayrıldı, Kürdistan adı, başkenti Şino

301 Abdulla, **a.g.e.**, s.35.

302 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.31.

303 Şemseddin Sami, **Kamus’ul Alam**, Cilt.5, Ankara 1996, s.3840.

304 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.30.

olan Erdelan bölgesiyle sınırlı kalmıştı. 2000’li yıllara kadar Kürdistan adında bir eyaleti varlığını kabul eden tek ülke İran’dır. Diğer ülkelerde Kürdistan, resmi dilden ve atlaslardan silinmiştir.³⁰⁵

Birinci Dünya Savaşı’nın sonuna kadar Kürtlerin çoğunluğu Osmanlı imparatorluğunda, geri kalanı İran da yaşıyordu. Osmanlı imparatorluğundaki Elazığ, Diyarbakır, Dersim, Hakkâri, Musul, Van, Bitlis vilayetleri ile Urmiye Gölü’nün batısından İran’ın Huzistan bölgesine kadar uzanan bölge, çok büyük ölçüde Kürtlerin yerleşik olduğu bölgelerdi. Kürtler feodal aşiretler halinde, bu bölgelerde, Osmanlı ve Pers imparatorluklarının tebaası olarak yaşıyorlardı.³⁰⁶ Osmanlı devletinde Kürdistan adını taşıyan bölge Kürtlerin yaşadığı alanın sadece bir kısmını kapsıyordu.³⁰⁷ Kürtler, Vilayet-i Şarkiye de, resmen imparatorluğu merkezi otorite olarak kabul etmekle beraber, sultanlarında onayıyla payitahtın kontrolü dışında olduklarından serbest hareket etme imkânına her daim sahiptiler.³⁰⁸

Kürtler, uzun zamandan beri üzerinde yaşadıkları toprakların kadim haklarından biri olarak kabul görmektedirler. Beraber yaşadıkları halklardan farklı bir dili konuşan Kürtler, orta doğuda yaşayan en kalabalık halklardan biridir. Osmanlı İmparatorluğuyla Yavuz Sultan Selim döneminde tanışan Kürtler, bu dönemden sonra Türklerle ortak bir kader oluşturmuş ve bu bugüne kadar devam ede gelmiştir. Zaman zaman sorunlar yaşasa da bu iki halk, hiçbir zaman bir bütün olarak karşı karşıya gelmemiştir. Aksine İmparatorluğun bünyesinde ki diğer halklarla sorun yaşayan Türkler, Kürtlerden her zaman destek görmüştür.

305 Minorsky, **a.g.e.**, s.11-12.

306 Kirişçi ve Winrow, **a.g.e.**, s.78.

307 Bruinessen, **a.g.e.**, s.25.

308 Kodaman, **a.g.e.**, s.435.

III. BÖLÜM

III. İTTİHAT TERAKKİ CEMİYETİ VE KÜRTLER

A. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Doğu'da Şube Açma Girişimleri

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde, cemiyetin kuruluşundan itibaren birçok Kürt aktif olarak yer aldı. Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti gibi Kürtler, Cemiyetin kurucu kadroları arasında yer aldılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde siyaset yapan Kürtler daha çok İstanbul'da yaşayan aristokrat ailelerin çocuklarıydı. Bunlar, aşiret mekteplerinde ve askeri tıp okullunun okuyan öğrencileriydiler, genel itibarıyla. İttihat ve Terakki Cemiyetine gönüllü olarak katılan ve cemiyetin aktif kadrolarından arasında yer alan bu Kürtler, cemiyet İslamcılık politikaları yerine Türkçülük politikalarını benimseyip uygulamaya koyunca ve yönetimde merkezileşmeyi önplana çıkarınca, bağlantılarını kesmeye başladılar.³⁰⁹ Cemiyeti kuran ilk dört kişiden ikisi olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti Kürt aydınlarının milliyetçi olmaktan çok imparatorluğun bütününde reform yapmak isteyen ilk örneklerini oluşturuyorlar. Bununla beraber, bu iki kişinin eğitilmiş Kürtlerin imparatorluğu reforme etme düşüncesinden Kürt halkını kurtarma fikrine doğru giden entelektüel gelişimde önemli bir halkayı meydana getirdikleri söylenebilir.³¹⁰

İttihat ve Terakki cemiyeti örgütlenme aşamasında doğu bölgesinde çok etkin olmasa da bazı şubeler açmış ve faaliyetlerine bu bölgede de etkinlik kazandırmaya çalışmıştır. Yeterince bilgi ve belge olmasa da eldeki bazı veriler İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürtlerin yaşadığı bölgelerde, II. Meşrutiyet'ten önce bazı şubeler açtığını göstermektedir. Bu şubelerden biri olan Erzurum şubesi, Paris'ten Kafkasya yoluyla Erzurum'a gelen Hüseyin Tosun Bey'in çabalarıyla, Serdarzade Sıtkı Bey, Hoca Seyfeddin, Durak Bey ve onlara yakın bazı kimseler tarafından oluşturuldu.³¹¹ O günkü

309 Özten, **a.g.e.**, s.80-81.

310 McDowall, **a.g.e.**, s.134.

311 Kutlay, **a.g.e.**, s.203.

çalışmalar hakkında Tanin başyazarı Hüseyin Cahid Yalçın, özetle şunları söylüyordu: *“Erzurum ili Pasinler ilçesinde birçok köy mevcut. Şu sıralar hayır sahibi sekiz kişi örgütleme çalışmaları yapmak için birçok koldan çalışıyorlar. Mevcut bulunan bütün köylerin bu işin içinde olmasını temine gayret ediyorlar. Yapılan çalışmaların oluşturduğu havaya bakılırsa çok kısa bir zaman içinde kuvvetli bir teşkilat meydana getirdikleri şüphesizdir.”*³¹² Hüseyin Bey, bölgeye geçtikten sonra, yaklaşık iki yıl değişik illerde propaganda yapıp bir araya topladığı destekçileriyle askeri bir ayaklanma hazırlamış, ancak tutuklanmıştı.³¹³

Diyarbakır ve çevresindeki bölgede cemiyetten etkilenen ve o paralelde hareket edenlerden söz etmek mümkün.³¹⁴ 1894 yılında Abdullah Cevdet, etrafına topladığı birkaç öğretmen ve memurlarla Diyarbakır’da İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin dallanıp budaklanmasını sağlayan ilk çekirdek kadroyu oluşturdu. Diyarbakır’da aktif bir şekilde yararlı çalışmalar yapan Cevdet, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin ideolojik lideri olacak olan, Ziya Gökalp ile burada tanıştı ve onu komiteye kazandırdı.³¹⁵ 1898 yılında Diyarbakır valisinin ortaya çıkardığı gizli cemiyette yer alanlar arasında Ziya Gökalp, Cizreli Muhtar, Arzuhalci Mihri gibi kişiler vardı.³¹⁶ 1908 yılında ilan edilen II. Meşrutiyet’ten sonra Ziya Gökalp, dayısı Prinççizade Arif Efendi ile birlikte mebus seçilirken,³¹⁷ İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin Diyarbakır şubesini kurdu ve fiilen siyaset hayatına³¹⁸ girmiş oldu.³¹⁹ Diyarbakır’daki şubenin ilk icraatı, 2000 gönüllü ile Hamidiye paşası olan İbrahim Paşa’nın peşine düşmek oluyor.³²⁰ İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 yılında II. Meşrutiyet’ten önce Girit’in Yunanistan’a ilhakını protesto

312 Tanin, 24 Teşrin-i Evvel 325, 6 Kasım 1909.

313 Petrosyan, **a.g.e.**, s.239.

314 Kutlay, **a.g.e.**, s.203-204.

315 Özten, **a.g.e.**, s.98.

316 Kutlay, **a.g.e.**, s.203-204.

317 Dündar, **a.g.e.**, s.81.

318 Halil İnalçık, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayınları, İstanbul 2007, s.153.

319 Gökalp, **a.g.e.**, s.II.

320 Dündar, **a.g.e.**, s.82.

ederken, protesto telgraflarından birisinde Diyarbakır'dan Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti imzasını taşıyordu.³²¹

1901 yılında Elazığ şubesinin de kurulmuş olduğu devlet tarafından tespit edilmişti. Eğin'de, Eğin İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurulduğu biliniyor. Batı bölgelerinde yakalanan cemiyet üyeleri, doğuya sürgüne gönderildiklerinde oralarda cemiyetin şubelerini açıyorlardı. Ancak, yaptıkları toplantı ve sohbetlerden bu örgütleri tespit etmek mümkün olabiliyordu. Elazığ ve Erzurum şubeleri biraz da böyle açığa çıkarılmıştı. Osmanlı imparatorluğunda insanlar genellikle buldukları bölgelerde veya o bölgeye yakın yerlerde askerliklerini yapıyorlardı. Çünkü ulaşım pahalıydı ve aynı zamanda güç koşullarda yapılıyordu. 1906-1907 yıllarında Erzurum Garnizon'unda yapılan kontrollerde, askerler arasında Jön Türklerin çıkardığı gazete ve broşürlerin gizlice okunduğu ortaya çıkarılmıştı.³²²

Osmanlı devlet anlayışında millet sistemi mevcuttu ve bu sisteme göre tebaa öncelikle müslim-gayrimüslim olarak tanımlanmıştı. Millet sistemi İslam hukukuna dayanmaktaydı. İslami öğretiye göre, toplumsal birlikteliğin varlık nedeni ortak inançtı. Cemaatler ırk veya dil ile ayrılmıyorlardı, birbirlerinden. Bu dini temele göre milletler iki ana gruba ayrılıyorlardı: Müslüman millet ve Müslüman olmayan millet.³²³ Bu ayrıma göre Vilayet-i Şarkiye'de yaşayan Ermeni, Asurî, Süryani, Nasturi vb. etnik unsurların gayrimüslim ve kendi kavimlerine izafeten isimlendirilmesinde bir sıkıntı olmamasına rağmen, Müslümanlar arasında etnik ayrım kabul edilmediğinden, isimleri zikredilmemiştir. Osmanlı resmi kaynaklarında ve istatistiklerinde de bu ayrıma dikkat edildiği söylenebilir. İmparatorlukta yaşayan Müslüman halklar; Türkler, Araplar, Kürtler, Lazlar, Çerkezler... Vb.dir.³²⁴

321 Kutlay, **a.g.e.**, s.205-206.

322 Kutlay, **a.g.e.**, s.205-206.

323 Abdulla, **a.g.e.**, s.120.

324 Aydoğan, **a.g.e.**, s.153.

Doğuda yaşayan Kürtlerin, genel itibariyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti ile arası çok iyi değildi. Bölgede liderlik pozisyonunda bulunan Kürt aşiret ve seçkinleri, keyfini çıkardıkları gücün ellerinden kayıp gitmesinden dolayı cemiyetle anlaşamıyorlardı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı reformlardan ziyade kendi menfaatleriyle ilgileniyorlardı. Ancak durum İstanbul'daki Kürtler açısından daha farklı idi. Başkent'teki Kürt ileri gelenleri başlangıçta İttihat ve Terakki Cemiyeti ile iyi ilişkiler içindeydi. Cemiyet, doğu bölgesindeki Kürt aşiretlerinden destek almayı başaramamasına rağmen Kürt entelektüelleri cemiyeti desteklemekteydi. İlk zamanlarda etnik ve dini azınlıklar kendilerini özgür bir şekilde ifade edebiliyordu, cemiyet içinde. Ancak, anadilleriyle yayın yapmaya başladıkları an, bu gruplar İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin antipatisini kazanmaya başladılar. Cemiyet, fazla zaman geçirmeden bu alternatif sesleri kısımaya başladı ve imparatorluğun selameti için yıkıcı buldukları çalışmaları yasakladılar.³²⁵

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çok sert bir şekilde merkezileşme ve Türkleştirme politikaları yürütmesi, çok az sayıda Kürt aydınının Kürt milliyetçiliğiyle ilgili taleplerde bulunmasına neden oldu, 1912'den sonra.³²⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir dönem tam manasıyla Kürtleri asimile etmek için Kafkasya ve Balkanlardan gelen göçmenleri bahane ederek politikalar geliştirdi. Bu yerlerden gelen mültecilerin, Kürtlerin bulunduğu bölgelere iskân edilmesi, bu bölgelerdeki Kürtlerin ise Ankara, Konya ile Niğde sancağına sevk edilmeleri isteniyordu.³²⁷ Ayrıca batı bölgelerine sevk edilen Kürtlerin lisan, adet ve Türklerle münasebetleri de sürekli olarak kontrol ediliyordu.³²⁸

325 Özten, **a.g.e.**, s.95.

326 Özten, **a.g.e.**, s.122.

327 B.O.A, DH-ŞFR, No: 66/74

328 B.O.A, DH-ŞFR, No: 62/278

B. Politikada Değişiklik: Cemiyet'in İslamcılıktan Türkçülüğe Kayması

Milliyetçilik anlayışı, Müslümanlar arasında Hıristiyan azınlıklardan daha geç rağbet görüp neşf-u nema bulmuştu.³²⁹ Dolayısıyla, Türk milliyetçiliği, tarihi süreç içinde nispeten geç ortaya çıktı. 19 yüzyılın sonlarında birkaç genç bir araya gelip İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurduklarında önce Müslüman olduklarını söylediler. Bunun bir din olduğu kendilerine söylendiğinde, Osmanlı olduklarını belirttiler. Bunun da millet olmadığı söylendikten sonra ancak Türk olduklarını söylemeye başladılar. Milliyetçiliğin, Osmanlı topraklarına geç gelmesinin en önemli sebebi İslamiyet'ti. Macar Oryantalist Arminius Vambery, İslamiyet'in Osmanlı Türkleri arasında milliyetçiliği engelleme noktasında başarılı olduğu kadar başka bir yerde başarılı olmadığını iddia ediyor. Bernard Lewis de bu konuda farklı düşünmüyor.³³⁰

Osmanlı imparatorluğunda Panislamisizm 18. yüzyılın sonlarıyla 1900'lerin başında devleti yıkılmaktan kurtaracak en önemli araç olarak görülüyordu. Ancak İttihatçılar, İslamcılığı Panislâmıcılığa çevirdiler ve onu Pantürkizm'i³³¹ beslemek için kullandılar. Bu konuda, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kadroları da, çok farklı düşünmüyordu. İttihatçılar, zaman içinde, giderek Pantürkist politikalara tamamen teslim oldular. Bir zamanların en etkili aracı olarak görülen 'Osmanlılık' ve 'İslamcılık' 31 Mart Olayı yaşanınca³³² ve Hıristiyan milletler tarafından reddedilmeye başlanınca Türk milliyetçiliği, cemiyet içinde gittikçe güçlendi. 1908'deki devrimin arkasındaki en etkili güç olan İttihat ve Terakki Cemiyeti, giderek artan şovenist Türk milliyetçiliğini saklamak gayretini bile göstermiyordu. Gelişen bu Türk milliyetçiliğine tepki olarak diğer Müslüman milletler arasında da milliyetçilik daha çok ilgi görmeye başladı.³³³ İttihatçılar, Genç Osmanlıların ve Jön Türklerin bir çeyrek yüzyılda

329 Ramsour, **a.g.e.**, s.77.

330 Taner Akçam, **From Empire to Republic**, New York 2004, s.62.

331 Karpat, **a.g.e.**, s.686.

332 Gökalp, **a.g.e.**, s.12.

333 Bruinessen, **a.g.e.**, s.394-395.

yapamadıkları bir şeyi, Türk halkı arasında ulusal birlik olma bilincinin en ilkel görüşünü yani Türk milliyetçiliğini iki ay içerisinde ortaya çıkardılar.³³⁴

1912’de Arnavutlar, 1911-1913’te Arap ayaklanmaları meydana gelince İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı’nın resmi İslamcı politikalarından görece vazgeçtiler. O zamana kadar gözarde edilmiş en kalabalık grup olan Türklere yöneldiler. Bundan sonra Jön Türkler gerçekten Jön Türkler haline geldiler. Devlet aygıtını açık bir şekilde siyasal bilince sahip bir Türk Milleti oluşturma işinde kullanmaya başladılar.³³⁵

Türkçülüğün II. Meşrutiyet’le beraber hemen ortaya çıktığını iddia etmek çok gerçekçi olmaz. Bu fikir akımı uzun bir süreç içerisinde, tam manasıyla, oluşturuldu. Fakat siyasi bir ideoloji olarak baskın duruma gelmesi özellikle, Arnavut İsyanı, Trablusgarp ve Balkan Savaşı sonrasına denk gelir. Balkan Savaşları, ulus ve ulusal duygu kavramlarının önemini ortaya çıkarmıştır. Osmanlıcılığın etnik milliyetçiliğin önünü kesmemesi Türk milliyetçiliğini daha da tetiklemiştir.³³⁶ Türkçülük akımını, önceleri Genç Osmanlılar ortaya attı. Daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bazı üyeleri ve Türk aydınları tarafından benimsenerek doktrine edildi. Bu akımın en önemli İttihatçı temsilcileri şunlardı: Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura, M. Fuad Köprülü, Halide Edip Adıvar, Mehmet Emin, Hüseyin Cahit Yalçın, Hüseyinzade Ali, Hamdullah Suphi.³³⁷

İmparatorluğun Müslüman kurumlarının engellemeleri sürdüğü sırada, Jön Türkler Yunanlıların, Sırpaların ve Ermenilerin bir cemaat olmaktan çıkıp etnik ulusal kimliğe nasıl büründüklerini izlediklerini belirten David McDowall daha sonra şunları ilave ediyor milliyetçilik ile ilgili değerlendirmesine: *“Diğer yandan ise Müslümanlar, Sünni ya da Şii, Türk, Arap ya da Kürt olduklarına bakmaksızın ümmetin bir parçası olmayı sürdürüyorlardı. Bu geleneksel kimlik, imparatorluğu kaplayan modern*

334 Niyazi, Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, İstanbul 2007, s.405.

335 Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Asker ve Siyaset**, s.123.

336Ufuk Şimşek, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Eğitimde Türkçülük Akımının Türk Kimliğini Oluşturmadaki Rolü**, KKEFD, Sayı:14, Erzurum, 2006, s.290.

337 İnan, **a.g.e.**, s.148-149.

*fikirlerle çeliştiği ve cemaatlerin bu sistemi bizzat refetmeleri nedeniyle mercek altına alınmak zorundaydı. Önce Rusya'dan gelen sığınmacı akınıyla kamçılanan özel bir Türk duyarlılığı gözle görünür hale geldi. Yüzyılın sonunda Turancı ve Panturancı fikirler İstanbullu entelektüelleri cezbe çekmeye başlamıştı.*³³⁸ Özellikle, Balkan Savaşları'ndaki toprak kaybı, Müslüman olmayan halkların imparatorluktan kopması ve devletin bütünüyle bir Müslüman imparatorluk haline dönüşmesi, zaman içinde iktidara çıkan İttihatçılar, Ziya Gökalp'ın formüle ettiği Türk milliyetçiliğini resmi devlet ideolojisi haline getirmek durumunda bıraktı.³³⁹

David Kushner kitabında farklı bir yorumda bulunarak konuyu şu şekilde ele almaktadır: *“Jön Türk Hareketi başlangıçta padişahın şahsi yönetimine karşı olan Müslim ve Gayr-i Müslim, Türk ve Gayr-i Türk gruplarını içine alıyordu. Ancak, takip edilmesi gereken programda bir birlik yoktu. Fikir ve hareketlerde görülen bölünmeler de daha çok Jön Türklerin yapısındaki çeşitlilikle ilgiliydi. Hareketin Türk olmayan grubu, liberalleşme ve âdem-i merkeziyet eğiliminde iken Türkler, çoğu zaman muhalif oldukları padişah ile güçlü ve çeşitli unsurların birleşmesiyle meydana gelmiş bir imparatorluğun kurulması ve korunması konusunda hemfikirdiler. Bu, değişik fraksiyonların amaçta değil metotta ayrıldıklarını gösteriyordu.*³⁴⁰

Türkçülük, İttihatçı yönetimin otoritesini korumasında bir güç oluşturacağına inandığı tek politika değildi, ilkin. Osmanlılıkta, Panislamizm de hiçbir gerçek başarı olasılığı taşımadığı için Osmanlı imparatorluğundaki hâkim güç olan Türk unsuru kendi milliyetçiliğini benimsedi. Bu milliyetçilik anlayışı Türk kültürünün imparatorluktaki diğer milletlerin kültürlerinden üstün olduğu ve Türk azınlığın yönettiği bir devlette Türkçülüğün maddi ve manevi birliğinin hâkim olması gerektiği anlayışına dayanıyordu.³⁴¹ Ancak Donald Quarter, meşrutiyetin ilanından sonra İttihatçılar, bazılarının iddia ettiği gibi Türkçülük anlayışına hemen başvurmadığını,

338 Mcdowall, **a.g.e.**, s.138.

339 Şimşek, **a.g.m.**, s.290.

340 David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu 1876-1908**, Çev. Ş.Serdar Türet, İstanbul 2009, s.25-26.

341 Philip H. Stoddard, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev. Tansel Demirel, İstanbul 2003, s.17.

aksine Osmanlıcılık anlayışına bağlı kalmayı sürdürdüklerini iddia ediyor. Quarter, ancak, bazı İttihat ve Terakki'lilerin de kişisel olarak Türkçülüğü savunduğu ve Türklüğü üstün gördüğü gerçeğinin de var olduğunu da sözlerine ekliyor.³⁴²

İttihat ve Terakki Cemiyeti, imparatorlukta geçerli ideoloji Türkçülük olmalı anlayışına uygun olarak birçok kuruluşun ortaya çıkmasına da ön ayak oldu. Anadolu'nun Türkleştirilmesi çalışmaları için milliyetçi bazı organizasyonlar Türk milliyetçiliğinin tarihsel ve kültürel boyutu için araştırmalar yapmaya başladılar. Bu kuruluşlardan bazıları şunlardı: Türk Yurdu Cemiyeti (1911), Türk Ocakları (1912), Türk Gücü (1913). Bu kuruluşlar Osmanlı topraklarının neredeyse her tarafına şubeler açtılar. Dergiler, mitingler, toplantılar ve benzer sosyal aktiviteler vasıtasıyla Türk milliyetçiliğini yaymaya çalıştılar. Ahmet Ağaoğlu, Yusuf Akçura gibi milliyetçiler, milliyetçi mesajlarını bu kuruluşların periyodik yayınlarıyla duyurmaya çalışıyorlardı.³⁴³

C. II. Meşrutiyet ve Kürtler

II. Meşrutiyet'le beraber Osmanlı imparatorluğu düşünce ve örgütlenme özgürlüğü noktasında daha iyi bir duruma gelmişti. İttihat ve Terakki Cemiyeti de bu süreci iyi değerlendirme amacındaydı. Vilayet-i Şarkiye'de İttihat ve Terakki'nin yeterince örgütlenmesi yoktu. Bu döneme kadar daha çok bölgeye sürgüne gönderilen cemiyet taraftarlarının çabaları söz konusu olabiliyordu. Mesela cemiyetin Elazığ ve Erzurum'da nüfuz alanı oluşturabilmesi, sürgünler arasında oluşan grupların çalışmalarıyla sağlanmıştı. Diyarbakır'da Ziya Gökalp ve Abdullah Cevdet'in büyük katkılarıyla teşkilatlanma mümkün olabiliyordu. Kendini ifade etme özgürlüğü şeklinde başlayan bu süreç aynı zamanda bölgede Kürt aydınları arasında da etkili olmuş ve 1890'lardan itibaren Kürtçe kitap, gazete vb. çıkarma eğilimine paralel olarak yeni bir boyut kazanmıştı.³⁴⁴

342 Quarter, **a.g.e.**, s.190.

343 Özten, **a.g.e.**, s.118.

344 Aydoğan, **a.g.e.**, s.154-156.

II. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle birlikte Anayasa'nın ve özgürlüklerin yeniden yürürlüğe gireceğinin açıklanmasından sonra Kürtlerin yaşadığı kent ve köylerde de bir bayram havası yaşanmaya başlandı ve bunun haklı sebepleri vardı. Halk bunun nizamın habercisi olduğunu ve yasaklanan Hamidiye Alayları'nın sonu olduğunu düşünüyordu. Diyarbakır'da yayınlanan Peyman adlı gazetede 'meşrutiyet' için şu yorum yapılmıştı; *'ağalık sistemi yoksulların üzerinden kaldırılmak üzeredir... Artık bir ağalık sistemi kalmamıştır. Hepimiz Osmanlı vatandaşıyız.'*³⁴⁵ Diğer taraftan Erzurum, Diyarbakır, Harput gibi vilayetlerdeki hapishaneler derhal boşaltılmışlardı. Kürtler meşruti monarşiye desteklerini sunarken Kürt asiler de Kanun-i Esasi'ye ile yetineceklerini ve anayasanın yürürlükte kalması koşuluyla silahlarını bir daha kullanmayacaklarını bildiriyorlardı.³⁴⁶

II. Meşrutiyet dönemini kitabında değerlendiren Naci Kutlay, dönem ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *"Dönemin etkin Kürtlerinden Bediüzzaman Said-i Kurdi, Meşrutiyet ilan edildiğinde sadaret (başbakanlık) yoluyla Kürt aşiretlerine çektiği telgraflarda 'Meşrutiyete sahip çıkmalarını bildiriyor ve en çok 'biz' –Kürtler-mutlakiyetten zarar görüyoruz, diyordu: 'Meşrutiyet ve Kanun-i Esasi işittiğiniz mesele ise, hakikat adalet ve meşveret-i şer'iyyeden ibarettir... hüsn-ü telakki ediniz. Muhafazasına çalışınız. Zira dünyevi saadetimiz meşrutiyettedir. Ve istibdattan herkesten ziyade biz zarardideyiz.'*³⁴⁷ Wadie Jwaideh ise II. Meşrutiyet'in Kürtler açısından ne kadar önemli olduğunu şu sözlerle dile getiriyor: *"Osmanlı imparatorluğundaki herhangi bir etnik grubun olduğu kadar Kürtlerin de siyasal tarihi, 1908 yılı temmuz ayında gerçekleşen Jön Türk devriminden bahsetmeksizin tam olarak değerlendirilemez. Bu devrimin Osmanlı imparatorluğunu oluşturan halk ve ülkelerin kaderleri üzerindeki etkisi abartıya yer bırakmayacak kadar büyük olmuştur."*³⁴⁸

345 Mcdowall, **a.g.e.**, s.143.

346 Özten, **a.g.e.**, s.92.

347 Kutlay, **a.g.e.**, s.153.

348 Jwaideh, **a.g.e.**, s.195.

Kürtler veya Kürt kökenli aydınlar, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kuruluş aşamasında önemli görevler üstlenmişlerdi. İshak Sükuti ve Abdullah Cevdet³⁴⁹ gibi önemli Kürt figürleri cemiyetin kuruluş aşamasında yer alan ilk dört kişidendi. Kürtlerin önde gelen bazı şahsiyetleri de komiteye katıldı veya komitenin faaliyetlerini yakından takip ettiler. 1908 ihtilali imparatorluğun diğer bölgeleri gibi Kürtlerinde yaşadığı bölgede sevinçle karşılandı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin gayretiyle, Türkler, Arnavutlar, Ermeniler ve Kürtler eski kırgınlıkları bir tarafa bırakıp Osmanlı baba vatanının ortak menfaati ve mutluluğu için elbirliğiyle çalışmaya söz verdiler.³⁵⁰

Lazarev "Kürdistan Tarihi" adlı kitabında dönem ile ilgili şu bilgileri vermektedir: "*Jön Türk yönetiminin ilk yıllarında, yeni iktidar ile Kürt milliyetçileri arasındaki ilişkiler çok sıcaktı. Kürt liderler (Emin Ali Bedirhan, Seyit Abdülkadir, Şerif Paşa ve diğerleri), imparatorluğun yeni sahiplerinin ulusal azınlıklara haklarını vereceklerini ümit ediyorlardı. İttihat ve Terakki Komitesi'nin liderleri, kendi konumlarını güçlendirmek için ulusal azınlıkların bu yöndeki umutlarını her türlü şekilde desteklemişlerdir. Hatta Abdülkadir, 'Ayan Meclisi' başkanı bile seçilmişti.*"³⁵¹

Cemiyeti kuran ilk dört kişiden ikisi olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti gibi Kürt aydınları, milliyetçi olmaktan ziyade imparatorluğun bütününde reform yapmak için çabalıyorlardı.³⁵² Kimi kentli saygın Kürtler, ittihatçı harekete kendi ulusal kimlikleriyle destek sunmak amacındaydılar. İstanbul'daki eğitimli olanları, birkaç Kürt cemiyeti kurdular. Kurulan bu cemiyetlerin en önemlisi Kürdistan Teavün (Teali) ve Terakki Cemiyeti idi.³⁵³

II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında Kürtler de farklı gazete ve dergi çıkararak, dernek açarak faydalanmaya çalışıyordu. 1908 meşrutiyetten sonra ortaya çıkan Kürt örgütleri, Batı'daki milliyet inşa etme modelini benimsediler (taklit ettiler de

349 Ramsour, **a.g.e.**, s.77.

350 Jwaideh, **a.g.e.**, s.199-200.

351 Lazarev, **a.g.e.**, s.172.

352 Mcdowall, **a.g.e.**, s.134.

353 Mcdowall, **a.g.e.**, s.140.

denilebilir). II Meşrutiyet'ten sonra kurulan Kürt örgütlenmeleri, öncelikle Kürt tarihinin yeniden yazılması çalışmaları üzerinde yoğunlaştılar. Kürt toplumunu bir bütün olarak aydınlatmak amacıyla Kürt okulları açıp Kürt öğrenci örgütlenmelerini oluşturmayı temel hedef yaptılar. Kürtler arasındaki iletişimi artırmak için de yazılı basında etkin olmaya çalışıp yapılan çalışmaları Kürtlerle buluşturmaya çabaladılar.³⁵⁴ Bununla beraber, Kürt örgütlerinde ön tarafta yer alan liderlerin hepsi kurulu düzende belirli bir yerleri olan kişilerdi. Orduda olsun, Osmanlı devlet aygıtında olsun genel itibariyle, yüksek düzeydeki kadrolara dâhildiler. Örneğin, senatör Abdülkadir Danişay başkanıydı. Aynı zamanda, Damat Ferit Paşa hükümetinin de on üç bakanından biriydi.³⁵⁵

D. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Kürt Politikasında Değişikliğe Gitmesi

Robert Olsen, Jön Türklerin gerçekleştirdiği 1908 II. Meşrutiyet'inin, milliyetçi Kürt örgütlerinin, özellikle İstanbul'da, kurulmasına katkı sunduğunu belirtiyor. Dönemin, Kürt milliyetçiliğinin üçüncü evresinin başlamasını da tetiklediğini iddia eden Olsen daha sonra şunları söylüyor: "*Cemiyetlerin ilki Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'dir. Bu oluşum ileri gelen Kürt ailelerinin çocuklarının bir araya geldiği bir organizasyondur. Liderlerin Kürtlerin illeri gelenlerinin çocukları olması bize şunu gösteriyor; Aileleri Hamidiye Alayları içinde yer alırken çocuklar eğitimle meşguldü. Cemiyetin kurucuları arasında şu şahıslar bulunmaktaydı: Emir Ali Bedirhan, Şeyh Übeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir Nehri ve General Şerif Paşa. Teşkilat, Kürt Neşr-i Maarif Cemiyetini kurdu ve bir dergi yayınlamaya başladı. Derginin adı 'Kürdistan' idi. Bu dergi daha önce Süreyya Bedirhan tarafından Kahire'de yayınlanan gazetenin devamı niteliğindedir. Cemiyet, ayrıca İstanbul'da yaşayan yaklaşık 30.000 Kürt için de bir okul açtı.*"³⁵⁶

354 Özten, **a.g.e.**, s.33.

355 Chris Kutschera, **Kürt Ulusal Hareketi**, Çev. Fikret Başkaya, İstanbul 2001, s.39.

356 Olsen, **a.g.e.**, s.15.

Kürt Teavün ve Terakki cemiyetinin, ilk Kürt örgütüdür,³⁵⁷ Kürtlerde kavmiyet fikrini uyandırmak maksadıyla kurulduğuna inanan Osmanlı memurları, Musul vilayetinde Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetinin zararlı bir faaliyetinin olup olmadığını soruyorlar.³⁵⁸ Musul'dan cevaben, Osmanlının her tarafında olduğu gibi Musul'da da cemiyetin bir şubesinin açıldığı ancak Kürt Teavün ve Terakki Cemiyetinin, meşrutiyet idaresini ve ahalinin ittihad ve ittifakını ihlal etmediğini belirttikten sonra cemiyete, sadece bazı uyarı ve tavsiyelerde bulunulmasının yerinde olacağı bildiriliyordu.³⁵⁹ Yukarıda adları geçen cemiyet ve okul, daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkleştirme politikalarından dolayı kapatıldı.³⁶⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti, etnik milliyetçiliğin hem Müslümanlar hem de gayrimüslimler arasında yaygınlaşmasının milli birliği ve ülkenin toprak bütünlüğünü tehlikeye sokacağını düşünüyordu.³⁶¹ Cemiyet, yunanlıların, Sırpaların, Ermenilerin birer cemaat olmaktan çıkıp etnik ulusal kimliğe ne şekilde büründüklerini görmüştü. Müslüman topluluklar arasında böyle bir şey tam olarak mevcut değildi. Sünni ya da Şii, Türk Arap ya da Kürt olduklarına bakılmaksızın hepsi ümmetin birer parçası olarak görülüyordu. Ancak, bu durum imparatorluğu kaplayan modern fikirlerle çatışıyordu. Hem de cemaatler artık bunu kabul etmiyordu. Dolayısıyla, cemiyet bu işin üzerine eğilmek zorundaydı. Önce, Rusya'dan gelen sığınmacılar tarafından kamçılanan özel bir Türk duyarlılığı görünür hale geldi. Daha sonra Turancı ve Panturancı fikirler İstanbullu entelektüelleri iyice etkilemeye başladı.³⁶² İttihatçı komitenin elinde değişik gruplardan gelen isteklere ve tehlikelere karşı koyabilecek bir programın olmaması ve ihtiyaçları giderecek bir programın hazırlanmasının mevcut kısa zaman ve koşullarda mümkün görünmemesi nedeniyle cemiyet kurtuluşu iktidara tam sahip olmakta bulmuştu.³⁶³

357 Malmisanij, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, İstanbul 1999, s.9.

358 B.O.A, DH-MKT, 2718/36, Varak No:1

359 B.O.A, DH-MKT, 2718/36, Varak No:2

360 Jwaideh, **a.g.e.**, s.200.

361 Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, s.123.

362 Mcdowall, **a.g.e.**, s.138.

363 Karpat, **a.g.e.**, s.12.3

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkezi ve bastırıcı politikaları sadece Hıristiyan tebaa için değildi, aynı zamanda Rumeli ve Asya vilayetlerinde de bir Türkleştirme politikası geliştirip uygulamaya koyuldular. Arap, Arnavut ve diğer Türk olmayan Müslümanlara Türk dilini zorla dayattılar.³⁶⁴ Bunun da çeşitli sebepleri vardı. Meşrutiyetin daha ilk senesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti, beklenmedik sorunlar ve çetin bir muhalefetle karşılaşmaktaydı. Yüksek vergilerden şikâyet, askerliğin gayrimüslimlere uygulanması, ne olduğu belirsiz din alanında düzenlemeler, aşiretlerin asimilasyon korkuları, Sünni, Şafii Kürtlerin tedirginlikleri birikmiş sorunlardı. Çok karışık olan bu sosyal-ekonomik ve ideolojik durumu çok daha karışık hale getiren ve patlama gücünü yükselten bir başka temel faktör de göçler olmuştu. Kırım'dan, Kafkaslardan, Balkanlardan, Adalardan takriben 7 milyon Müslüman zorla göçe zorlanarak Rumeli'ye ve Anadolu'ya sığınma mecburiyetinde bırakılmışlardı. Müslüman olmalarından dolayı anavatanlarından mecburi göçe zorlanan Çerkezler, Arnavutlar, Tatarlar, Boşnaklar, Türkler ve bunun gibi Müslüman gruplar çektikleri acılar ve kaybettikleri vatanlarını unutmamışlardı. Yaşadıkları olaylardan dolayı milliyetçiliğe yatkın ve hazır hale gelmişlerdi. Bu milliyetçilik başta Osmanlı, sonra Türk milliyetçiliği olarak ortaya çıkmıştı. Bilindiği gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti Rumeli'de, Selanik'te kurulmuş ve üyelerinin çoğunluğu aile kökenleri bakımından Rumelili ve Anadolu'nun taşra kökenlileridirler.³⁶⁵ Yunanistan, Sırbistan ve Bulgaristan gibi Balkan devletleri bağımsızlıklarını elde ettiklerinde, sınırları içinde yer alan Türk, Yunan, Sırp, Makedon, Bosnalı, Bulgar, Pomak, Arnavut kökenlerden oluşan Müslüman tebaalarına karşı ayrımcılık yaptılar ve bunların Anadolu'ya göç etmelerine sebep oldular.³⁶⁶

1912 yılının aralık ayı sayısında Mohiz Kohen Tekinalp (o zamanlar P. Risal takma adını kullanıyordu) 'Türkler Bir Milli Ruh Arıyorlar' başlıklı yazısında şunları söylüyordu: *'Türkler nihayet milli bir ruh buldular. Onların tetkik ve tecrübelerinin*

364 Lewis, **a.g.e.**, s.218.

365 Karpas, **a.g.e.**, s.111-117.

366 Soner Çağatay, **İslam, Secularism and Nationalism in Turkey**, Oxon, 2006, s.6.

*sahası darlaşarak gitmiştir. Bidayette, din ırk ve dil farkı gözetmeksizin bütün unsurları Osmanlılıkta ihata ettikten sonra, İslam ittihatçılığı ile kuvvetlenen Osmanlılıkta yalnız Müslüman ahaliyi ihata etmiştir ve nihayet daha ziyade küçülerek Türk Yurdu'nun Türk ittihatçılığına (Pantürkizm'e) dayanarak Türkçülükte karar kılmaya mecbur olmuştur... Atalarımızın zaferli tarihlerinden mülhem olacağız, eski kavmimizin bütün azametini bütün haşmetini ihya edeceğiz. Ve Türk'ün değerinden bir şey zayi etmediğini hala bir ruhu, milli bir gururu olduğunu âleme ispat edeceğiz. Irkımız, faziletleri ve şerefiyle yaşayacaktır ve eğer biz muvaffak olmazsak, haletlerimiz mefkûremizi vücuda getirebileceklerdir. Biz geçici ve dermansızız. Lakin ırk ebedi ve kadirdir.*³⁶⁷

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nden olanlar, sert bir merkeziyetçilikten yanaydılar. Enver Ziya Karal, İttihatçıların düşüncesine göre devletin merkezden yönetimi, ülkenin birliği ev halkının aydınlatılmasıyla, Osmanlının güçlenmesini sağlayacaktı, demektedir. Ayrıca, milli burjuvazi entelektüellerinin önemli bir kesimi de imparatorluğun ve itaat altına alınmış halklar üzerindeki Türk egemenliğinin merkezden yönetim sayesinde korunabileceğine inanıyordu.³⁶⁸ Sevda Mutlu ise bu konuda şu fikirleri öne sürmektedir: *“Osmanlı imparatorluğunun merkeziyetçi yönetim anlayışı İttihat ve Terakki tarafından daha da radikalleştirilerek kabul edilmiş ve bir anlamda da merkeziyetçi anlayış İttihat ve Terakki gelenekselliğine dönüşmüştür. Fransız devrimi önce Batı da sonra da Rusya ve Osmanlı imparatorluğu içinde milliyetçilik akımlarını tetiklemiş, İttihat ve Terakki'nin aynı zamanda milliyetçi bir çizgiye kaymasına da yol açmıştır.*”³⁶⁹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, özellikle 31 Mart Olayı'ndan sonra yol aramakta bocalayan bir cemiyet olmaktan çıkmış, kendi ideolojisine sahip kendi değerlerini belirli ilkeler şeklinde uygulayan ve bu uygulamada devleti araç olarak kullanan, ülke çapında bir örgüt olmuştu. Cemiyet, her ne kadar Osmanlılığı ve İslam'ı birleştirici ilke olarak

367 Aydoğan, **a.g.e.**, s.50.

368 Petrosyan, **a.g.e.**, s.276-278.

369 Sevda Mutlu, **İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki Fırkası**, C.Ü. Sosyal Bilgiler Dergisi, Aralık 2006, Cilt.30 No:2, 125-147, s.130.

şeklen korumuşsa da aslında ileriye dönük yeni bir ideolojiyi yani Türk milliyetçiliğini siyasi kılavuz olarak seçmiştir.³⁷⁰

Osmanlı imparatorluğunun yapısında, gerek eğitim gerekse birlik ve beraberliği doğrudan ilgilendiren diğer konularda, devletin önemli sorunlarının siyasi olduğu, değişik ulusların gelecekleriyle ilgili siyasi arayışların bulunduğu ve bununda kaçınılmaz bir durum aldığı anlaşıldığından, metoda ait kuşku arttığını görmekteyiz. Gelişen olaylarla beraber ‘Osmanlılık’ anlayışı, giderek yerini ‘Türklük’e bırakmaya başlıyordu. Naci Kutlay İttihatçıların bu dönemdeki genel özellikleri şu şekilde özetlenebileceğini belirtmektedir: a-Önceleri Türkçü değilken, giderek Türkçü oldular. Türk olmayanların sayısı zamanla azaldı. b-Genellikle burjuva anlayışına sahiptiler. c-Yaş ortalamaları genç ve orta yaştı. d-Bürokrat ve küçük burjuva çoğunlukta idi. e-Önceleri Müslüman olmayan İttihatçılar önemli bir sayıya sahipken, bu sayı giderek azaldı. f-Osmanlıcı politika süreç içinde Türkçü politikaya dönüştü. k-Çoğunlukla modern okullarda okuyan veya böylesi okullardan mezun olmuş kişilerdi. Bunun sonucu olarak Avrupalı ve çağdaşlığa açık yapıları vardı.³⁷¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, başlangıçta Osmanlıcılık ve ittihad-ı anasır fikriyle yola çıktı ancak Rusya, İngiltere, Fransa gibi Avrupa’nın büyük devletlerinin Osmanlıdaki Hıristiyanları kışkırtmasıyla milliyetçilik akımı bu azınlıklar arasında hızla gelişince, cemiyet ilk başta savunduğu fikirlerin tam tersi bir taraf yöneldi. 1789 Fransız İhtilaliyle bütün dünyaya yayılan milliyetçilik ittihatçıların yeni ideolojisi olmaya başladı.³⁷²

Fransız ihtilaliyle beraber 19. yüzyılda Batı medeniyeti projesi çerçevesinde meydana gelen siyasi ve toplumsal yapıdaki temel değişiklik, milliyetçilik çağının zeminini oluşturmuştu. Tarihin zorunlu bir aşaması olarak da görülen bu değişim ümmetten ulusa geçişi belirleyen gelişim çizgisinin ifadesidir. İnsanlık durumu önce ki

370 Karpas, **a.g.e.**, s.118.

371 Kutlay, **a.g.e.**, s.90-146.

372 Tan, **a.g.e.**, s.112.

zamanlarda kozmopolit ve heterojen yapıyı önermekteydi. Ortaya çıkarılan yeni durum ise türdeşliği ve homojenliği inşa edecek unsur olarak milliyetçilik etrafında şekilleniyordu. Çağdaş toplumu bir arada tutma işlevini gören milliyetçilik, kapsamlı bir siyasi ideoloji olarak, Fransız ihtilaliyle beraber gündeme gelmişti. 19 yüzyılın başından 20. yüzyılın ortasına kadar dünyayı saran bu ideoloji, bir dünya imparatorluğu olan Osmanlı imparatorluğunu da derin bir şekilde etkilemiştir.³⁷³ Vatan, millet, hürriyet, eşitlik gibi kavramlar, bunlar Avrupa kaynaklıydı, Avrupa'ya gönderilen öğrenciler, yabancı ülkelerde kurulan Osmanlı elçilikleri vasıtasıyla Osmanlı topraklarına girmiş ve Osmanlı aydınları tarafından kabul görmüştü.³⁷⁴

Meşrutiyeti ilan ettirmeye çalışırken İttihat ve Terakki Cemiyeti, farklı etnik grup ve azınlıklarla arasını iyi tutmaya özen gösteriyordu. Ancak farklı bölgelerden, toprakları ele geçiren devletler tarafından zulüm gören Türklerin Anadolu'ya akın etmesiyle başlayan Türklük bilinci zaman içinde cemiyetçe kabul edilmiş ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kurdukları hükümetlerin resmi politikası haline gelmişti. Bu politikalar bazen diğer hakları asimile etmeye dönük olmaya da başlamıştır. Üçüncü ordu komutanlığına gönderilen 4 Nisan 1909 tarihli belge de bunun izdüşümlerini görmek mümkündür. Zaman içinde imparatorluğun başkenti İstanbul'a yerleşmiş olan Kürtlerin İstanbul'da kalmalarının caiz olmadığı, memleketlerine geri gönderilmesi gerektiği hatta bunların Erzurum vilayeti dâhilinde yollarda çalıştırılmasının uygun olacağı komutanlığa bildirilmektedir.³⁷⁵

Yine başka bir belgede İstanbul'da ikamet eden Kürtlerin bir harekete kalkışmaya hazırlandıkları, evlerinde yapılan aramalar neticesinde bazılarında silah bulunduğu bundan dolayı birkaç Kürdün yakalanıp hapse atıldıkları geri kalanlarının ise

373 Şimşek, **a.g.e.**, s.288-289.

374 Kushner, **a.g.e.**, s.17-18.

375 B.O.A, DH-MKT, 2801/25, Varak No: 1.

Erzurum vilayetine gönderilip yapılacak yollarda çalışmalarına karar verildiği haber verilmektedir.³⁷⁶

Naci Kutlay, Abdülhamid dönemi Doğu ve Kürtler için geliştirilen politikalar ile İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uyguladığı politikaların, genel itibariyle, çok benzediğini öne sürüyor: *“Bu iki politik tutumun amaçları aynıydı ve uygulamaları ortaktı. Fakat metotları birbirinden farklıydı. Sultan Abdülhamid, Kürtleri para ve makam ile disipline edip Ruslara ve Ermenilere karşı kullanmaya çalıştı. Diğer taraftan, başlangıçta kültürel çoğulculuk, çok seslilik gibi sözler veren İttihat ve Terakki Cemiyeti ise ortam telaşlı hale gelince Kürtleri, sert yönetsel yöntemlerle kontrol altında tutmaya çalıştılar.”*³⁷⁷

G. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Askeri Politikası

1. Aşiret Alayları'nın Kurulması

Abdülhamid rejiminin 1908'de İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından devrilmesinden sonra³⁷⁸ Cemiyet, onun sadık destekçileri olan Hamidiye Alaylarını dağıtıp Kürt aşiret reislerinin orduda subay yapılmış çocuklarının rütbelerini indirdi ve Hamidiye teşkilatlanmasını tamamıyla ortadan kaldırmak³⁷⁹ istedi. Fakat Hamidiye Alayları'nın, özellikle arazisi çok çetin olan doğu sınır bölgelerinde düzenli ordunun, yararlı hatta gerekli bir tamamlayıcısı olduğu fark edildiğinde Hamidiye benzeri birlikler yeniden oluşturuldu.³⁸⁰

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra kurulan hükümetler, alayları tamamen kaldırmaktansa, onları yeniden düzene koymayı tercih etmişlerdir. Bu amaçla, iki komisyon oluşturularak, Rus hududuna yakın olan aşiretler ile güneydoğu bölgelerindeki aşiretlere yollanmıştır. Bölgede gerekli çalışmalar yapıldıktan sonra kayıt defterleri kontrol edilerek, ölenlerin yerlerine yenileri yazılmış, atlar muayene edilerek,

376 B.O.A, DH-MKT, 2801/25, Varak No: 4.

377 Özten, **a.g.e.**, s.103.

378 Mcdowall, **a.g.e.**, s.101.

379 Balcı, **a.g.e.**, s.108.

380 Bruinessen, **a.g.e.**, s.292.

aşiret ileri gelenlerine yeni rütbeler verilmiştir. Böylece 1910 yılına kadar yeni teşkilatlanma tamamlanmıştır.³⁸¹

Alayların adı, Mahmut Şevket Paşa tarafından değiştirilerek ‘Aşiret Alayları’ olarak kararlaştırıldı. Daha sonraki yıllarda Aşiret Alayları’na yeni sancaklar ve fermanlar verilerek alayların İstanbul’a bağlı kalmaları sağlanmaya çalışıldı, eskiden olduğu gibi. Alayların sayıları, 1910 yılında çıkarılan nizamnamede, 64 olarak belirtilmiştir. Alaylarda muvazzaf askerlik süresi 22 yıl ve 18 yaşından kırk yaşına kadardır. Alaylar bir araya getirilerek ‘Aşiret Süvari Fırkaları’ meydana getirilmiştir.³⁸²

Harbiye Nezareti, aşiret alaylarının yeni nizamnamesi dolayısıyla yapılan değişiklikler için bir tezkere hazırlamıştı. Bu nizamnamede şu değişiklikler düşünülmüştü: *‘Aşiret Süvari Alaylarının cedit nizamnameye nazaran yoklamalarının icrasıyla mevcud-ı hakikiyelerine göre tensikleri için mahallerine izan kılınan komisyonlar ikmal-i vazife ederek evrak-ı tensikayı irsal eylemişlerdir. Komisyonların icra ettikleri muayeneye nazaran mezkûr alaylardan bazılarının ilgasıyla yerlerine birer redif taburların teşkili ve misakının yekdiğerine mezciyle müceddeden XXIV. Süvari Alayı ve bir müstakil süvari bölüğü halinde tensik teşkili takarrür eylemiştir. Aşiret Süvari Nizamnamesi’ndeki muntika müfettişliği tabirinin fırka kumandanlığına tebdiliyle mezkûr alayların dört Aşiret Süvari Fırkası’na taksimi ve fırkalarında redif müfettişlikleri misüllü bir Aşiret Süvari Müfettişliği ihdas olunarak oraya rabtı muktezi görülmüş ve hangi fırka ve alayların atik, hangi alaylardan teşkil edildiği hakkında dört kıta hülasa cedveli ifa edilecek ve alayların numroları müşir (?) diğer bir cedvel ile ol babdaki beyanname leffen takdim kılınmış...’³⁸³*

1911’de Hamidiye Hafif Süvari alayları, Aşiret Hafif Süvari Alayları, Nizamiye Hafif Süvari Alayları adıyla değiştirilerek Nizamiye Ordusu’na bağlanmıştır.³⁸⁴ Naci

381 Kodaman, **a.g.e.**, s.476.

382 Kodaman, **a.g.e.**, s.476-478.

383 Aydoğan, **a.g.e.**, s.141-142.

384 Aydoğan, **a.g.e.**, s.141.

Kutlay kitabında Hamidiye Alayları'nın akıbeti ile ilgili şu bilgileri vermektedir: *“İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908’de meşrutiyeti ilan ettikten sonra bu güçlerin ellerindeki silahları ve rütbeleri geri almak istediğinde Kürdistan’da huzursuzluklar oldu; bunun üzerine uygulamadan vazgeçildi ve bunlar yeniden organize edilip ‘Aşiret Alayları’ adını aldılar. İttihat ve Terakki yönetimi, bu kez bu alayları kullanmayı denedi. Balkan Savaşı’na bir kısım aşiret alayları da katıldı. I. Dünya Savaşı’nda Ruslara karşı savaştılar; ancak artık güçsüz ve itibarsız bir durumdaydılar, varlıklarından ciddi bir şekilde söz edilemezdi.”*³⁸⁵

Sonuç olarak şunlar dile getirilebilir, Hamidiye Alayları’ndan, bütün çabalara rağmen, muntazam bir askeri teşkilat kurulamamıştır. Alaylara her zaman aşiret reisleri ve ağalar hâkim olduğundan, bu teşkilat, askerliğin gerekli şartlarını çoğu zaman yerine getirememiştir. Dolayısıyla, modern harp tekniklerini ve usullerini öğrenememişlerdir. Böyle olmakla beraber, II. Abdülhamid kendi eseri olan alaylarını himaye etmeye ve yaymaya özen göstermiştir.³⁸⁶

1913 tarihinden itibaren alayların adları ‘İhtiyat Süvari Alayları’ olarak değiştirilerek Erzurum’daki III. Ordu emrine verildiği görülmektedir.³⁸⁷ Alayların 1912-1913 Balkan Savaşları’na,³⁸⁸ Birinci Dünya Harbi’ne ve Kurtuluş Mücadelesi’ne destek verip katkıda buldukları da bilinmektedir.³⁸⁹

H. Cemiyet’in Etnisite Çalışmaları

1. Tek Tipleştirme Politikası

Osmanlı devletinin savaşlardaki toprak kaybı ve milliyetçilik fikrinden kaynaklı etnik problemler, İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni yeni bir politika üretmeye sevk etti. Etnik sorunlarla baş edebilmek için cemiyet önüne yeni hedefler koydu.³⁹⁰ Osmanlı

385 Kutlay, **a.g.e.**, s.30.

386 Kodaman, **a.g.e.**, s.476.

387 Aydoğan, **a.g.e.**, s.142.

388 Mcdowall, **a.g.e.**, s.101.

389 Kodaman, **a.g.e.**, s.479.

390 Aydoğan, **a.g.e.**, s.43.

Devleti, milliyetçiliğin öldürücü zehrine tam olarak yakalanmadan, kendine özgü geliştireceği politikalarla, çok etnikli, çok dinli, kozmopolit yapısını koruyabilecek mi sorusunun cevabı net değildi.³⁹¹ Bu sebeplerden ötürü İttihat ve Terakki Cemiyeti, İstanbul'da otoriter ve şovenist bir yol izlemeye başladı. Bir İngiliz subayı olan Arnold Wilson, daha önceleri Osmanlı kardeşliği coşkusuyla dolu olan bir Türk konsolosun, artık, *'Araplar ve Ermeniler, Süryaniler ve Yahudiler, Kürtler ve Asurluları içeren topluluklara kapsamlı hakaretlerde bulunduğunu, bunları yalnızca Türkler yönetebilir ve yalnızca demir yumruk ve akrep kısıkaçlarıyla yönetebilir'* dediğini aktarıyor.³⁹²

Keza, Mustafa Akyol da kitabında, milliyetçilik ile ilgili Prof Şükrü Hanioglu'dan şunları aktarır: *'Osmanlılık yaptığını savunmakla beraber "Osmanlılık" kavramının içini ağırlıklı biçimde Türk kültürel değerleriyle dolduran, Türk unsuruna imparatorluğun Tanzimat öncesi Müslüman cemaatine benzer "millet-i hakime" statüsü kazandırmaya çalışan ve nihayet "Osmanlılık" altındaki kimlikleri silmeye çalışan İttihat ve Terakki siyasetleri Arap, Arnavut ve diğer anasıra mensup entelektüeller tarafından "Türkleştirme" amaçlı eylemler olarak kabul ediliyordu.'*³⁹³

Fahri Çeliker yaşanan olaylardan ötürü cemiyetin önüne yeni hedefler koyduğunu belirtiyor. Çeliker hedefleri şu şekilde sıralıyor: *"1-200 yıldan beri devam eden toprak kaybına artık son vermek ve imparatorluğun eski itibarını iade etmek. 2-Doğuda Türk birliğini gerçekleştirmek suretiyle batıdaki gerilemeyi telafi etmek. 3-İslam birliğini kuvvetlendirmek ve İslam âleminin liderliğini sürdürmek. 4-Arap yarımadasında ulusçuluk akımının yayılmasına engel olmak. 5-kapitülasyonlardan kurtularak imparatorluğun çok kötü olan ekonomik durumunu düzeltmek ve kalkınma olanaklarını sağlamak."*³⁹⁴

391 Mustafa Aksakal, **The Ottoman Road to War in 1914**, New York 2008, s.3.

392 Mcdowall, **a.g.e.**, s.142.

393 Akyol, **a.g.e.**, s.53-54.

394 Fahri Çeliker, **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaş Politikası**, Askeri Tarih Dergisi (ATD), Sayı:4, Ankara 1977. s.31.

2. Meşrutiyet Dönemi Kürt Cemiyetleri

1908 II. Meşrutiyeti'nden sonra, özellikle kentlerde yaşayan Kürtler arasında memnuniyet vardı. Vilayet- i Şarkiye de değişik amaçlı birçok cemiyet kuruluyordu. Bazıları sosyal yardım amaçlı olsa da bazıları siyasi amaçlar için kurulmuştu. Diyarbakır'da, Fukara Perver Cemiyeti, Eğin'de Eğin İttihat ve Terakki Cemiyeti, Erzincan'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti bunlardan birkaçıydı. Ayrıca İstanbul'da da 19 Eylül 1908'de³⁹⁵ Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kurulmuştu. Bu cemiyet Kürt Teavün ve Terakki adında bir de gazete çıkartıyordu. Türkçe olarak çıkarılan bu gazete, yasal olarak dağıtılan ilk Kürt gazetesi³⁹⁶ oldu. Gazetenin yazarları arasında ünlü birçok Kürt vardı. Bediüzzaman Said-i Kürdi, İstanbul'da Kürt kimliğinin savunucusu olarak tanınmıştı ancak Kürt toplumu içindeki akrabalık ağını aşan bir Müslüman kimliği anlayışı getirmeyi amaçlıyordu,³⁹⁷ Babanzade İsmail Hakkı, Seyit Abdulkadir, Süleymaniyeli Hacı Tefvik, Diyarbakırlı Ahmet Cemil bunların önde gelenlerindendi.³⁹⁸

Jön Türk İhtilali'nden sonra, Osmanlı hükümeti ile uyum içinde çalışmalar yürüten birçok Kürt siyasi ve eğitim örgütleri ortaya çıkmıştı. Türkçe olarak 'Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'ni çıkaran Kürdistan Teavün ve Terakki Cemiyeti bu örgütlerin en büyüğü ve en fazla göze çarpanı idi.³⁹⁹ Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, Erzurum, Muş, Musul, Bitlis ve Diyarbakır gibi şehirlerde şubeler açtı. İttihat ve Terakki kulüpleriyle bu Kürt kulüpleri arasında çekişmeler olsa da önemli bir sorun aralarında meydana gelmedi. Diğer taraftan Kürtler 1908'dan sonra Kürt kültür ve sosyal yaşamı noktasında yeni bir evreye girdiler, kültürel Kürtçülük evresi. Fransız Devrimi Kürtler tarafından da tartışılmaya başlandı. Dergi ve gazetelerde Kürtlerin ve

395 Malmisanij, **a.g.e.**, s.12.

396 Mcdowall, **a.g.e.**, s.141.

397 Mcdowall, **a.g.e.**, s.144.

398 Kutlay, **a.g.e.**, s.128-151.

399 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.172.

Kürdistan'ın özgürlüğü tartışılıyordu. Ancak, tartışılanlar siyasi özgürlükler değildi, vatandaşlık özgürlüğüydü.⁴⁰⁰

Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti, bir aralar hükümet üzerinde tesirli olabilecek bir etkinlik yakaladı. 1909 yılında Kürtlerin yaşadıkları illerin ıslahı ve imarı için Kamil Paşa hükümetine muhtıra verildi. Kürdistan'a acilen, bölgedeki durumu inceleyecek uzmanlar gönderilmesini talep ettiler. Hükümet, bölgeye derhal 3-4 komisyon göndermeye karar verdi. Bunun üzerine, Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti alınan kararlardan ötürü hükümete şükranlarını sundu.⁴⁰¹

Kürt milliyetçilerinin faaliyetleri Vilayet-i Şarkiye'de gittikçe daha fazla göze çarpmaya başlıyordu. Milliyetçi fikirler tekkelere kadar sızmaya başlamıştı.⁴⁰² Kürt kulüpleri, bölgenin hemen her tarafında şubeler açmaya başladı. Bu kulüplerin en büyüğü Bitlis'te idi ve yaklaşık 8 bin üyesi mevcuttu.⁴⁰³ Ortaya çıkan bu gelişmeler, Cemiyet yeni önlemler almaya ve yeni politikalar belirlemeye itti. İttihat ve Terakki'nin Türkçü-milliyetçi tarafının gittikçe ağırlık kazanması ve Vilayet-i Şarkiye'de yaşanan gelişmelerin cemiyeti korkutması nedeniyle, 1909 yılında Kürt kulüplerine çeşitli zorluklar çıkarıldı ve Çenberli'deki Kürt okuluyla⁴⁰⁴ beraber dernekler nihayetinde kapatıldılar.⁴⁰⁵ İttihatçılar dile getirmeseler de önde gelen İttihat ve Terakki liderleri Kürtleri asimile etmeyi düşünüyorlardı.⁴⁰⁶

Aslında Kürtlerle ilgili çalışmaların yapılması gerektiği ve ıslah edilmelerinin devletin selameti için iyi olacağı daha 1985'te söyleniyordu. Hatta bu çalışmaların yapılması için Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Van ve Musul vilayetlerini kapsayan bir ıslah komisyonu Hacı Akif Bey başkanlığında kuruluyor ve çalışmalar yapılıyordu.⁴⁰⁷

400 Kutlay, **a.g.e.**, s.128-151.

401 Kutlay, **a.g.e.**, s.239

402 Jwaideh, **a.g.e.**, s.203.

403 Lazarev, Mihoyan, **a.g.e.**, s.172.

404 Nikitin, **a.g.e.**, s.344.

405 Kutlay, **a.g.e.**, s.152.

406 Kutlay, **a.g.e.**, s.110-113.

407 B.O.A, MKT-MHM, 723/18 Varak No:1

Daha sonra ise İttihatçılar tarafından doğuda Kürtlerin ve Türklerin birbirinde ayrılarak Kürtler, Türk bölgesine %5 oranını geçmeyecek şekilde dağıtılırken, Türkler doğuda tutuluyordu.⁴⁰⁸

3. Kürtler ve Milliyetçilik

Osmanlı imparatorluğu bünyesindeki halklar arasından milliyetçilik akımına kapılarını en son açan Kürtlerdi. Fakat 1908'deki özgürlük ortamından yararlanıp örgütlenme çabalarına Kürtler de katıldı. İstanbul'daki birçok Kürt ileri geleni 1908'de Kürt ulusal özlemleri geliştirecek örgütler kurmuştu. Bu örgütlerin en göze çarpanlarında biri Kürdistan Teali Cemiyeti idi. Bu örgütler, İstanbul, Kahire, Cenevre gibi merkezlerde Kürtçe dergi ve gazete çıkarmaya başlamışlardı. Bu örgütler içerisinde, Osmanlılık, başta kabul gören başat ideoloji idi. Temel hedefleri Osmanlı imparatorluğunun doğu vilayetlerini kalkındırmak için çalışmaktı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetimindeki daha reformist Osmanlı hükümeti, merkezileşmeye yönelip İslamcılık yerine Türkleştirmeye ilgi gösterdiğinde, bu Kürt örgütleri Osmanlılıktan uzaklaşıp Kürt milliyetçiliğiyle da fazla bağlantılı düşünceler üzerinde yoğunlaştılar. Bununla beraber, Ziya Gökalp ve Süleyman Nazif gibi önde gelen bazı Kürtler, sonunda vatandaşlığa dayalı bir Türk milliyetçiliğinin daha uygun olduğunu söyleyip yukarıdaki fikirlerin aksine, Türkçülük ideolojisinin önemli savunucuları oldular.⁴⁰⁹ *“İttihatçı Türkçülük politikasının olmazsa olmaz ayaklarından biri, Gökalp tarafından önerilen, bir proje haline getirilen ve bizzat yürütücüsü olduğu, Kürtlerin asimilasyonu politikasıdır.”* diyor Fuat Dündar.⁴¹⁰

İstanbul'da yaşayan elit Kürt aydınlarının Doğu Anadolu bölgesinde yaşayan halkı temsil ettiği pek söylenemez. Çünkü bunlar büyük şehirlerde yaşayan ve doğudaki koşullardan yeterince haberdar olmayan kişilerdi. Bu aydınlar çoğu, kendilerini Kürt milliyetçisi olarak görmedikleri gibi Türk ya da Osmanlı olarak görüyorlardı.⁴¹¹

408 Dündar, **a.g.e.**, s.182.

409 Kirişçi ve Winrow, **a.g.e.**, s.97.

410 Dündar, **a.g.e.**, s.399-400.

411 Özten, **a.g.t** s.82.

Meşrutiyet, Kürtler arasında değişik biçimde etkiler oluşturdu. Kimi Kürtler, Kürt ulusal-kültürel kazanımları için çabalarken, bazı Kürtler de İttihat ve Terakki'nin Türkçü cephesinde yer almak için kimliklerini yadsıyarak Kürt değil Türk olduklarını söylediler. İttihat ve Terakki Cemiyeti, Kürt dernek ve gazetelerinde gelişen ve olgunlaşan Kürt ulusal taleplerine karşı Kürt kökenli Türklerle yanıt vermeye özel önem veriyordu. Basında, bu işi Süleyman Nazif yapıyordu.⁴¹²

4. Ziya Gökalp

İttihat ve Terakki, üretilecek yeni politikalar için sosyolojik yöntemlerin çok önemli olduğunun bilincindeydi. Cemiyet, bu konuda Ziya Gökalp gibi birine sahipti ve bu onlar için büyük bir şanstı.⁴¹³ Ziya Gökalp intihar teşebbüsünde bulununca tedavisi için ilk harekete geçen Abdullah Cevdet, Ziya Gökalp'ın ihtimal verilmeyen kurtuluşuna, daha sonraları üzülecek ve 'Keşke kurtulmasaydı da memlekete Türkçülük gibi geri fikirleri yaymasaydı.' diyecekti. Hâlbuki Ziya Gökalp'ı büyük ölçüde etkileyen, onun bilim, felsefe, tarih ve edebiyata ilgi duymasını sağlayan da Abdullah Cevdet'ti.⁴¹⁴

Vilayet-i Şarkîye'de yaşayan Kürtlere karşı Gökalp'ın tutumu diğerlerinden biraz daha farklıydı. Gökalp, o günkü siyasi atmosferin etkisiyle (gençlik yıllarında) kimlik bunalımına girmişti. Bu endişelerle derinlemesine yaptığı sosyolojik incelemeler neticesinde Kürtlerinde Turanî oldukları kanaatine varmış ve çalışmalarını bu yöne kaydırmıştı. Bu bağlamdaki çabalarının sonucunda da hem hükümet cephesinde hem de milliyetçi cephede Kürtlere bakışı etkilemişti.⁴¹⁵ *'Gökalp Diyarbakırlıdır. Kürtçeyi de Türkçe gibi biliyordu. Bu sebeptendir ki gençliğinde bir ulusçuluk bunalımı geçirmiştir. Ben Türk müyüm Kürt müyüm? Sorusunu kendisine sormuş, bu işin içinden çıkmak için konuştuğu Kürtçenin kelimelerine bakmıştır. Bu kelimelerin arasında erkeklik dışılık*

412 Kutlay, **a.g.e.**, s.96.

413 Aydoğan, **a.g.e.**, s.43-44.

414 Kutlay, **a.g.e.**, s.105.

415 Aydoğan, **a.g.e.**, s.49-52.

*ayrılığının olmadığını görünce, kendisinin Kürt olmayıp Türk olduğuna o anda inanmıştır.*⁴¹⁶

Ziya Gökalp'ın düşünceleri için Fuat Dündar şu saptamayı yapmaktadır: “Ziya Gökalp Türkçülükle ilgili düşüncelerini dile getirdiği bir makalesinde Türklerin devleti koruma adına bugüne kadar hep sessiz kaldıklarını ve bu yüzden de devletin geri kaldığını, Tanzimat'ın ve Osmanlılık politikasının asıl mağdurlarının Türkler olduğunu belirtir.”⁴¹⁷ 1908 devriminden sonra Ziya Gökalp, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Diyarbakır, Bitlis ve Van illeri parti müfettişliğine getirildi ve buralarda konferanslar verdi. 1909 yılında henüz Osmanlılığı ön planda tutmakta ve onun bir ölçüde birleştiriciliğine inanmaktadır. Ancak aynı Ziya Gökalp, daha sonraları İttihat ve Terakki'nin Türkçülük ideolojisinin önderi oldu. 1910-1918 yılları arasında en Türkçü, Turancı, ütopyik eserlerini yazdı.⁴¹⁸

Ziya Gökalp'ın Türkçülük anlayışının ideologlarından biri olduğunu kabul eden Altan Tan, daha sonra Gökalp için şunları söylemektedir: “Aktaracağım örnek bunlardan birisidir: Bir ülke ki çarşıda dönen bütün sermaye sanatına yol gösteren ilim ve fen Türkündür. Hirfetleri birbirini daim eder himaye tersaneler, fabrikalar, vapur tren Türkündür. Ey Türkoğlu, işte senin orasıdır vatanın.”⁴¹⁹ Kemal Karpat ise Türkçülük ve Türklük ile ilgili şu saptamayı yapmaktadır: “Türk ismi Anadolu ve Rumeli'nin birçok yerinde yaşayan köylülerden, aşiretlerden çok, devleti elinde tutan elitlere ve onların konuştukları dile verilen bir isimdir. Ziya Gökalp daha sonra Türk ismini millete mal edecektir.”⁴²⁰

Kürtlerin yaşadığı topraklar Osmanlı imparatorluğu ve ittihatçılar tarafından ‘Kürdistan’ olarak tanınıyordu. Fakat sınırların nereleri kapsadığı tam olarak belirlenmiyordu. Bu konu, İttihatçıların önde gelenleri tarafından da tartışıldı ve bu

416 Aydoğan, **a.g.e.**, s.54.

417 Dündar, **a.g.e.**, s.75-76.

418 Kutlay, **a.g.e.**, s.110.

419 Tan, **a.g.e.**, s.234.

420 Karpat, **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, s.112.

tartışmaya Ziya Gökalp da katıldı.⁴²¹ Gökalp, öyle bir kimlik tasarlıyordu ki spesifik olarak Türk olsun ama Türk olmayan Müslümanları yabancılaştıracak kadar da ileri gitmesin istiyordu. Türk kimliğinin saf bir boy ya da ırktan değil, Osmanlı devletinde yaşamış, Osmanlı-Türk kültürünü birlikte üretmiş olan çeşitli etnik toplulukların karışımından meydana geldiğini söylüyordu. Ancak bunu ortaya koyup ispatlamakta zorluk çekiyordu.⁴²²

Ziya Gökalp'ın içinde bulunacağı çalışmalar daha gerçekçi olacaktı. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı planlamada en önemli paya sahip bölge olan Vilayet-i Şarkiye'de Ziya Gökalp ön plana çıkarılacaktı. Öncelikle, etnisite çalışmaları bu bölgede yapılacaktı. İttihat ve Terakki, Türkleştirme diyebileceğimiz yeni bir politikayı burası için uygun görmekteydi.⁴²³ Naci Kutlay bu konuda şu iddiaları öne sürmektedir: *“İttihat ve Terakki'nin Türkçü-milliyetçi yanı çok kısa sürede ön plana çıktı... Giderek 'Kürdistan' terimini kaldırıp 'Vilayet-i Şarkiye' (Doğu İlleri) denmeye başlandı. O günkü idari bölünmeye göre Kürdistan'daki il sayısının altı olması nedeniyle bazen, 'Vilayet-i Sitte' (Altı Vilayet) de denmekteydi. Çok olağan gibi kullanılan bu terimler, özünde, bilerek geliştirilecek olan 'Kürdistan'ın inkârı idi.”*⁴²⁴ İttihat ve Terakki, artık 10-15 yıl öncesinin İttihat ve Terakki'si değildi. İttihat ve Terakki hükümetlerinin kurduğu 'Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin (Göçmenler Genel Müdürlüğü) yazılı yönetmeliğinde, *'Kürtlerin silahlarından arındırılıp küçük kabileler halinde göç ettirilmeleri ve gittikleri yerlerde ora nüfusunun yüzde beşini aşmamaları gerektiği, ayrıca bu göçmenlerin geri gönderilmeyecekleri, Kürt aşiret reisi, önder ve dini nüfuzlu kişilerden uzak tutulacakları'* yazılıdır. Bu yönetmelik, İttihat ve Terakki'nin Kürtler hakkındaki niyetlerinin açık bir belgesiydi.⁴²⁵

II. Meşrutiyet'i izleyen aylarda yoğunluk kazanan milliyetçi faaliyetler hem İttihat Terakki Cemiyeti'nin iktidarına hem de imparatorluğun bütünlüğüne karşı ciddi

421 Kutlay, **a.g.e.**, s.110-113.

422 Karpas, **a.g.e.**, s.697-698.

423 Aydoğan, **a.g.e.**, s.43-44.

424 Kutlay, **a.g.e.**, s.197-198.

425 Kutlay, **a.g.e.**, s.197-198.

bir tehdit oluştuyordu. Cemiyet, bu akımları kontrol etmediği takdirde, bunların er geç yerel otonomi taleplerini dile getireceklerini ve bununda dış müdahalelerle toprak kaybına bile yol açacağından endişe edip korkuyordu. Daha önce yaşadıkları acı deneyimler onları bu konuda tecrübeli yapmıştı. Bulgaristan ve Bosna Hersek'in kaybedilmesi unutulmayacak kadar yeniydi. Bu tür olayların başka bölgelerde özellikle doğuda gelişmemesi için yoğun bir çalışma başlattılar.⁴²⁶

Bu politik dönüşüm için Ziya Gökalp'ın aşağıdaki anekdotu ilginçtir: *'İttihat ve Terakki Partisi'nin lideri merhum Talat Paşa, sadrazam olduğu ilk günlerde parti umumi meclisini topluyor. Bu mecliste diyor ki: Bu milletin başına geçtik. Fakat Anadolu bizim için kapalı bir kutudur. Önce, bunun içini tanımamız, sonra bu millete layık hizmetlerde bulunmamız lazım geldiğine inanıyorum. Bunun üzerine Merkez-i Umumi hocası Ziya Gökalp; biz siyasi inkılâp yaptık. Yani meşruti bir idare vücuda getirmekle kalıp değiştirdik. Hâlbuki en büyük inkılâp içtimai inkılâptır. İçtimai bünyemizde, kültür sahasında yapabileceğimiz inkılâplar en büyüğü ve en verimli olacaktır. Bu da ancak Türk cemiyetinin morfolojik ve fizyolojik yapısını tanımakla olur. Bunların başında Anadolu'nun muhtelif dinsel inançları, tarikatlar, sektler ve Türkmen aşiretleri gelir. Bu kurumları incelemek üzere bilim gücü tam olan arkadaşları, bu kutuyu açmaları için gönderelim, demiştir. Bunun üzerine parti umumi merkezi, Türkmenleri ve Kürtleri incelemek üzere Hâbil Âdem'i, Kızılbaşları ve Bektaşileri incelemek üzere Baha Said Bey'i, Ahileri incelemek üzere Bursalı Mehmet Tahir ve Hasan Hoca'yı, Ermenileri incelemek üzere de Esat Bey'i göndermeye karar vermiştir.*⁴²⁷ Bu etnografik çalışmaların yanı sıra ittihatçı hükümet, sosyolojik bir anket hazırlar ve Kürtlerin asimilasyonunda kullanılmak üzere Kürt bölgelerinde bulunan mutasarrıflık ve valilere gönderir.⁴²⁸ Bu anket ile amaçlanan Kürtlerin *'vaziyet-i hazırıye'* ve *'ahval-i ictimaiyesi'* ile ilgili bilgi, belge ve materyal toplamaktır.⁴²⁹

426 Jwaideh, **a.g.e.**, s.199.

427 Aydoğan, **a.g.e.**, s.45-49.

428 Dündar, **a.g.e.**, s.127-128.

429 Dündar, **a.g.e.**, s.404.

Osmanlı imparatorluğunun Avrupa’da toprak kaybetmesiyle Müslüman nüfus’un genel nüfus içindeki oranı artmıştı. 19 yüzyılın sonlarında 25 Milyonluk toplam nüfusun yaklaşık yüzde ellisini Türkler oluşturuyordu. Hristiyanlar üçte birini oluştururken, Türk olmayan Müslümanlar ise (esas olarak Araplar ve Kürtler) geri kalanın neredeyse tamamını oluşturuyorlardı. Bundan dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti doğu bölgesindeki çalışmaları çok önemsiyordu.⁴³⁰

Merkez-i Umumi, Kürtleri ve Türkmenleri incelemek üzere cemiyetin önden gelen teorisyenlerinden Habil Âdem’i görevlendirmişti. İttihat ve Terakki’nin yayın organlarından biri olan Türk Yurdu’nda “Aşiretler Hakkında İlmi Tetkikler” adıyla bu çalışmalar şöyle değerlendirilmiştir: *‘Bu teşebbüs, bir cihetten hükümetin icraatından kendisine ilmi rehber yapmak hususundaki azmini göstermek itibariyle, diğer cihetten hususi meraklarla başarılabilmesi çok güç olan böyle geniş sahalarındaki ilmi tetebualarda yine çok geniş olan resmi kuvvettin yardımıyla mebzul neticeler elde edilebilmesi muhtemel olması itibariyle cidden tebrik edilecek bir mahiyettedir.’* Encümen yalnız resmi memurlardan mürekkep olmayıp tetkikatın muhtelif şubeleri için memlekette ihtisası tanınmış zevatı da toplamıştır.⁴³¹

5. Yusuf Akçura

İttihat ve Terakki bu çalışmaları yaparken daha çok Osmanlı devletini milli bir kimliğe kavuşturmayı amaç edinmiş görünmektedir. Ancak Osmanlıcılığın sonuç vermeyeceği anlaşılınca bundan uzaklaşarak Türkçülük fikri etrafında toplanma eğilimi güçlenmiştir.⁴³² Pantürkizm’in önde gelen tanınmış temsilcisi ve sözcüsü Yusuf Akçura, Osmanlıcılığı, İslamcılığı ve Milliyetçiliği pratik işlevleri ve potansiyelleri noktasında değerlendirmiş ve Osmanlıcılığın siyasi amaçlarıyla İslamcılığın dini amaçlarının milliyetçiliğin etnik hedefleriyle çeliştiği sonucunu çıkarmıştır.⁴³³ Özellikle,

430 Hale, **a.g.e.**, s.42.

431 Aydoğan, **a.g.e.**, s.48-49.

432 Aydoğan, **a.g.e.**, s.48-49.

433 Karpas, **İslam’ın Siyasallaşması**, s.724.

1903'ten sonra Osmanlı birliğinin çözülme durumunda olduğu, içindeki milletlerin ulusal amaçlarına ulaşmalarının engellenemeyeceği kanısına varmıştı.⁴³⁴

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Türkçülük bilincinin gelişmesine de katkılar sunan Akçura, konuyu Türk gazetesinde yayınlanan bir makalesinde ele alıp Osmancılık, Türkçülük, İslamcılık siyasetlerini gütmenin yarar ve zararlarını detaylı bir şekilde incelemiştir.⁴³⁵ Yaptığı incelemelerden sonra hararetle bir şekilde Türkçülüğü önermiştir. 1912 yılında Müslüman Arnavutların da Osmanlıdan ayrılması üzerine Akçura tezini geliştirdi ve olayların kendisini haklı çıkardığını öne sürdü.⁴³⁶ Akçura daha sonra Türk Yurdu adlı dergide Balkan Savaşları'ndan sonra İslamcılığa açıkça saldırmaya başladı. Akçura'nın bu fikirlerine karşı çıkan Ebuzziya Tefik, Akçura'nın mensup olduğu Tatarları küçümseyerek Rumları, Kürtleri ve Arapları Türklerle birleşerek bir Osmanlı-Türk milleti oluşturmaya çağırды.⁴³⁷

Fuat Dünder, Yusuf Akçura'yı değerlendirdiği eserinde şunları söylüyor: *“Akçura üç Tarzı Siyaset adlı eserinde, Osmanlı Türk aydınının Türkçülük, İslamcılık ve Osmanlılık yaklaşımında, ‘asıl mesele devletin kuvvet(lenmes)inde olduğunu tespit ettikten sonra bu üç siyaset tarzını Türklere getireceği yarar açısından bir kıyaslamaya tabi tutar. Osmanlı milleti yaratılması fikrinin, devlet için yararlar sağlasa bile uygulanmasının mümkün olamayacağını belirttikten sonra İslamcılık ve Türkçülüğü ele alır: ‘Müslümanların ya da Türklerin birleştirilmesine yönelik siyasetler, Osmanlı imparatorluğu hakkında eşit denilebilecek menfaat ve mahzurlar ihtiva etmektedir. Tatbikleri cihetine gelince, kolaylık ve zorluk yine aynı derecededir denilebilir. Ancak Türk birliği siyaseti, der, “Osmanlı Ülkelerindeki Türkler(i) hem dini, hem ırki bağlar ile pek sıkı (...)’ birleştirebileceği gibi ‘esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş sair müslim unsurlar daha ziyade Türklüğe temessül (asimile) edecek ve*

434 Berkes, **a.g.e.**, s.400.

435 Akşin, **Kısa Türkiye tarihi**, s.85-86.

436 Akyol, **a.g.e.**, s.49.

437 Karpat, **a.g.e.**, s.732.

henüz hiç temessül etmemiş ve fakat milli vicdanları bulunmayan unsurlarda Türkleşebilecekti."⁴³⁸

6. Cemiyet'in Etnik Dönüşüm Projesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Osmanlı devletinin Türkleştirilmesinde kaynak olarak Alevileri, Bektaşileri ve Kürtleri Türklüğün ayrılmaz bir parçası olarak görüyordu. Dolayısıyla, bu kesimleri iç ve dış politikaların oluşturulmasında değerlendirmek istiyordu.⁴³⁹ Cemiyet, Türk olmayan bölgeleri orada yaşayan halka bırakmak gibi bir şeyi kabul edebilecek bir durum olarak görmüyordu. Ancak, başlangıçta, mevcut durumu korumanın ve halkları bir arada tutmanın güclüğü, cemiyeti giderek Panislamist bir arayışa itmişti. Zaman içinde İslamlığın bunu sağlayamayacağı anlaşılınca, İttihat ve Terakki Cemiyeti, alenen Türkçülük yapmaya başladı. Bu süreç giderek hızlanmaktaydı. Özellikle 1912 yılından sonra Osmanlı ulusçuluğu altında anasırları birleştiren politika terk edilmeye başlandı ve yalnız Türklerin temsilcisi olma anlayışı ve ideolojisi geliştirilmeye çalışıldı. Ziya Gökalp, Yusuf Akçura ve diğerleri bunun düşünsel tarafını hazırlıyor ve 'Türk Ocakları' eliyle de eyleme aktarıyorlardı.⁴⁴⁰

Çağlar Keyder konu hakkında farklı bir yorum geliştiriyor ve şunları söylüyor: *"İttihat ve Terakki önderleri anavatan olduğu varsayılan Anadolu hakkında pek az şey biliyorlardı. Ama Müslüman Türklerin yalnızca en büyük değil, aynı zamanda da tek ve bu yüzdende en sadık etnik grup olduğu ortaya çıkmıştı. O zamana kadar tarih sahnesinde sesini çıkarmamış olmasına rağmen, böylesine sadık bir grup, devletin kurtarılmasının ön şartıydı. İttihat ve Terakki'nin bu tespitten yola çıkarak, azınlıkları dışarıda bırakan aktif bir milliyetçilik politikasına ulaşması uzun sürmedi."*⁴⁴¹

İlk başlarda Talat Bey diğerleri kadar illeri gitmiyor hatta onları hayalci görüyordu. Ne var ki, Talat Bey'de giderek sertleşecektir. Talat Paşa, anılarında Türk

438 Dündar, **a.g.e.**, s.73-74.

439 Aydoğan, **a.g.e.**, s.48-52.

440 Kutlay, **a.g.e.**, s.221-224.

441 Keyder, **a.g.e.**, s.81.

olmayan Uluslarla ilgili düşüncelerini şu şekilde dile getiriyor: ‘...*Bu zümrenin bir bölümü de çeşitli azınlıklardandı. Yunanlılar, Sırp, Bulgarlar, Ermeniler, Araplar, Kürtler ve Arnavutlar Türkiye’yi çöküşe ve ölüme sürüklemekte olan Abdülhamid hükümetinden iki türlü çıkar sağlamaya çalışıyorlardı... Bulgarlarla Ermeniler bir Avrupa müdahalesiyle kendi bağımsızlıklarını sağlamak amacıyla Abdülhamid’in keyfi yönetimini öne sürüyorlardı. Kürtlerle Arnavutlar ise, sarayın korunmasına sığınmışlar, hükümet yüküne katılmaksızın büyük çıkar elde ediyorlardı. Böylelikle çıkar sağlamaya çalışan Arnavut, Kürt ve Araplar da yukarıda sözünü ettiğim zümredendi.*⁴⁴²

İttihat ve Terakki Cemiyeti, 1908 İhtilali öncesinde ve onu izleyen yıllarda, Türkçülüklerini açığa vurmamaya özen gösteriyorlardı. Bunu başarıyla da devam ettirdiler, başlangıçta. Ancak, bunu uzun süre devam ettiremediler. İttihatçı Türkler, kendilerini Osmanlılık içinde “millet-i hâkime” olarak görüyorlardı ve yönetimde bu egemen ulusun istek ve arzularına göre şekillenmeliydi. Bu fikir acemice ortaya atılan bir fikir değildi. Müslüman veya gayrimüslim hiçbir ulusun ismi söylenmiyordu. Müslümanlara egemenlik tanınacak ve bu egemenlerin de egemeni Türkler olacaktı. Gayrimüslimlerin hoşnutsuzluğunun yanında bu tür yazı ve görüşler Arap, Arnavut ve Kürtleri de rahatsız ediyordu. İttihatçılar işi o kadar illeri götürüyorlardı ki neredeyse Türklük idealini bir din haline getireceklerdi. Bununla beraber, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin bu aşırı gidişinde rol alanlar arasında önemli Kürt figürler de vardı. Ziya Gökalp ve cemiyetin Türkleştirme politikasını yürüten bakanlığın (Maarif Nazırlığı) başında olan Süleymaniyeli Kürt Babanzade İsmail Hakkı Bey en ünlüleri idi.⁴⁴³

İşler, 31 Mart Olayı’ndan sonra daha da karıştı. Karşı devrim tehlikesini ortadan kaldıran İttihat ve Terakki Cemiyeti, karşılarına çıkan her türlü muhalefeti ezip yok etme kararını verdi. Onlarla aynı görüşleri paylaşmayan bütün herkes susturuldu, etkisiz hale getirildi. Özellikle, milliyetçiler ve liberallerin tümü cemiyetin sert politikasından nasiplerini aldılar. Bir taraftan bunu yaparken eş zamanlı olarak zorla Türkleştirme ve

442 Kutlay, **a.g.e.**, s.221-224.

443 Kutlay, **a.g.e.**, s.221-224.

yüksek düzeyde merkezileşmiş bir idari yönetim biçimi kurma planlarını da hayata geçirdiler. Böylece İttihat Terakki'nin Türk kökenli olmayan Osmanlı milliyetçileriyle arasındaki balayı da son bulmaya başladı. Meşrutiyetle kurulmuş olan siyasal cemiyetler kapatıldı, gazeteler yasaklandı ve milliyetçi faaliyet yürütenler, ağır ceza tehdidiyle engellendiler.⁴⁴⁴ Böylesi sıkıntılara rağmen, ittihatçıların ekonomiyi ve bölgedeki güvenliği 1908'den sonra fazlasıyla iyileştirmeleri bir cesaret kaynağı olmuştur. Ermeni ve Kürt köylüleri o ana kadar hatırlayabildikleri en güvenli ve müreffeh hayatı yaşamışlardı.⁴⁴⁵

7. Yönetimde Merkezîyetçilik Düşüncesinin Hâkim Olması

II. Meşrutiyet'in ilanıyla ülke genelinde çok sayıda taraftar bulan İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendisine büyük ümitlerle bağlanan halkın beklentilerine karşılık olarak yapmayı düşündüğü sosyo-ekonomik ve siyasal inkılâpları hem muhalefet hem de iktidar döneminde yapmak için uğraşıyordu. Bu inkılâplardan biri de genelde bütün ülkede, özelde de Vilayet-i Şarkîye'de merkez ve taşra yönetimlerine el koyulmasıydı.⁴⁴⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti, ülke içinde yapısal değişiklikler yaparak imparatorluğu bir arada tutup yabancı egemenliğinden uzak tutmayı amaçlıyordu. Balkan Savaşları ile Trablusgarp Savaşı'ndan sonra Rumeli topraklarının kaybedilmesi ve Müslüman olmayanların imparatorluktan kopması ittihatçıları, Müslümanları bir kimlik altında birleştirip ülkeyi merkezîyetçi bir politika ile yönetmeye sevk etmişti. İttihatçılar ülkeyi ancak sıkı bir merkezîleşme ve reform dalgasıyla bir arada tutunabileceğini düşünmekteydi. Merkezîyetçilik anlayışı cemiyetin 1913'te çıkardığı Eyaletlerin Yönetim Kanunu'yla güvence altına alındı. Kanun, merkezi yöneticileri güçlendiriyor ve bürokratik reformları genişletiyordu.⁴⁴⁷

Cemiyet, merkezîyetçi politikalarını uygulamaya çalışırken tepkilerle karşılaşmıyor da değildi. Örneğin, Şeyh Abdulkadir 1910'da İstanbul basınında

444 Jwaideh, **a.g.e.**, s.199.

445 Mcdowall, **a.g.e.**, s.146.

446 Aydoğan, **a.g.e.**, s.49-52.

447 Özten, **a.g.e.**, s.104.

Kürtlerin özerklik talep ettiğini bildiren bir ilan yayınlamıştı. Bu bildiri, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin milliyetçilik ile ilgili öngörülerini doğru çıkarmıştı.⁴⁴⁸ Balkanlardaki etnik bilinçlenme ve beraberinde gelen uluslaşma, bu bölgelerin teker teker Osmanlı imparatorluğundan kopmalarına sebep oluyordu ve bu da İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni oldukça korkutuyordu. Cemiyet, Vilayet-i Şarkiye'nin de Balkanlaşabileceğini düşünüyordu. Bu konuyu, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin merkez heyeti ile bakanlar kurulu birkaç kez görüştü. 4 Nisan 1913 tarihinde Kürtlere karşı nasıl bir yol izleneceği en kapsamlı şekilde ele alındı. Toplantıdan çıkan karar 'zorla' çözmek şeklinde oldu.⁴⁴⁹

Doğu, kendine özgü, özel yapısıyla, şeyhlerin, toprak ağalarının, dini liderlerin etkili olduğu parçalı bir yönetim modeli arz etmekteydi. Bu yapı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bu bölge için uygun gördüğü merkezileşme politikalarına kolay geçit vermiyordu. Cemiyetin merkezileşme politikalarına yönelmelerinin birkaç nedeni bulunmaktaydı. Cemiyet, burayı merkezi denetime alıp bölgede yaşayan Kürtlerden, Ermenilerin özgürlük taleplerine karşı sınırları devlet namına koruyup güvenliği sağlamalarını istiyordu. Diğer tarafta, bölgede aşiretlerin oluşturduğu parçalı yapı, devlete aynı anda birçok noktaya odaklanma zorunluluğu getiriyordu. Bu, devlet için tehlikeli bir durumdu. Diğer bir sebepte bu bölgede yaşayan halkın çoğunun Sünni Müslüman olması ve bölgeyi dış tehlikelere karşı korumasıydı. Bu sebeplerden ötürü merkezi yönetimi bu bölgede egemen kılmak itihatçılar açısından çok önemliydi.⁴⁵⁰

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin idareyi merkezileştirme ve zorla türleştirme politikaları, mücadeleyle karşılaşmaya mahkûm gibiydi. İdarenin merkezileştirilmesi modelinin uygulanmaya çalışılması, zorlamaların olduğu bölgelerde devletin otoritesinin tesisi anlamını taşıyordu. Türk olmayan halkların zorla Türkleştirilmesine yönelik siyasetler direnişle karşılaştı, doğal olarak. Çünkü bu tür politikalar, Kürtlerin

448 McDowall, **a.g.e.**, s.146.

449 Kutlay, **a.g.e.**, s.218.

450 Özten, **a.g.e.**, s.105.

üzerine kurulduğu temel değerlerle çatışmaktaydı.⁴⁵¹ Buna karşın, bölgenin dinamiklerini iyi bilen aydınlardan biri olan Ziya Gökalp, dergilerde yazdığı makalelerde zamanın Osmanlılık zamanı olduğu, âdem-i merkezîyetçi bir anlayışı savunmanın ihanet olacağını belirtiyordu. İmparatorluk merkezileşmeliydi ve Türkleşmeliydi, ona göre.⁴⁵² Osmanlılık 1911 yılı Tanin gazetesinde de şöyle yorumlanmıştı: *“İki türlü Osmanlılık vardır. İlki, siyasi Osmanlılıktır. Bu türü, hukuk-ı siyasiyeye sahip kişilerden meydana gelmektedir. İkincisi sosyal Osmanlılıktır. Bu da hukuk-ı siyasiyeden mahrum ancak sosyal kurumlara sahip cemaatlerden oluşur.”*⁴⁵³

Vilayet-i Şarkîye’de asayişsizlik devam etmekte, köy halkı efendilere vergi vermekte, devletin resmi görevlileri ise bu olup bitenlere seyirci kalmaktaydı. Hükümete sunulan raporlarda bölgede görevli başta valiler olmak üzere mutasarrıf, kaymakam, muhasebe müdürleri... Vb. hakkında söylenenler önemli yer tutmaktaydı. Bu raporlarda altı çizilen konular şöyle ifade edilmişti: *“Evvvela, Vilayet-i Şarkîye’de kötü niyetli olan, birçok defa yanlış iş yapan memurların vilayet dâhilinde bir kazadan bir kazaya tayiniyle yetinildiği şeklindeydi. Mesela Siirt Sancağının Nüfus Başkâtibi, rüşvetçi bir memur olmasına rağmen buradan alınıp genç sancağına tayini yapılır. Bu gibi memurların nüfus idaresine tayin olunması nüfus kayıtlarını bozmaktan başka bir işe yarmamaktaydı ki, bu durum Gevaş, Erciş, Adilcevaz, Şirvan, Muş gibi merkezlerde de aynıydı. Bu konuya ehemmiyet gösterilmeyip bölgeye atanacak memurların seçimine eğer dikkat edilmezse Vilayet-i Şarkîye’de gelecek adına çok önemli sıkıntılar olacağı, hatta gelecekte siyasi hareketlenmelerin olabileceği noktasında Babîâli’nin devamlı surette dikkati çekilmekteydi.”*⁴⁵⁴

Osmanlı yöneticileri ve vergi memurları Kürtlere iyi davranmıyorlardı ve onlardan rüşvet alıyorlardı. 1908’de meşrutiyetin ilanından önce Kürdistan’da ağır vergiler altında ezilen halk bu duruma isyan ediyordu. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bu

451 Jwaideh, **a.g.e.**, s.205-206.

452 Özten, **a.g.e.**, s.106.

453 Tanin, 30 Eylül 1327, 13 Ekim 1911.

454 Aydoğan, **a.g.e.**, s.56-59.

yerel hareketlenmeleri padişaha karşı olmalarından dolayı, II. Meşrutiyet'ten önce, sempatiyle karşıliyordu.⁴⁵⁵ Örneğin, donanma için toplanan yardımda Şirvan kaymakamı Mustafa Bey, halktan toplattığı paranın dörtte birini göndermiş gerisini beraberindekilerle birlikte paylaşmıştı. Bu yüzden de Van, Bitlis, Erzurum vilayetlerine tayin olunacak memurların gayet olgun, tecrübeli, bilgili, siyasi kültür sahibi, milli meseleler karşısında duyarlı kişilerden olmasına büyük özen gösterilmesi gerektiği hususlarında Babîâli'nin dikkatleri çekilmekteydi. Bu problemler ortada iken bölgede merkezi otoriteyi, asayişini temin ederek bir takım projeleri hayata geçirmek için kararlılığın icraata dökülmesi noktasında en önemli uygulama, bölgeyi ciddi anlamda yönetebilecek vali, mutasarrıf ve diğer mülki ve askeri erkânı iş başına getirmektir. Planlama iki aşamalı yapılmıştı. İlki, valilerin yetkisini artırmak, diğeri de bu önemli görevlere İttihat ve Terakki'ye yakın tecrübeli, bilgili ve milli meselelere karşı duyarlı olan yöneticileri tayin etmektir.⁴⁵⁶ Bundan dolayı, 28 Ocak 1912 tarihinde hükümet iki önemli karar almıştı: 1- Bitlis ve Mamuretü'l-aziz vilayetlerine vazifesinde muktedir valilerin tayini ve mezkûr vilayetlere valilerin serian tayin ve izamı. 2- Memurların azli... Vb. hususlarda Van, Bitlis, Erzurum, Mamuretü'l-aziz valilerine geniş yetkiler verilmesi, ancak irade-i seniyye ile tayin olunanların Babîâli'ye bildirilmesi. Bunun dışında görülecek lüzum üzerine memurların derhal işten el çektilmesine yerine münasiplerinin tayini.⁴⁵⁷

Valilerin yetkilerinin artırılmasının çalışılmasının farklı nedenleri vardı. Bunların başında merkezi otoritenin tesisinde alınması gereken kararların çabukluğu gelmekteydi. Bunun dışında vilayette görevli memurların ehil ve işlerine sadık olmalarının sağlanmasının yanında, ahaliye de bir güven verilmiş olacağı düşünülmekteydi. Vilayet-i Şarkiye'de hükümetin işlerini bihakkın yerine getirebilmek, hem üst düzeyde hem de normal memurları iş başına getirmekle mümkündür.⁴⁵⁸ Bu konuyu Şerif Mardin kitabında şöyle ifade etmektedir: “*Kısaca, Osmanlı memurları*

455 Kutlay, **a.g.e.**, s.21,47.

456 Aydoğan, **a.g.e.**, s.56-59.

457 Aydoğan, **a.g.e.**, s.60-61.

458 Aydoğan, **a.g.e.**, s.61-63.

devlet mekanizması ile bütünleşmeyen güçler tarafından ele geçirilen herhangi bir imtiyaza karşı, sadece şüphe ve hakaretle doluydular. Onlar devletin zaafından faydalanarak ele geçirilen imtiyazları sık sık dile getirdiler."⁴⁵⁹

Ortaya çıkan bazı sıkıntılara rağmen, hükümetlerin memur politikalarında bu beklentilerin yanında halkın meşruti idarenin yanına çekilmesi ve yeni rejimin sağlam temellere oturtulması yönündeki beklentilerinin de etkisi olmuştur. Mesela, Erzurum valisinin bölgeye atanacak vaizler hususundaki raporu memur politikalarının en iyi örneklerinden birisidir. Bu raporda özetle şu ifadeler yer almıştır: *"Camilerde verilmekte olan vaazların cahil ve mutaassıp ahalinin maneviyatı üzerinde çok büyük tesirler bıraktığından, bunları veren vaizlerin ilim erbabı olmamasından dolayı faide beklenen yerden çok büyük zararlar görülebilmektedir. Bunun önüne geçilebilmesi için her kazaya kadı, müftü gibi gerçekten dini tahsilini yapmış vaizlerin tayiniyle, hem İslamiyet'in hem de meşrutiyetin muayyen bir programla efkâr-ı umumiye'nin aydınlatılarak kazanılmasının mümkün olduğunun önemi vurgulanmıştır. Bu gibi tedbirlere paralel olarak ayrıca bölgede zor şartlarda görev yapmakta olan memurların yanlış adımlar atmamaları için onları ödüllendirmek ve bazı vaatlerle devlete sadakatlerini artırmak yoluna da gidilmiştir.*"⁴⁶⁰

Diğer taraftan Kürt muhalefeti, Ermeni ve Rus tehlikeleri ile Abdülhamid zamanının sosyal koşullarıyla karşı karşıya kalan hükümet, çok güçlü olduğunu gördüğü ağa sistemi ile de çatışma yerine barışmaya karar verdi ve Hamidiye alışkanlıklarına başvurdu. İttihat ve Terakki laikleri Kürtleri, Ermeni ve Ruslardan uzak tutmak için Panislâmcı politikalara bile başvurmaya başladılar. Yetkili bürokratlar bölge de gezip Rusya'ya karşı bir savaşa hazır olmalarını halka söylerken, bölgede güçlü bir Panislâmcı izlenim bıraktılar.⁴⁶¹ Bununla beraber cemiyet, Kürtleri eritme ve özümleme

459 Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s.110.

460 Aydoğan, **a.g.e.**, s.61-64.

461 Mcdowall, **a.g.e.**, s.149.

olayını daha çok zora dayalı asimilasyon yöntemleriyle yapmayı düşünüyordu. Ancak olay bu kadar basit değildi ve onları bir yerde aşıyordu.⁴⁶²

Osmanlı ülkesinde idari zafiyetler azımsanmayacak derecede kötüydü. Buna karşın İttihat ve Terakki hükümetinin iş başına geçmesi Türkçü politikaların hayata geçirilme sürecine ivme kazandırmıştı. Bu amaçla hükümetin uygulamaya koyduğu faaliyetlerden birisi de köy ve kasabalarda Osmanlılık ve Türklüğü ifade eden yer isimlerini eski isimlerin yerine koymasındı. Hükümet vilayetlere bağlı köy, kasaba ve nahiyelerin mevcut isimlerinin tetkikiyle bunların cetvellerinin tutularak, ismi değiştirilecek yerler için yeni isimlerin de belirlenmesi hususunda ön çalışma yapılmasını arzulamaktaydı. Özellikle Vilayet-i Şarkiye’de bu işin önemsenmesini istemekteydi, hükümet. Bu maksatla Elazığ vilayetine çekilen telgrafta şunlar belirtilmektedir: *“Osmanlılıkla taalluku olmayan şehir, kasaba ve karye isimleriyle mürsel cetvelde muharrer müşabih isimler tebdil edilmek üzere keyfiyetin inbası...”* Bu bağlamda başlatılan çalışmalar sonucunda şu illerin ilçe, köy ve kasabalarının isimleri değiştirilmiştir: Erzurum, Bitlis, Diyarbakır, Sivas, Trabzon, Mamuretü’l-aziz ve Van.⁴⁶³

İttihat ve Terakki Cemiyeti, Türk olmayan ulusların ulusal bilinç kazanmalarını istemiyordu. Bazı İttihatçılarda ise, Türk olmayan bölgeler uğruna fedakârlığa katlanmadan, imparatorluğun yakın bölgelerini asimilasyon, baskı ve kültür yoluyla Türkleştirerek, Türk egemenliğinde güçlü devlet olunması fikri vardı. Paris’teki Ahmet Rıza’da ve 1908 İhtilali’ni gerçekleştirenlerde bu anlayış ağırlıktaydı. Türkleştirme fikrinin o günkü teorisini olarak Yusuf Akçura ön plana çıkmaktaydı.⁴⁶⁴ Balkan savaşlarından sonra, Osmanlıcılık anlayışının yerine, İslamcılık ve milliyetçiliğin yerleştirildiği genel olarak kabul edilir. Bu milliyetçiliğin Türk milliyetçiliği değil de

462 Kutlay, **a.g.e.**, s.218.

463 Aydoğan, **a.g.e.**, s.61-69.

464 Kutlay, **a.g.e.**, s.218.

Turancı bir milliyetçilik olduğu iddia ediliyor. Ancak, bu iki anlayış arasında nasıl bir fark olduğu kesin olarak belirlenmiş değildir.⁴⁶⁵

İ. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Doğu İçin Geliştirdiği Eğitim Politikası

Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'nde Said Nursi, Vilayet-i Şarkıye'deki halkın eğitim durumuyla ilgili şu tespitleri yapmaktaydı. İlgili kısım uzun olmasına rağmen, konunun ehemmiyeti icabı aşağıya aynen alıyoruz: *“Şu cihan-ı medeniyette ve şu asr-ı terakki ve müsabakatta, sair ihvan gibi yekaheng-i terakki olmak için himmet-i hükümetle Kürdistan'ın kasaba ve kurasında mekatib tesis ve inşa buyrulmuş olduğu aynı şükranla meşhud ise de, bundan yalnız lisan-ı Türki'ye aşina etfal istifade ediyor. Lisana aşina olmayan evlad-ı Ekrad yalnız medaris-i ilmiyeyi maden-i kemalat bilmeleri ve mekatib muallimlerinin lisan-ı mahalliye âdem-i vukufları cihetiyle maarıftan mahrum kalmaktadır. Bu ise vahşeti, keşmekeşi; dolayısıyla garbın şematetini davet ediyor. Hem de ahalinin vahşet ve taklid hal-i ibtidasında kalmaları cihetleriyle evham ve şükükun tesiratına hedef oluyor. ...ve bu üç nokta, Kürdler için müstakbelde bir darbe-i müdhişe hazırlanıyor gibi ehl-i basireti dağdar etmiştir. Bunun çaresi: Numune-i imtisal ve sebeb-i teşvik ve terğib olmak için, Kürdistan'ın nikat-ı muhtelifsinden, biri Artuş aşairi merkezi olan Beytüşşebap cihetinde; diğeri Mutkan, Balkan, Sason vasatında; biri de Sipkan ve Haydaran vasatında olan nefis-i Van'da, medrese nam melufuyla ulumu diniye ve fünun-u lâzıme ile beraber, hiç olmazsa ellişer talebe bulunmak ve oraca medar-ı maişetleri hükümet-i seniyyece tesvid edilmek üzere üç darü't-taalim tesis edilmelidir. Bazı medarisin dahi ihyası maddi ve manevi Kürdistan'ın hayat-ı istikbaliyesini temin eden esbabı mühimmesindendir. Bununla maarıfın temeli teessüs eder. Ve bu mebde-i teessüsten ittihad takarrür edecek, ihtilaf-ı dâhiliden dolayı mahv olan kuvve-i cesimeyi hükümetin eline vermeye harice sarfettirmek için hakkıyla müstahak-ı adalet ve kabil-i medeniyet oldukları gibi, cevher-i fitriyelerini göstereceklerdir.”⁴⁶⁶* Eğitim projesinin dili ile ilgili de şunları

465 Ahmed, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, s.187.

466 Bediüzzaman Said Nursi, **İçtimai Dersler**, İstanbul 2004, s.507-508.

belirtmektedir, Nursi: “*Fünun-u cedideyi, ulum-u medaris ile mezc ve derc ve lisan-ı Arabî vacib, Kürdi caiz, Türkî lazım kılmak.*”⁴⁶⁷

Osmanlı devletinin sınırlarını sürekli genişlettiği zamanlarda, medreseler devlete sivil, açık görüşlü devlet adamları yetiştiriyordu. Fakat medreseler, bu fonksiyonlarını laik kurumların kurulduğu ve devlet adamlarını yetiştirmeye başladığı 19. yüzyılda kaybetmeye başlamıştı. Bu eğitim kurumları, zaman içinde, yapılan reformlara karşı gelenlerin merkezi haline geldi. Burada okuyan öğrenciler reformlara karşı yapılan eylemlerde ön saflarda yer alıyordu, artık. 1908’de İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarı ele almasıyla medreseler reforme edildi ve daha sonra laik milli eğitim bakanlığının kontrolüne verildi.⁴⁶⁸ Bernard Lewis, Jön Türklerin en büyük başarılarını gösterdikleri alanın eğitim olduğu iddiasında bulunmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti, kendinden önceki yönetimlerin çalışmalarını sürdürerek başta yeniden örgütlenmiş İstanbul Darülfünunu olmak üzere, yeni, laik ilk ve orta dereceli okullar sistemi, öğretmen okulları ve özel kurumlar kurdu. Diğer önemli gelişme kızlar için eğitim fırsatlarının gelişimi idi. İttihat ve Terakkililer önce orta dereceli okulların, sonra da üniversitenin kapılarını kız öğrencilere açtılar ve onların mesleklere ve kamu hayatına girmesine katkı sundular.⁴⁶⁹

1. Eğitime Türkçülük Anlayışının Yerleşmesi

Tanzimat dönemi rüştiyelerin, Sultan Abdülhamid dönemi idadilerin, II. Meşrutiyet dönemi Sultanilerin dönemidir. II. Meşrutiyet döneminde, kızlar için inas idadi ve sultanileri ile bir tanede üniversite açılmıştır. II. Meşrutiyet’le beraber eğitim az çok laik/milli değerleri içeren katılımcı bir siyasi kültürün aktarıldığı bir sürece girmiştir. Milliyetçi değerlerin eğitim vasıtasıyla aktarılması bu sürecin bir parçasıdır. Balkan Savaşları, millet ve milliyetçiliğin karşı konulmaz önemini ortaya çıkardığından Türklük ve Türkçülük militarist bir içerik ile verilmeye başlanmıştır.⁴⁷⁰ II. Meşrutiyet

467 Nursi, **a.g.e.**, s.141.

468 Andrew Mango, **Turkey and The War on Terror**, Routledge, New York 2005, s.59.

469 Lewis, **a.g.e.**, s.228.

470 Ergut, **a.g.e.**, s.63-64.

sonrası dönemdeki eğitimin en belirgin özelliği, Türk ve İslam kimliklerinin bir arada verilmesi ancak Türklüğe öncelik verilmesidir.⁴⁷¹

Birçok devlette olduğu gibi Osmanlı devletinde de eğitim, devletin siyasi anlamda birliği, kanunlara ve düzene uyum sağlamayı ve sosyal barışın ideolojik bir mekanizmasının yaşatılması noktasında bir araç olarak kabul edilmiştir. Eğitim, imparatorluğun içindeki hâkim unsurun ulusçuluk bilincini teşvik ederken, öte yandan dinsel cemaatler içinde benzer bir etki oluşturuordu. Böylece geleneksel toplumun cemaat yapısını dünyevileşme yönünde değişime uğratmakta, ulusçuluk hareketlerini teşvik etmekte ve imparatorluğun dağılımını hızlandırmaktadır.⁴⁷²

Osmanlı devletinde farklı etnik unsurlar kendi milli devletlerini kurmaya başlayınca, Osmanlı devletinin önemli bir unsuru olan Türkler, özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra, kendi kaderlerini kendileri tayin etmeye çabalamışlardır. II. Meşrutiyet dönemi ve sonrasında milliyetçilik ve milli devlet politikaları hız kazanmaya başlamıştır. Buna paralel olarak milli devletin bir gereği olarak eğitimde millileşmeye yönelik programlar hazırlanmış ve bunlar ders kitaplarındaki yerlerini almıştı. Siyasi bir cereyan olarak görkemli hale gelen Türkçülük, eğitim alanına yerleşmiş ve Türk milli kimliğinin inşasında önemli bir yer tutmuştur.⁴⁷³ Milliyetçilik anlayışının eğitim müfredatında etkinliği oldukça fazlaydı. Ders kitabında yer alan 'Oğluma' diye başlayan aşağıdaki manzum şiir bu noktada önemli bir örnektir:

'Gel evladım, anlatayım sen kimsin.

Sen bir Türksün, yani müslimsin,

Dinin kavi direğisin, daimsin,

Dostuna dost, düşmanına mükrimsin.

Bir Türk demek: Çelik pençe, kavi kol,

471 Şimşek, **a.g.e.**, s.291.

472 Aydoğan, **a.g.e.**, s.125-128.

473 Şimşek, **a.g.m.**, s.296.

*Geniş göğüs, açık omuz, doğru yol,
 Demir adım, keskin bakış, cömert, bol,
 Başkasını taklit etme, sen sen ol.
 Faziletin babasıdır Türk eri,
 Türk kadını gökten inmiş bir peri.
 Türk çocuğu, yani sen de her yeri
 Adaletle zapt eyleyen askeri,
 Türk olmayan her insana dikkat et,
 Zulme lanet, mazlumlara merhamet,
 Kadınlığa, erkekliğe riayet,
 Ediyorsa sen de ona hürmet et.⁴⁷⁴*

Tanın gazetesi daha 1908'de Türkçeyi bilmeyen birinin nasıl olurda Osmanlıyı diyebileceğini ve bu kişilere nasıl güvenilebileceğini sorguluyordu. Bu tür güvensizlik ortamının ortadan kaldırılması için Türkçenin zorunlu olması gerektiği ve herkesçe mecburi olarak bilinmesi gerektiği gerçeğinin ortaya çıktığını söyleniyordu, gazetede.⁴⁷⁵

2. Resmi İdeolojinin Eğitimi Etkilemesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti, zorunlu olmadıkça ve tepkilerle sıkıştırılmadıkça, Vilayet-i Şarkiye de okul açılmasını istemiyordu. Bu anlayış cemiyet üyelerinin subaylar kanadında yerleşmiş bir anlayıştı. Fevzi Çakmak'ın konuyla ilgili değerlendirmeleri, sonraları, şöyledir: '*Doğu illerinde okul açılması bu illerin halkını uyandıracak. Kürtlük gibi bir takım bölücü akımların yol verecektir.*'⁴⁷⁶ Cemiyet, Türk olmayan halkların ulusal bilinç kazanmalarını istemiyordu. Ancak, 116 değişik muhalif

474 Şimşek, **a.g.m.**, s.296.

475 Tanin, 12 Eylül 1324, 25 Eylül 1908.

476 Kutlay, **a.g.e.**, s.226.

gazete çıkaran cemiyet, Kürtlere, Arnavutlara, Ermenilere ve diğer halklara II. Abdülhamid karşıtı fikirlerle seslenirken, bu halkların kendi benliklerine de sahip çıkmalarına neden oluyordu.⁴⁷⁷

Kürtler kendi çabalarıyla eğitim alanında bir şeyler üretmeye çalıştı ve 1913'te İran sınırında 'Gıhandın' adında bir eğitim kurumu açtı. Abdurrezak Bedirhan Bey tarafından da Hoy şehrinde bir Kürt Okulu açıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğudaki eğitim politikası, toprak sahiplerinin etkisi altında bulunan bölgede pozitif bir değişikliğe neden olmadı. Fakat gazete dağıtımı, öğrenci kulüpleri, yardım kuruluşları ve kültürel organizasyonlar Kürtler açısından anlamlıydı. Cemiyet, bu tür sosyal aktiviteleri desteklemediği gibi bu tür faaliyet içinde bulunan kuruluşların hepsini kapatmak ile meşguldü ve nihayetinde de hepsini kapattı.⁴⁷⁸

Osmanlılık stratejisinin imparatorluğun bütünlüğünü sağlamadaki yetersizliği, Türk milliyetçiliğinin ve bir bütünleşme stratejisi olarak Türkçülüğün ve Pantürkçülüğün egemen anlayış olmasını sağladı. Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkışı ile Türkçülüğün devletçe bir bütünleşme stratejisi olarak benimsenmesi arasında kayda değer bir zaman aralığı ve zengin bir siyasi tarih olduğu söylenebilir.⁴⁷⁹

1912 yılına gelindiğinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarı iki noktada şiddetli bir şekilde, Müslüman olmayan mebusların tamamı ile Arnavut, Arap ve Kürt gibi Müslüman olan halkların milletvekilleri tarafından, eleştiriliyordu. Dikkat çekilen birinci nokta; memuriyetlere atamada Türklere öncelik verilmesi, ikincisi ise; Türk olmayan halkların meskûn bulunduğu mahallere yerel dil bilmeyen memurların atanması ve yasaların yalnızca Türkçe olarak yayınlanmasıydı.⁴⁸⁰ Dönemin siyasal ideolojisi ve devlet yönetimdeki değişim (imparatorluktan ulus-devlete geçiş) yönetimdeki İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin, Türk olmayanları ulus dışı bırakmak ve

477 Kutlay, **a.g.e.**, s.233.

478 Özten, **a.g.e.**, s.116-117.

479 Yeğen, **a.g.e.**, s.82.

480 Kutlay, **a.g.e.**, s.163.

resmi ideolojiyi Türkler arasında yerleştirmek için imparatorluktaki tüm okullarda Türk dilinin kullanılmasını zorunlu kılan bir politika izlemesine neden olmuştu. Bu siyasi anlayış partinin 42. maddesinde şöyle ifade edilmiştir: *'Bilcümle mekatib Devletın taht-ı nezaretinde bulunacaktır. Tebaa-i Osmaniye'nin terbiyesi bir siyaki ittihad ve intizam üzere olmak için umumi ve derununda serbest talim ve tedris olunur ve her unsura mehteliten küşade resmi mektepler açılacaktır. Tahsil-i iptidai de lisan-ı turki de mecburittalimdir. Mekatib-i resmiye de tahsil-i ibtidai meccanendir.*⁴⁸¹

Bu gerçekler ışığında Osmanlı devletinin en problemlili yerlerinden olan Vilayet-i Şarkıye'de bu bakışın hâkim olduğu söylenebilir. Sosyo-etnik ve dini yapısının farklı olması, Osmanlı hükümetlerinin bölgeye daha bir ciddiyetle yaklaşmasında çok etkili olmuştur. İttihat ve Terakki Cemiyeti, bir taraftan Türkçülük ideolojisini eğitim ile uygulamaya koyup yaygınlaştırmaya çalışırken, diğer taraftan o günkü genel siyasetleriyle çatışan çok önemli adımlar da atıyordu. İttihat Terakki'nin yayın organı Tanin gazetesinin başyazarı Hüseyin Cahit, konunun ehemmiyetini özetle şu şekilde dile getiriyordu: Henüz Osmanlılık fikrinin savunulduğu dönemlerde Osmanlılık fikri çerçevesinde bir bütünlük meydana getirmek için en önemli araç olarak okullar görülmüştür. Onun için devletin sınırları içinde yaşayan azınlık gruplarının Osmanlılık düşüncesine ancak bu okullar sayesinde kavuşabileceklerine güvenilmiştir.⁴⁸²

3. İttihat Terakki Cemiyetinin Eğitim Politikasının İkinci Yüzü

II. Meşrutiyetin oluşturduğu hava ile beraber Kürtlerle cemiyetin arası iyiye gitmekteydi. Hükümet, Kürtlerin durumu hakkında çalışmalar yapıyor bölgedeki memurların gönderdiği raporları önemle dikkate alıyordu. Örneğin Aşiret Alayları'nın raporu bu konu da önem teşkil etmektedir. Raporda genel itibarıyla şu tespitler yapılmaktaydı: *'Devri sabıkda çok imtiyazata malik oldukları zannedilen Kürtler bilakis birçok tahribata uğramışlar idi. Meşrutiyeti tekmil anasırdan ziyade tebcil ile hükümetin tekmil evamirine derhal inkiyad eden Kürtlerin terakki-yi ahvallerine*

481 Şimşek, **a.g.e.**, s.293.

482 Tanin, 26 Nisan 1326, 9 Mayıs 1910.

*çalışmak ehem ve elzemdir. Köylerden sarf-ı nazar kasabaların bazılarında bile mektep yoktur her yerden ziyade bu havalide iyi memurlar istihdam-ı lâzımeden iken bu cihette ihmal edilmiştir... Birinci derece muhtaç oldukları maarifin terakkisine ihtimam olunursa Kürtlerin merbutiyet ve sadakatleri teyit edilmiş olur.*⁴⁸³

Bu aşamada eğitim, millileşme ve Türkleştirme politikalarının uygulama alanları olarak görülmüştür. İttihat ve Terakki, devrin hükümetlerinin engelleme çalışmalarına karşın, Van da İttihat ve Terakki medresesini açmak için çabalamış ve bunu da başarmıştır. Çalışmalar esnasında Van İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çalışmalarıyla halkında medresenin yapımına maddi destekte bulunduğu görülmüştür. Van'da başlatılan çalışmanın Erzurum ve Bitlis'te de sürdürüldüğü görülmektedir. Mesela Bitlis'te büyük savaşın arifesinde benzer çalışmaların başlatıldığı görülür.⁴⁸⁴

Günümüzde de, tartışılmakta olan anadil ile ilgili İttihat ve Terakki Cemiyeti, bugün bakıldığında çok ileri bir adım atmıştı. Cemiyetin 1913 yılı programında anadil serbestîsi açık bir şekilde şöyle yer alıyordu: *'Madde 41 Kanun-i Esaside musarrah (açık) olduğu veçhile Osmanlı milletinin terbiye-i siyasiye ve ehliyetleri siyak-ı vahide cereyan etmek için hususi ve cemaat mektepleri üzerinde hükümetin nezaret ve teftişi bulunmak ve fakat hiçbir unsurun lisanı mederzad-ı (anadili) ile itikiyad ve edebiyatına müdahale etmemek kaziyesi de umde ittihaz olunmuştur (esas alınmıştır). Tahsil-i iptidai (ilköğrenim) mecburi ve mekatib-i umumiye meccanidir.*⁴⁸⁵

Aynı şekilde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin içinde etkili olan ve Türkçülüğün fikir babası olarak kabul gören Ziya Gökalp eğitimin önemini 'Peyman' gazetesinin 12. sayısında şu ifadelerle dile getirmektedir: *'Kürtlerin yalnız bir derdi vardır. O da cehalettir. Bu derdin dermanı okumak yazmak ve dünyayı öğrenmektir. Bundan böyle Kürtçe kitaplar yazılacak, Kürtçe gazeteler neşrolunacak, mekteplerde Kürt lisanıyla ilim ve marifet öğretilecek. O zaman Kürtler de zengin olacaklar, bahtiyar olacaklar.*

483 B.O.A, DH-SYS, 90/1-6, Varak No: 15; Aydoğan, **a.g.e.**, s.200.

484 Aydoğan, **a.g.e.**, s.128-30.

485 Tan, **a.g.e.**, s.109.

*Vatan ve millet ne demek olduğunu bilecekler, anlayacaklar ki aşiret dedikleri şey vatan ve milleten başka bir şey değildir. Bütün Osmanlılar bir aşiret olduğunu, hepsinin birbirine dost ve kardaş olduğunu idrak edecekler.*⁴⁸⁶

Zamanının en etkili Kürt şahsiyetlerden biri olan Said-i Nursi ise Kürt Teavün ve Terakki Gazetesi'ndeki yazısının bir kısmında eğitimin ne kadar ehemmiyetli olduğunu şu sözlerle ifade etmektedir: *“Biliniz ki üç, evet üç cevherimiz vardır ki muhafazasını bizden istiyorlar... Şu üç cevhere mukabil bir de üç düşmanımız vardır ki, bizi mahvediyor: İkincisi Cehl ki birinci düşmanımız (Fakirlik) istilasına büyük yardımcıdır. Zebun- u fakr olan kırk bin hamalın içinde binde biri bir gazeteyi okuyamıyor ki bir tariki necat bulsun. Son vasiyetim şudur: Okumak, yine okumak, yine okumak.*”⁴⁸⁷

Cemiyetin 1911 yılında yaptığı kongrede de çoğulculuğun egemen olduğu bir anlayışı yansıtan kararlar alınmıştır. O günkü Tanin gazetesine, bu kararlardan biri şu şekilde yansımıştır: *“Cins ve mezhep tefrik edilmeksizin herkes müsavat ve hürriyet-i tammeye malik ve aynı mükellefiyete tabidir. Bilcümle Osmanlılar kanunda ve memleketin hukuk ve vezaiinde müsavi olub umum tebaanın ehliyet ve kabiliyetine göre münasip olan memuriyetlere kabulünde itina ettirilecektir.*”⁴⁸⁸

Benzer şekilde yine Fethi Okyar, 20 Eylül 1913'te yapılan İttihat ve Terakki Cemiyeti kongresinde söz alarak bugün için bile ileri sayılabilecek şu isteklerde bulunmaktadır: *‘Osmanlı Hükümeti, imparatorluğu meydana getiren çeşitli unsurların ilerlemesini ve gelişmesini istediğine göre, iç siyasetin temeli olarak mahalli dillerin okullarda, mahkemelerde, bürokrasi de kullanılmasını benimsemeli ve devlet memurlarını seçerken, gidecekleri bölgelerin dillerini bilip bilmedikleri hesaba katmalıdır.*”⁴⁸⁹ İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 20 Eylül 1913'te yapılan 5. Kongresinde

486 Tan, **a.g.e.**, s.109.

487 Nursi, **a.g.e.**, s.509-510.

488 Tanin, 10 Teşrin-i Evvel 1327, 23 Ekim 1911

489 Tan, **a.g.e.**, s.110.

ilk ve orta öğretimin yerel dillerde olması, Türkçenin ancak öğrenilmesi gerekli dil olarak okutulması isteniyordu.⁴⁹⁰

Hükümetlerin de problemlerin kaynağında bölgedeki eğitimsizliği görmesi ve çözümü de yine burada aramaları gerçekten anlamlı yaklaşımlar olarak görülebilir. II. Meşrutiyet öncesi ve sonrası Vilayet-i Şarkiye’de okullaşmanın durumu şöyle idi: Vilayetlerin çoğunda resmi okullar faaliyetlerini sürdürmekteydi. Altı vilayette 897 iptidai okul mevcuttu. Bu okulların bir kısmı Müslüman öğrencilere tahsis edilmişken büyük bir kısmında ise azınlıkların öğrencileri okumaktaydı. Vilayet-i Şarkiy’ye de oran olarak azınlıkların okulları bütün vilayetlerde, Müslümanların okullarından çok daha fazla idi. Sistem arayışlarına paralel olarak İttihat ve Terakki’nin Vilayet-i Şarkiye bölgesine yönelik çok büyük kaygı ve endişe içinde olduğu görülür. Özellikle azınlık ve yabancıların bu bölgedeki okullaşma oranlarındaki artış ve bu okullarda verilen eğitimin kalitesi hükümetlerin de dikkatini çekmekte ve aynı zamanda da kaygı ve endişelerini artırmaktaydı. Yabancıların açtığı okullar ve bu okullar vasıtasıyla Osmanlı devletine nüfuz etmeleriyle birlikte İttihat ve Terakki Cemiyeti yeni bir eğitim politikası geliştirmiştir.⁴⁹¹

II. Meşrutiyetle beraber, ülkede geri kalmışlığın üstesinden gelmek için eğitim seferberliğine olan inanç ve teşvik kısa sürede Meclis-i Mebusanda bir hareketliliğin ortaya çıkmasına neden olmuştu. Özellikle, doğu illerinin temsilcilerinin çalışmaları bu konuda önemli yer tutmaktadır. Meclis-i mebusan Zabıt Ceridesinde yer alan bilgiler bu noktada önemli idi. Örneğin Genç Mebusu Muhiddin Efendi Maarif Nezareti’ne şöyle bir takrir göndermiştir: *‘Nüfusun yarıdan ziyadesi mektumdur. Saniyen maarif lambaları demek olan o havalinin medaris ve mekatibi, yağsız fitilsiz bir halde bulunan lambalar gibi nur yerine zulmet saçıyorlar. Binaenaleyh gönül ister ki bu tahsisat-ı munzama ehil tevzi olsun...’*⁴⁹²

490 Akşin, **Kısa Türkiye Tarihi**, s.92.

491 Aydoğan, **a.g.e.**, s.126-127

492 Aydoğan, **a.g.e.**, s.132

İttihat ve Terakki Cemiyeti, eğitimi reformların merkezine yerleştirdi. Çünkü Türkçülük ideolojisinin doktrine edilmesi için okullar hayli önemliydi. Doğu Anadolu'da uzun zamandan beri birçok azınlık ve yabancı misyoner okulu mevcuttu. Cemiyet de Kürtlerin eğitim alabilmesi için Erzurum ve Van'da Medreseler açtı. Van'daki okullun adı 'İttihat ve Terakki Medresesi' idi. Bunlar yapılırken Van valisi Tahsin Bey, zengin ve ileri gelen Kürtlerin çocuklarının İstanbul'da Mekteb-i Sultaniye'de eğitim görmeleri için bir teklif yaptı, hükümete. Ancak, Naci Kutlay'ın bu konuda farklı bir bakış açısı geliştirmektedir. Kutlay, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin doğuda, milliyetçi talepleri tetiklemesinden korktuğu için, hiçbir reform yapmak istemediğini illeri sürmektedir. Bu korkularından dolayı cemiyet, hiçbir zaman doğuda eğitimi bilinçli bir şekilde yaygınlaştırmadı, diye eklemektedir.⁴⁹³

H. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Politikalarına Kürtlerin Tepkisi

İmparatorluğun başkenti İstanbul'da yaşanan değişimler, Kürtlerin yaşadığı bölgelerde kuşkuyla bazen de düşmanca karşılanmaktaydı. Halk, Başkentte yaşanan iktidar değişiminin ve anayasanın yürürlüğe konmasının sonucu olarak kendi durumlarında herhangi bir değişim hissetmemekteydi. İstanbul'da ve ülkenin diğer büyük merkezlerinde yaşayan yurttaşlara düşen özgürlük ve demokrasinin küçük payları bile yaşadıkları bölgenin dağlarına hemen hemen hiç ulaşamıyordu. Bununla beraber, çağdaşlığın ileri düşüncelerini kavrama noktasında sıkıntılar yaşayan aşiret ileri gelenleri, önceki ayrıcalıklarını yitirmek korkusunun etkisiyle yeni iktidarın ortaya çıkmasını çok aşikâr bir kuşku ve endişeyle karşıladılar.⁴⁹⁴

Kürtlerle devletin arası II. Meşrutiyet ile Birinci Dünya Savaşı arasındaki dönemde kötüleşti. Bu durumun ortaya çıkmasının sebeplerini şu şekilde ele alabiliriz: 1. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin II. Meşrutiyeti ilan etmesiyle Halife'ye ve dine karşı tutumu, Kürtlerle hükümet arasına mesafe sokmuştur. Bundan da önemlisi, Abdülhamid'in devrilmesiyle Kürtler güçlü koruyucularını ve dolayısıyla ayrıcalıklarını

493 Özten, a.g.e., s.117.

494 Lazarev, a.g.e., s.173.

kaybetmişlerdi. 2. İttihatçıların idareyi merkezileştirme çabaları ve Türk olmayan hakları zorla Türkleştirilmeye çalışması, Kürt toplumunun üzerine kurulduğu temel değerlerle uyumsuzdu. 3. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidarından sonra devletin aldığı askeri ve siyasi yenilgiler, Kürtlerin ayrılma ihtiraslarını tetiklemişti. 4. Türk olmayan Osmanlı halklarında milliyetçi talepler uyandıran II. Meşrutiyet ihtilalini yapan itttihatçılar, başlangıçta verdikleri sözleri tutmadılar. Zayıflıkla zorbalık arasında gidip gelen, yolsuzluk ve kötü yönetimle birleşen cemiyet politikaları, Kürtleri derinden etkiliyordu ve onları isyana teşvik ediyordu.⁴⁹⁵

Şeyh Abdüsselam Barzani ve Nur Muhammed Dohuk, İttihat ve Terakki Cemiyeti iktidara geçtikten hemen sonra ortak bir bildiri yayınladılar. Bildiride şu istekler dile getiriliyordu: 1. Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgede Kürtçe resmi dil olarak kabul edilmeli. 2. Kürtçe, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerlerde eğitim dili olarak kabul edilmeli. 3. Bölgeye gönderilen kaymakam ve müderrisler Kürtçe bilmeli. 4. Kanunlar Şeriat'a uygun hale getirilmeli. 5. Müftü ve kadılar Şafiilerden seçilmeli. 6. Vergiler Şeriat'a göre düzenlenmeli. 7. Bölgeden toplanan vergiler, bölge yollarının yapılmasında kullanılmalıdır.⁴⁹⁶

İttihatçıların başa geçmesinden sonra Abdülhamid yönetimiyle ilişkisi olan bazı ağa ve şeyhlerin kendilerini tehdit altında hissetmelerinin önemli başka bir sebebi daha vardı. 1895'teki Ermeni Olayları'ndan sonra onların topraklarına el koymuşlardı. II. Meşrutiyetin ilk liberal dalgasında itttihatçılar, Ermenilere ellerinden alınan toprakları onlara geri vermeye istekli görünüyordular. Bu istek, topraklara el koymuş olanları telaşlandırıyordu.⁴⁹⁷ Bununla beraber, Ermeni milliyetçiliği ve İstanbul'un kozmopolit koşullarında saldırganlaşan Türk milliyetçiliğinden etkilenmiş ve onlara karşı gelişmiş olan Kürt milliyetçiliği de yükselişe geçmişti. Bölgesel düzeyde olmasına rağmen, ülke

495 Jwaideh, **a.g.e.**, s.2005-2006.

496 Olsen, **a.g.e.**, s.17. Bkz. Özten, **a.g.e.**, s.124.

497 Mcdowall, **a.g.e.**, s.101.

açısından önemli olan bazı Kürt isyanları 1908-1914 yılları arasında meydana gelmişti.⁴⁹⁸

1. İbrahim Paşa İsyanı

İbrahim Paşa, şanı yöresel boyutları aşan bir Hamidiye komutanıydı. Bazı yabancı ve Türk yazarlar, İbrahim Paşa'yı efsanevi bir haydut 'Kürdistan'ın taşsız kralı' olarak tanıtır ününün daha da artmasına neden olmuşlardı. 1963'te aşiret reisi olan Paşa,⁴⁹⁹ ailesinin bütün Mil Aşiretleri'nin başı olduğunu ileri sürüyordu. Zaman içinde egemenlik alanını iyice genişleten İbrahim, birçok aşireti kendine bağlamayı başardı ve büyük bir bölgenin haracını toplamaya başladı. II. Abdülhamid tarafından Hamidiye komutanı yapılan paşa, her zaman sultana sadık kaldı. Ancak yerel yöneticiler onu en büyük düşmanları olarak görüyorlardı.⁵⁰⁰ İbrahim Paşa, Diyarbakır'ı rahat bırakmıyor soygunlar için şehri sürekli taciz ediyordu. Bu soygunlardan çok rahatsız olan halk, 1905 yılında telgrafhaneyi bile basmıştı.⁵⁰¹

Diyarbakır ile Halep arasında bulunan Milli Aşireti'nin reisi olan paşa,⁵⁰² II. Meşrutiyet ile beraber anayasanın ilan edilmesinden sonra Osmanlı Hükümetine bağlı kalmayacağını ilan etti.⁵⁰³ Aşiretin başına geçtikten sonra kendisine katılan adamlarıyla sağa sola saldıran İbrahim Paşa, daha önce de isyan etmiş hükümetin saldırısı üzerine tutuklanıp Sivas'a sürgün edilmişti. Ancak Hamidiye Alayları'nın kurulmasıyla kendisine '*Mir-i Miran*' rütbesi verilerek komutan yapılmıştı.⁵⁰⁴ Ziya Gökalp, 'Şaki İbrahim Paşa Destanı' adlı şiiriyle o dönemi şöyle anlatır:

'Şakir Paşa Rusya'da kalmıştı
Kazakları görüp ibret almıştı
Düşmüş idi Kürt-Alayı fikrine

498 Vali, **a.g.e.**, s.203

499 Balcı, **a.g.e.**, s.109.

500 Bruinessen, **a.g.e.**, s.290-291.

501 Balcı, **a.g.e.**, s.110.

502 Minorsky, **a.g.e.**, s.103.

503 Zeki Beg, **a.g.e.**, s238.

504 Zeki Beg, **a.g.e.**, s.237.

Kürt kavmini benzeterek Kırgız'a
 Bu hülyayı beğendirdi Yıldız'a
 Buldu bir er verdi işi erine
 Berho-Ağa iki alay yazarak
 Padişah'tan aldı ferman ve bayrak
 Hain Kanco oldu ana sancaktar...⁵⁰⁵

1909 yılında Abdülhamid'in devrildiği haberini alan İbrahim Paşa, 1.500 Kürt askeriyle Şam'ın üzerine yürüdü ve Sultan adına bu şehri işgal ettiğini ilan etti.⁵⁰⁶ Bunun üzerine hükümet kendisini cezalandırmak için büyük bir saldırı düzenledi ve Abdülaziz dağında kendisini yakalayıp idam ettirdi.⁵⁰⁷ Paşa'nın beş bin askeri hükümet güçlerine teslim oldu.⁵⁰⁸ Bitlis'teki İngiliz konsolos yardımcısı Arshak Safrastian olayı şöyle bildiriyordu: *'İbrahim diye bir adamın bölgede dolaşarak adam topladığı ve insanları hükümete karşı kıskırttığı söylentileri dolaşmaya başladı. Ölmüş olsa bile İbrahim Paşa'nın adı genel bir ayaklanma isteyen muhalif şeyhler ve aşiret reislerini bir araya getirecek kadar güçlüydü.*⁵⁰⁹

2. Bitlis İsyanı

Balkan Savaşları'ndan sonra, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı bölgede 'Hayvan Vergisi'nin artırılması ve bu vergilerin ödenmesi için halka yapılan baskılar nedeniyle, Bitlis, Beyazıt, Diyarbakır ve Musul vilayetlerinde halk, memnuniyetsizliğini açığa vuruyordu.⁵¹⁰ 1913 yılında Bitlis bölgesinde, birçok dini önderin öncülük ettiği ciddi bir isyan patlak verdi.⁵¹¹ Bitlis'te patlak veren isyanı, hükümetin iyimser bir şekilde karşılaması mümkün değildi. Bölgede tanınmış olan Molla Selim, Hizan bölgesindeki şeyhleri hükümete karşı harekete geçirmek için çalışmalar yapmıştı. Hizan, Botan'daki

505 Kutlay, **a.g.e.**, s.31-32.

506 Jwaideh, **a.g.e.**, s.208.

507 Zeki Beg, **a.g.e.**, s.237.

508 Bruinessen, **a.g.e.**, s.291.

509 Mcdowall, **a.g.e.**, s.145.

510 Kutlay, **a.g.e.**, s.178.

511 Jwaideh, **a.g.e.**, s.219.

Bedirhaniler ve İstanbul'daki İttihat ve Terakki Cemiyeti muhalifleriyle bağlantılı, her yerde eli olan bir tarikatın merkeziydi.⁵¹²

Genç bölgesi Zaza Kürtlerinden olan Molla Selim,⁵¹³ Ermenilerin bölgede nüfuz kazanmasından da ayrıca çok rahatsızdı. Şeyh Selim bölgedeki aşiret reisleri, ağalar ve diğer şeyhler ile tema kurmuş ve onları isyana davet etmişti. Bunun farkında olan hükümet, şeyhi ikna etmek için bir heyet gönderdi. Kendisine yapılan nasihatleri dikkate almayan şeyhin büyük bir isyan çıkaracağından korkan hükümet Molla Selim'in tutuklanmasına karar verdi. Şeyh yakalandı; ancak bunu duyan müritleri Bitlis'e götürülmek üzere olan mollaı ani bir baskınla hükümet güçlerinin elinden aldı. Bunun üzerine olaylar hızlı bir şekilde bölgeye yayıldı.⁵¹⁴

Şeyh Şehabeddin ve Şeyh Ali liderliğinde İsyân başladı. Türk kuvvetleri olayın farkına erken vardı. İsyân çok fazla büyümeden harekete geçen hükümet kuvvetleri başkaldırıyı bastırdı.⁵¹⁵ Rus konsolosluğuna sığınan Molla Selim yakalanıp arkadaşlarıyla beraber idam edildiler ve cesetleri ibret olsun diye günlerce sehpa indirilmedi.⁵¹⁶ Dönemin içişler bakanı olan Talat Bey, Van ve Bitlis valilerine gönderdiği telgrafta Kürtlere karşı en sert tedbirlerin alınmasını istiyor ve onlara 'askeri hal' ilan edebilmelerine olanak veren yetkileri de veriyordu.⁵¹⁷ Bölgedeki devlet görevlileri, ayrıca, bu hadisede öne çıkan Kürtlerin devletin yanına çekilmesi için paraya ihtiyaç olduğunu bildiriyorlardı, merkeze.⁵¹⁸ Daha sonra Meclis'te, Hizan'daki olaylara değinen milletvekilleri, başkaldırının kökünde bölgedeki yöneticilerin ve memurların 'kötü idaresi' ve 'zulmünün bulunduğunu dile getireceklerdi.⁵¹⁹

512 Mcdowall, **a.g.e.**, s.151.

513 Kutlay, **a.g.e.**, s.178.

514 Balcı, **a.g.e.**, s.185.

515 Zeki Beg, **a.g.e.**, s.238.

516 Kutlay, **a.g.e.**, s.179-180.

517 Kutlay, **a.g.e.**, s.179-180.

518 B.O.A, DH-ŞFR, No:422/107

519 Kutlay, **a.g.e.**, s.179-180.

Erdal Aydoğan Bitlis Hadisesi'nin Rusya'nın kışkırtmalarıyla ortaya çıktığını belirttikten sonra isyanın sebeplerini şöyle sıralıyor: “1- İsyancı kesimin ittihat ve Terakki yönetimine duyduğu tepki, yani hükümetin Vilayet-ı Şarkiye’de gerçekleştirmek istediği reformlarda çıkarları baltalanacak şeyh ve reislerin tepkisiydi. 2- Rusya’nın Bitlis Konsolosluğunun tahrik ve teşvikinin eseri idi. 3- Bitlis’in stratejik öneminin Ruslar tarafından kullanılmak istenmesiydi.”⁵²⁰ Halil Menteşe de anlarında, Rusların Kürtleri kışkırttığını ve 1914 Bitlis isyanının onların tahrikleriyle başladığını söylemektedir.⁵²¹

İttihat ve Terakki Cemiyeti, kuruluşundan II. Meşrutiyete kadar olan dönemde Müslim-gayr-i Müslim bütün azınlıklarla arasını iyi tutmaya özen göstermiştir. İlk başlarda kişisel olarak Türkçülük ideolojisini benimseyen üyeleri olsa da Cemiyet, Türkçülüğü benimsediğini alenen beyan etmekten uzak durmuştur. Zaman içerisinde gelişen olaylara tepki veren Cemiyet, Balkan Savaşlarındaki toprak kayıplarından sonra dışarıdan gelen göçmenlerinde katkılarıyla açıkça Türkçülük ideolojisini benimseyip desteklediğini göstermiştir. Teorisyenliğini Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura gibi zamanın önemli entelektüellerinin yaptığı bu ideoloji diğer halkları korkutup kaçırmaya neden olmuştur.

Cemiyetin kuruluşundan itibaren cemiyete destek veren Kürtler de II meşrutiyetten sonra bu desteğin karşılığı olarak bekledikleri özgür ortamı bulamayınca cemiyetle arasına mesafe koymuş ve kendi örgütlerini kurmuşlar. Kurdukları cemiyet ve dernekler vasıtasıyla kültürel konular işleyen ve Kürtlerin toplumsal taleplerini dile getiren bu örgütler kısa zaman sonra cemiyetin şimşeklerini üzerlerine çekmiş ve nihayetinde kapatılmaya mahkûm olmuşlar.

Kürtler, diğer halklardan biraz farklı bir tepki geliştirdiler cemiyetin politikalarına karşı. Bazı Kürtler, cemiyetin içinde yer alıp cemiyette önemli görevler alırken bazıları da cemiyetten ayrılıp kendi örgütlerini kurdular. Kurulan Kürt

520 Aydoğan, a.g.e., s.213.

521 Kutlay, a.g.e., s.185.

cemiyetlerinin hemen hepsi Osmanlı İmparatorluğunun bütünlüğü içerisinde Kürtlerin toplumsal haklarını talep etmişlerdir. Hiçbir Kürt örgütü Osmanlıdan ayrılıp farklı bir ülke kurma iddiasında bulunmamıştır. Hatta Osmanlı Devleti'nin bütünlüğü için mücadele etmeyi kendilerine görev bilmişler. Sultan Abdülhamit'le sıcak ilişkiler geliştiren Kürtler, Sultanın tahttan indirilmesini kabul etmeyip yer yer küçükte olsa isyan etmişlerdir.

Sonuç itibariyle, İttihat ve Terakki Cemiyeti Osmanlı devletinin bütünlüğü için mücadele ederken Kürtlerden sürekli bir destek almıştır. Ne zaman ki Cemiyet, İslamcılık politikalarını terk edip şovenist bir Türkçülük yapmaya başladı o zaman Kürtler, cemiyetten uzaklaşıp ona karşı cephe aldılar. İlk zamanlar milliyetçilik anlayışının Osmanlı devletinde gelişip kök salmaması için mücadele eden İttihat ve Terakki Cemiyeti, daha sonra kendisi bu ideolojiyi benimseyip ona dört elle sarıldı. Yukarıda da değindiğim gibi cemiyet pragmatist davranıp zamanın şartlarına uygun hareket etmeyi bir yol olarak benimsemişti. Gerektiğinde İslamcı ve Osmanlıcı olmaktan çekinmeyen cemiyet daha sonra ihtiyaç gördüğünde Türkçülüğü de benimseyip devlet politikası haline getirmekten kaçınmamıştır.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Sonuç itibariyle 19 yüzyılın sonlarında, Osmanlı imparatorluğunun kötüye gidişini gören devlet adamları, mevcut durumu düzeltmek için Batılılaşma siyasetini benimseyip uygulamaya kaymaya çalıştılar. İmparatorluk, bazen dış devletlerin baskısı bazen de reform yanlısı devlet adamlarının isteğiyle reformlar geliştirip hayata geçirmeye çalıştı. Bunların başında Tanzimat dönemi politikaları ve uygulamaları gelir. Ancak, Tanzimat reform politikaları hiçbir zaman tam manasıyla halkın isteğine dayanmamıştı. Reformlar daha çok ya dış devletlerin baskısı ya da bürokratların isteğiyle gerçekleştiriliyordu. Bundan dolayı reformlara halkın desteği hiçbir zaman yüksek olmadı. Destek olmadığı gibi bu reformlara karşı giderek bir muhalefet de geliyordu. Bu muhalefetin başında Genç Osmanlılar hareketi geliyordu. Yahya Kemal, Şinasi, Ali Suavi ve Mithat Paşa gibi aydınların öncülük ettiği bu hareket, özellikle gazeteler yoluyla muhalefeti yükseltiyorlardı.

Jön Türkler, zamanın sultanına ilk resmi anayasayı 1876 yılında ilan ettirmişlerdi. Ancak bu gençlerin başarısı geçici olmuş, kendilerinin desteğiyle tahta geçen Sultan Abdülhamid çeşitli nedenler ileri sürerek 1878 yılında anayasayı rafa kaldırmıştı. II. Abdülhamid'in iktidarı tekrardan tamamıyla ele geçirmeye başlamasıyla, yeni bir muhalefetin filizleri 1889'da dört talebe tarafından atılıyordu. Yıllar içinde gelişen ve iktidarı eline geçiren bu muhalefet'in en hareketli olanı İttihat ve Terakki Cemiyetiydi. Yıllar içinde rejime karşı mücadele eden bu örgüt aynı zamanda kendi içinde de ayrılımlar yaşıyor; ancak en güçlü muhalefet olma özelliğini hep devam ettiriyordu.

1908 II. Meşrutiyet dönemi bu mücadelenin en önemli safhalarından birini oluşturuyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı faaliyetler ve geliştirdiği politikalar sayesinde Sultan Abdülhamid, 'meşrutiyet'i tekrar ilan edip seçimlere gitme kararı almak zorunda kaldı. Cemiyet, hürriyet istekleri, kanun hâkimiyetinin ön plana çıkarılması ve yeni anayasanın vaat ettiği hakların verilmesi için mücadele ediyor ve

mücadele sanki bunlarla sınırlıydı. Hatta ilk başlarda hükümet kurmayı düşünmediklerinde dolayı eski adamların birçoğunu iş başında bıraktılar. İttihat ve Terakki Cemiyeti, gizliliğini muhafaza ederek perde arkasında devleti subaylarla yönetmeyi, iktidar sahibi olarak yönetmeye tercih ediyordu. İktidarı ele alıp ülkeyi yönetmekten çekinmesinin sebepleri vardı. Birincisi, cemiyet gerçek anlamda yurdun temel sorunlarına çözüm getirecek bir programa sahip değildi. İkincisi, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin toplumun karşılaştığı sorunlara uygun çözüm sağlayacak ve kararlar alacak bilgiden, anlayıştan yoksun olmasıydı. Birincisinden daha uzun sürmesine rağmen II. Meşrutiyet dönemi de acı ve hayal kırıklığıyla sona eriyordu.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Vilayet-i Şarkiye'de uyguladığı politikalar, bir yerde bu fırkanın temel özelliklerini yansıtmakta idi. Neredeyse yapılan bütün uygulamalarda bu partinin imzası vardı. İttihat ve Terakki, öncülleri gibi, farklı nedenlerden dolayı bölgede yaşayan Kürtlere büyük önem vermekteydi. İttihat ve Terakki Cemiyeti, iktidara gelmeden önce sürekli olarak eşitlik, adalet, uhuvvet ve hürriyetten bahsediyor, simgeleştirdiği bu sloganlar Ermeni, Rum, Müslüman, Türk, Kürt, Arap, Arnavut gibi bütün gruplara cazip geliyordu. Bundan dolayı Mehmet Akif Ersoy ve Said-i Nursi başta olmak üzere İslami düşüncedeki birçok kişi ile Kürtlerin ileri gelen aydınlarının neredeyse tamamı meşrutiyete desteklerini sundular. Vilayet-i Şarkiye'de bu özgürlük ortamından yararlanıp cemiyet ve kulüp kuran, gazete ve dergi çıkaran Kürtlerin önde gelen önemli aydınları da süreci desteklediklerini gizlemiyorlardı.

Cemiyetin değişen politikalarına rağmen Kürtler, 1876-1909 yılları arasında Sultan Abdülhamid'in Panislamist propagandasıyla, sultanın kendisine diğer Sünni halklarla beraber sadakatlerini gösterdiler. Hamidiye Alayları da Sünni Kürtlerin sultana bağlı kalmalarında etkin bir yol oynadı. Kürt aşiretlerin, imparatorluğa değilse de, sultana olan bağlılıkları, modern anlamdaki milliyetçiliğin halkları harekete geçirdiği 19. yüzyıl sonunda bile onların milli bağlılıklarına üstün geldi.

Meşrutiyet'in ilanından sonra İttihat ve Terakkinin Türkçü tarafı gittikçe ağır basmaya başlayınca, bu durum Kürtlerde kuşku ve endişelere neden olmaya başladı.

1912 yılında, Osmanlı ulusçuluğu altındaki unsurları birleştiren politika zaman içinde terk edildi ve yalnızca Türklerin temsilci olma anlayışı ve ideolojisi geliştirilmeye çalışıldı. İttihat ve Terakki Cemiyeti döneminin kendinden sonraki döneme bıraktığı miras, bir taraftan hürriyet, yani demokrasi özlemi, diğer taraftan da sert devlet yönetimi alışkanlığı, dinin, dilin, tarihin, kültürün modern ‘milli’ kimliği belirlemekteki yetkinin tanıtılmasının ve rolünün devlete devredilmesiydi.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, II. Meşrutiyet’ten sonra Osmanlıcılığın ve İslamcılığın yerine Türklük anlayışını benimseyerek resmi politika haline getirmekteydi. Bundan dolayı Türk olmayan halkların milliyetçiliği de gittikçe geliyordu. Kürtlerin bu anlayışa tepkisi biraz daha farklı bir gelişim süreci izlemektedir. Kürtlerin büyük bir bölümü, diğer halklar gibi kendi örgütlerini kurup devletin bütünlüğü içerisinde Kürt ulusal ve kültürel kazanımları için çabalamaktadırlar. Diğer taraftan, bir kısım Kürt de cemiyetin Türkçü tarafında yer alarak kökenlerini yadsıyıp Kürt değil Türk olduklarını ispatlamaya çalıştılar.

Cemiyet, Vilayet-i Şarkiye’deki politikalarını yalnız asayiş meselesi üzerine kurmamış, bölge için eğitim, yönetim ve askeri alanlarda çalışmalar da yürütmüştür. Doğuda uygulanan karakteristik politikaların bir yansıması da Hamidiye ve Aşiret Alaylarıdır. Müslüman Kürt ahaliden teşkil edilen bu alaylar sayesinde Vilayet-i Şarkiye’nin Osmanlı idaresine bağlı kalması sağlanacak, aynı zamanda bölgesel güvenlik için de elde hazır kuvvet bulundurulmuş olacağından, bunların sonucunda merkezi otoritenin tesisi sağlanmış olacaktır.

Özellikle 1908’den sonra iktidarı, alenen olmasa da, eline geçiren İttihat ve Terakki Cemiyeti, yeni politikalar üretmeye ve imparatorluğu içinde bulunduğu kötü durumundan kurtarmaya çalıştı. Milliyetçilik akımının yükselişte olduğu bu dönemde, cemiyet gerekli tedbirleri almak için çok çaba sarf etti. Müslüman olmayan halkların imparatorluktan ayrılmasıyla baş başa kaldıkları Müslüman halkın milliyetçilik fikriyle hemhal olmaması ve bu tehlikeli akımın bu halklar arasında neşf-u nema bulmaması için birçok reform girişiminde bulundu. 1908 yılında II. Meşrutiyet’i ilan ettirdiler, askeri ve idari çalışmaları bir arada yürütmeye özen gösterdiler. Ancak zamanın en

önemli ideolojisi olan milliyetçilik akımına kapıldıkları ve bu reformların mantığına da bu anlayışlarını yansıttıklarından dolayı, bu önemli reformlar Türk olmayan halklar arasında çok fazla taban bulup gelişemedi.

Bu noktada cemiyet, diğer bölgeleri kaybeden devletin elinde kalmış olan doğu bölgesine özel bir önem vererek, bu bölge için farklı yeni politikalar geliştirip uygulamaya koymaya çalıştı. Abdülhamid döneminde farklı nedenlerden ötürü kurulduğu iddia edilen Hamidiye Alayları'nı dönüştürüp yetkilerini sınırlandırarak devam ettirdiler. Eğitim için kendi amaçlarını gerçekleştirmek için birkaç okul açtılar Van ve Erzurum'daki okullar gibi. Ancak diğer taraftan bölge halkının, II. Meşrutiyetle beraber kendilerinin izniyle açılan, açtığı okul, dernek ve cemiyetleri, zararlı gördükleri için kapattılar. Uzun zaman boyunca nispeten özerk kalmış doğu bölgesini devletin merkezinin kontrolünü iyice almak için katı bir merkezîyetçilik politikasını benimsediler.

Sözün özü, önleyemedikleri milliyetçilik akımına, daha sonraları, ülkenin kurtarıcısı olarak kendileri sarıldılar.

BİBLİOGRAFYA

KİTAPLAR

- ABDULLA, Nejat, **İmparatorluk Sınır ve Aşiret**, Çev. Mustafa Aslan, Avesta Yayınları, İstanbul, 2009.
- AHMAD, Feroz, **The Young Turks: The Committee of Union and Progress in Turkish Politics, 1908-1914**, Clarendon Press, Oxford, 1969.
- AHMAD, Feroz, **İttihatçılıktan Kemalizm'e**, Kaynak yayınları, İstanbul, 2009.
- AHMAD, Feroz, **The Making of Modern Turkey**, Routledge, London, 1993.
- AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki 1908-1914**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.
- AKÇAM, Taner, **From Empire to Republic Turkish Nationalism and Armenian Genocide**, Zed Books, New York, 2004.
- AKŞİN, Sina, **Kısa Türkiye Tarihi**, Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.
- AKŞİN, Sina (ed.), **“Osmanlı Devleti 1600-1908”**, **Türkiye Tarihi**, Cilt.3, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.
- AKŞİN, Sina (ed.), **“Çağdaş Türkiye 1908-1980”**, **Türkiye Tarihi**, Cilt.4, Cem Yayınevi, İstanbul, 2008.
- AKSAKAL, Mustafa, **The Ottoman Road to War in 1914; The Ottoman Empire and The First World War**, Cambridge University Press, New York, 2008.
- AKYOL, Mustafa, **Kürt Sorununu Yeniden Düşünmek**, Doğan Kitap, İstanbul, 2006.
- AYDOĞAN, Erdal, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası 1908-1918**, Ötüken, İstanbul, 2007.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa 1860-1908**, Cilt.1, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2009.
- BALCI, Ramazan, **Osmanlı'nın Doğu Siyaseti**, Yitik Hazine Yayınları, İzmir, 2010.
- BALCIOĞLU, Mustafa, **Teşkilat-ı Mahsusa'dan Cumhuriyet'e**, Asil Yayın, Ankara, 2004.
- BENDER, Cemşid, **Kürt Tarihi ve Uygarlığı**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 1992.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007.

- BOZARSLAN, M. Emin, **Tarihteki İlk Türkçe Ansiklopedide Kürdistan ve Kürdler**, Deng Yayınları, İstanbul, 1998.
- BRUINNESSEN, Martin van, **Ağa, Seyh, Devlet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- BURKAY, Kemal, **Geçmişten Günümüze Kürtler ve Kürdistan**, Deng Yayınları, İstanbul, 1997.
- CLEVELAND, William, **Modern Ortadoğu Tarihi**, Çev. Mehmet Harmancı, Agora Kitaplığı, İstanbul, 2008.
- KUTSCHERA, Chris, **Kürt Ulusal Hareketi**, Çev. Fikret Başkaya, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÇAĞATAY, Soner, **İslam Secularism and Nationalism in Modern Turkey; Who is Turk**, Routledge, Oxon, 2006.
- DAVİSON, Roderic, **Reform in the Ottoman Empire 1856-1876**, Princeton University Press, New Jersey, 1963.
- DÜNDAR, Fuat, **Modern Türkiye'nin Şifresi: İttihat ve Terakki'nin Etnisite Mühendisliği (1913-1918)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2008.
- EDMONDSON RAMSOUR, Ernest, **Genç Türkler ve İttihat Terakki**, Etkin Yayınları, İstanbul, 2009.
- ERGUT, Ferdan, **II. Meşrutiyeti Yeniden Düşünmek**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2009.
- GINGERAS, Ryan, **Sorrowful Shores; Violence, Ethnicity and the End of the Ottoman Empire 1912-1923**, Oxford University Press, Oxford, 2009.
- GÖKALP, Ziya, **Türkçülüğün Esasları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1990.
- , **Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler**, Toker Yayınları, İstanbul, 2007.
- H. STODDARD, Philip, **Teşkilat-ı Mahsusa**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.
- HALE, William, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset 1789'dan günümüze**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayınları, İstanbul, 1994.
- HOBSBAWM, Eric, **Tarih Üzerine**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999.
- İNALCIK, Halil, **Atatürk ve Demokratik Türkiye**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2007.
- İNAN, Yusuf Ziya, **Jöntürk'lerden İttihat ve Terakki Cemiyetine**, Bayramşık Yayınevi, İstanbul, 1978.

- JWAİDEH, Wadie, **Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- KARABEKİR, Kazım, **İttihat ve Terakki Cemiyeti**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARPAT, Kemal, **Studies on Ottoman Social and Political History**, Brill, Boston, 2002.
- , **Osmanlı'dan Günümüze Asker ve Siyaset**, Timaş, İstanbul, 2010.
- , **Osmanlı'dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler**, Timaş, İstanbul, 2010.
- , **İslam'ın Siyasallaşması**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2005.
- KEYDER, Çağlar, **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- KIRAN, Eyüp, **Kürt Milan Aşiret Konfederasyonu**, Elma Yayınları, İstanbul, 2003.
- KİRİŞÇİ, Kemal & M. WINROW, Gareth, **Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi**, Tarih Vakfı, İstanbul, 1997.
- KURAN, Ercüment, **Türkiye'nin Batılılaşması ve Milli Meseleler**, Diyanet Vakfı, Ankara, 1994.
- KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliği'nin Doğuşu**, Kesit, İstanbul, 2009.
- KUTLAY, Naci, **İttihat Terakki ve Kürtler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2010.
- LAZAREV, M.S& MIHOYAN, Ş.X, **Kürdistan Tarihi**, Çev. İbrahim Kale, Avesta Yayınları, İstanbul, 2001.
- LEWIS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007.
- , **The Emergence of Modern Turkey**, New York, Oxford University Press, 2002.
- MALMİSANİJ, **Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti ve Gazetesi**, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999.
- MARDİN, Şerif, **The Genesis of Young Ottoman Thought: A Study in the Modernization of Turkey**, İstanbul, 2007.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895-1908**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim, İstanbul, 2009.
- MARDİN, Şerif, **Yeni Osmanlı düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.
- MANGO, Andrew, **Turkey and The War on Terror**, Routledge, New York, 2005.
- MCDOWALL, David, **Modern Kürt Tarihi**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 2004.
- MİNORSKY, Vladimir, BOİS, Thomas, KENZEİ, D.N. Mac, **Kürtler ve Kürdistan**, Doz Yayınları, İstanbul, 2004.
- NİKİTİN, Bazil, **Kürtler Sosyolojik ve Tarihi inceleme**, Deng Yayınları, Baran Ofset, İstanbul, 1991.
- NOEL, Edward William Charles, Çev. Bülent Birer, **Kürdistan 1919 Binbaşı Noel'in Günlüğü**, Avesta Yayınları, İstanbul, 1999.
- NURSI, Bediüzzaman Said, **İçtimai Dersler**, Zehra Yayıncılık, İstanbul, 2004.
- OLSEN, Robert, **The Emergence of Kurdish Nationalism and Sheikh Said Rebellion, 1880-1925**, University of Texas Press, Austin, 1989.
- ORTAYLI, İlber, **Gelenekten Geleceğe**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2007.
- PETROSYAN, Yuriy Aşatoviç, **Sovyet Gözüyle Jöntürkler**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1974.
- RAMSOUR, Ernest E. **The Young Turks: Prelude to the Revolution of 1908**, Princeton, New Jersey, Princeton University Press, 1957.
- SAMİ, Şemseddin, **Kamus'ul Alam**, Cilt.5, Ankara, 1996.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlk Çağlardan 1918'e**, İmge Yayınevi, Ankara, 2006.
- SORGUN, Taylan, **İttihat ve Terakki Devlet Kavgası**, Beyaz Balina, İstanbul, 2001.
- SHAW, Stanford J. & Shaw, Ezel Kural, **History of Ottoman Empire and Modern Turkey Reform, Revolution and Republic: The Rise of Modern Turkey**, Vol. II, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- STODDARD, Philip H. **Teşkilat-ı Mahsusa**, Çev. Tansel Demirel, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.
- SÜREYYA SIRMA, İhsan, **II. Abdülhamid'in İslam Birliği Siyaseti**, Beyan Yayınları, İstanbul, 1994.
- SYKES, Mark, **Darü'l İslam**, Çev. Yılmaz Tezkan, 21. yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.
- ŞEREFHAN, **Şerefname: Kürt Tarihi**, Hasat Yayınları, İstanbul, 1990.

- TAN, Altan, **Kürt Sorunu Ya Tam Kardeşlik Ya Hep Beraber kölelik**, Timaş, İstanbul, 2011.
- TAN, Altan, **Değişen Ortadoğu'da Kürtler**, Çıra Yayınları, İstanbul, 2011.
- TUNAYA, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler; II. Meşrutiyet Dönemi 1908-1918**, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.
- VALİ, Abbas, **Kürt Milliyetçiliğinin Kökenleri**, Avesta, İstanbul, 2005.
- YALÇIN, Lale, Heckmann, **Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- YEĞEN, Mesut, **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Milli Mücadelede İttihatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Turkey Modern History**, I.B. Tauris & Co. Ltd., London, 2004.
- ZEKİ BEG, Mehmet Emin, **Kürtler ve Kürdistan Tarihi**, Nubihar, İstanbul, 2011.
- QUATAERT, Donald, **The Ottoman Empire, 1700-1922**, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- WINTER, Jay, **America and Armenian Genocide of 1915**, Cambridge University Press, New York, 2003.

Dergi, Tez, Hatıra

ÇELİKER, Fahri, **Birinci Dünya Harbinde Türk Savaş Politikası**, Askeri Tarih Dergisi (ATD), Sayı:4, Ankara, 1977.

GÜNAY, Selçuk, **Hamidiye Hafif Süvari Alayları (1890-1918)**, Basılmamış doktora Tezi, Erzurum, 1983.

İNÖNÜ, İsmet, **Hatıralar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2009.

KLEİN, Janet, **Conflict and Collaboration: Rethinking Kurdish-Armenian Relations in The Hamidian Period, 1876-1909**, Int. J. Turkish Studies Vol.13, Nos. 1&2, 2006.

KODAMAN, Bayram, **Hamidiye Hafif Süvari Alayları**, İstanbul Üniversitesi Ed. Fak. Tarih dergisi, Sayı:32, İstanbul, 1979.

MUTLU, Sevda, **İsmet İnönü ve İttihat ve Terakki Fırkası**, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:30, No:2, Sivas, 2006, s.125-147.

ÖZTEN, Sakine, **Early Awakening of the Kurdish National Sentiments in the Ottoman Empire (1880-1914)**, ODTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2009.

PAŞA, Cemal, **Hatıralar**, Kültür Yayınları, İstanbul, 2010.

ŞİMŞEK, Ufuk, **İkinci Meşrutiyet Dönemi Eğitimde Türkçülük Akımının Türk Kimliğini Oluşturmadaki Rolü**, KKEFD, Sayı:14, Erzurum, 2006.

Arşiv, Gazete

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dâhiliye Nezareti Mektup Kalemi DH-MKT, 1258/86

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Sadaret Makamı, MKT-MHM, No.721/8

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dâhiliye Nezareti Mektup Kalemi DH-MKT, 2718/36,
Varak No:1

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dâhiliye Nezareti Mektup Kalemi DH-MKT, 2718/36,
Varak No:2

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dâhiliye Nezareti Mektup Kalemi DH-MKT, 2801/25,
Varak No:1

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dâhiliye Nezareti Mektup Kalemi DH-MKT,
2801/25, Varak No: 4

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dâhiliye Nezareti, Siyasi Kısım, DH-SYS, 90/1-6,
Varak No: 15

Başbakanlık Osmanlı Arşivleri, Dâhiliye Nezareti Evrakı, DH-ŞFR, No:422/107

Tanin, 12 Eylül 1324, 25 Eylül 1908.

Tanin, 24 Teşrin-i Evvel 325, 6 Kasım 1909.

Tanin, 26 Nisan 1326, 9 Mayıs 1910.

Tanin, 30 Eylül 1327, 13 Ekim 1911.

Tanin, 10 Teşrin-i Evvel 1327, 23 Ekim 1911